

קובץ
חצי
גבורים
פליטת סופרים

מאסף תורני

ח
אלול תשע"ה

הרב לוי יצחק חריטמן

פירוש ר' אהרן ב"ר חיים הכהן לפיוטי חג השבועות

פרשנות הפיוטים תפסה מקום נכבד בבית מדרשם של רבותינו ראשוני צרפת ואשכנז. לצד עמלם בפירושי המקרא והתלמוד ובפסיקת ההלכה, הגו הראשונים גם בפיוטיהם של רבי אלעזר בירבי קליר, ר' שלמה הבבלי, ר' משולם מלוקא, ר' שמעון ב"ר יצחק הגדול, ר' מאיר ב"ר יצחק ש"ץ ופייטנים נוספים, ופירושם באר היטב. בין מפרשי הפיוט הקדמונים נמנים רש"י, ר' משולם ב"ר משה, ר' איתאל, ר' יוסף קרא ור' שמעיה תלמידו וסופרו של רש"י. בדורות הבאים נודעו בעיסוקם בפיוטים: הראב"ן, ר' אפרים מבונא, ר' שמואל החסיד ובנו ר' יהודה החסיד, ר' יהודה ב"ר קלונימוס ממגנצא, בנו ר' אלעזר מגרמייזא בעל הרוקח ור' אברהם ב"ר עזריאל מזקני ביהם בעל ערוגת הבושם. רק חלק קטן של הפירושים ראו את אור הדפוס, ורובו עדיין גנוז בעשרות כתבי יד המפוזרים בספריות שונות¹. דא עקא, מרבית כ"י אלו הועתקו ונערכו ע"י סופרים אלמוניים מאוחרים למדי, שליקטו ביאורים לפיוטים ממקורות שונים שהיו בהישג ידם, ופעמים שהמעתיקים לא הבינו כלל את תוכן הדברים שלפניהם. סיבות אלו ואחרות גרמו שהפירושים שהגיעו לידינו מלאים בשיבושים ושינויים קשות, והם מנומרים בחסרונות וליקויים רבים. על רקע זה בולט לטובה הפירוש הקדום שבכ"י אוקספורד בודלי 1206 (סרט מס' 16666 במכון לתצלומי כ"י עבריים בירושלים), שנכתב ע"י סופר בר אוריין ובר אבהן, ר' אהרן בן ר' חיים הכהן, בשנת ד"א תתקפ"ז².

זהות המחבר

כתב היד נזכר לראשונה ע"י אפרים אלימלך אורבך³, ונחקר ותואר ע"י אברהם גרוסמן במאמר ארוך שהיה לנו לעיניים⁴. חוקרים אלו נקטו שר' אהרן דנן הינו בנו של רבינו חיים ב"ר חננאל כהן, תלמידו המובהק של רבינו תם⁵. לא מצאתי הכרח של ממש לזיהוי זה, אך ניתן להביא לו אסמכתא יפה. במקומות רבים בתוך הפירוש סימן הכותב את המילים 'אהרן' ו'כהן' בנקודות,

1. דיון מקיף אודות פרשנות הפיוט בצרפת ואשכנז ראה: א"א אורבך, ערוגת הבושם, חלק רביעי: מבוא ומפתחות, ירושלים תשכ"ג; אנ"צ רות, כתב יד מס' 152 ... כתב יד 153 ... (פקסימילה), ירושלים תש"מ, מבוא: ELISABETH HOLLENDER, CLAVIS COMMENTARIORUM OF HEBREW LITURGICAL POETRY IN MANUSCRIPT, עמ' 1-20 (שם בעמ' 9 התייחסות פרטנית לכ"י ר' אהרן ב"ר חיים).
2. בקולופון כה"י נכתב: "חזק ונתחזק, אהרן ב"ר חיים כהן לא יזק, לא היום ולא לעולם, וברוב שלום ישולם. וכתבתי אילו הפירושים לר' דוד ב"ר מנחם זצ"ל בשנת תתקפ"ז לפרט ולמחזוריים. והמקום יזכה לבנים זכרים ועוסקים בתורה, לקיים מה שנאמר והגית בו יומם ולילה כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל. ברוך הנותן ליעף כח ולאין אונים עוצמה ירבה".
3. ערוגת הבושם, שם, עמ' 164 הערה 35; בעלי התוספות, א, ירושלים תש"מ, פרק רביעי, עמ' 128 ובהערה 22; שם, עמ' 151-150.
4. 'פירוש הפיוטים לר' אהרן ב'ר' חיים הכהן', מ' מלאכי (עורך), באורח מדע: מחקרים בתרבות ישראל מוגשים לאהרן מירסקי, לוד תשמ"ו, עמ' 451-468.
5. אודות רבינו חיים כהן ראה אורבך, בעלי התוספות, פרק רביעי, עמ' 124-128; ר' ריינר, רבינו תם ובני דורו, ירושלים תשס"ב, פרק שני, עמ' 85-98.

[חצי גבורים - פליטת סופרים, חוברת ח', אלול תשע"ה]

כמנהג סופרי ומעתיקי זמנו שבקשו לרמוז בכך לשמם⁶. במקום אחד עיטר ר' אהרן בנקודות הן את המילים 'כהן גדול' והן את 'כהן הדיוט', ובגליון כה"י הוא מעיר: "אני חתום לכהן גדול וחתום לכהן הדיוט. הכיצד? לא קשי, כהן גדול במשפחה וכהן הדיוט בחכמה". ר' אהרן מגדיר אפוא את בית אבותיו כמשפחת כהונה גדולה, והדברים תואמים עם מה שכתב הסמ"ג (נכדו של רח"כ תלמיד ר"ת): "ושאל רבינו חיים כהן גדול אבי אמי"⁸. אף אם הזיהוי הנ"ל יתברר כשגוי, מ"מ ברור שר' אהרן היה בן למשפחה רמה וחשובה. את אביו הוא מזכיר בקביעות בכינוי 'זצ"ל', ושלושה מבעלי התוספות, האחים ר' יעקב ור' יהודה מקורביל ור' שמשון מקוצי, מתוארים על ידו כ'דודיו'. ההגדרה העצמית 'כהן הדיוט בחכמה' נובעת בודאי מענוותנותו של ר' אהרן, שכן בכך הוא מתגלה כתלמיד חכם בעל שיעור קומה, בקי במקרא בתלמוד ובמדרשים, המבין היטב את דברי מפרשי הפיוט המועתקים על ידו, ופעמים שהוא נושא ונותן בדבריהם ומוסיף עליהם מעט נופך משלו.

מקורות הפירוש

רובו של החומר שבכ"י אמנם שאוב ממקורות קדומים יותר, אך קרוב לומר שר' אהרן העתיק חטיבות גדולות של פירושי ראשונים בשלמותן, ולא הלך בדרכם של הסופרים המאוחרים שפעלו כליקוטי בתר ליקוטי וצירפו יחד פירושים שונים מכל הבא לידם. ניתן ללמוד זאת מתוך השוואת פירושו של ר' אהרן אל מספר כתבי יד בהם מופיעים קטעים ארוכים של פירושים לפיוטי שבועות המקבילים לחלק מהפירוש שהעתיק ר' אהרן (ראה פירוט בהמשך). ההשוואה מלמדת שר' אהרן השתמש בפירוש שלם ואחיד, רציף, מסודר, מגובש ושיטתי. ולעומתו, שאר הסופרים אספו ביאורים מכל אשר מצאו והעתיקו בהעלם אחד, בעירוביה ובבלבול. גם זמנו המוקדם, יחסית, של כ"י ר' אהרן, מסייע להנחה זו.

מאידך, מוכיחה ההקבלה בין כתבי היד שכמעט כל הביאור לפיוטי שבועות הינו משל המפרש הקדום, וחלקו האישי של ר' אהרן בפירוש קטן מאוד. ככל הנראה הוסיף ר' אהרן מדיליה רק ארבעה קטעי פירושים שהוא קרא עליהם את שמו בבירור (ומעט משפטים קצרים כגון 'נ"ל בריש כל שעה', 'אבל קשה למה קודם פסח'). ואכן, פירושים ומשפטים אלו אינם נמצאים בשאר כה"י.

אחד ממקורותיו העיקריים של ר' אהרן היה פירושו של ר' יוסף קרא⁹, ויתכן מאוד שגם רוב רובו של הפירוש לפיוטי חג השבועות, שאותו אנו מפרסמים כאן בס"ד, שייך לר' יוסף קרא¹⁰.

לדרכו של המפרש

המפרש משתדל לבאר את תוכן דברי הפייטנים, להסמיך פסוקי מקרא המקבילים ללשון

6. ראה אודות מנהג זה מלאכי בית אריה, קודיקולוגיה עברית, קרם-פרסום גרסת אינטרנט 0.4 תשע"ה, נספח לפרק שני, עמ' 113–124.
7. בפירוש לאזהרות אתה הנחלת בחרוז 'על ראש כהנים שלא לעלות פרע', ראה בצילום כה"י המצורף בסוף המבוא.
8. סמ"ג עשין סי' רלא. וראה גם בתוספות מעילה (טו, א ד"ה ואפילו כי): "והקשה רבינו חיים הכהן גדול"; מרדכי פסחים (סדר של פסח רמז תריא): "והר"ר חיים הכהן הגדול היה רוצה לומר".
9. ראה גרוסמן, שם, עמ' 455, 459, 462.
10. הפירוש שלפנינו מכיל כמה וכמה מטבעות לשון, תכונות ועניינים המתאימים לשיטתו ולסגנונו של ר' יוסף קרא (תוארו באריכות ע"י אברהם גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים, ירושלים תשנ"ה, עמ' 325–339).

הפיוט ולציין את המקורות המדרשיים שעליהם הוא מיוסד. שימוש רב עשה המפרש בתלמוד הבבלי ובחלקים הקדומים של מדרשי הרבות. בכמה מקומות הסתמך על הירושלמי והתוספתא ועל ספר יצירה, ואפשר שגם על מדרש תנחומא ופסיקתא רבתי¹¹. הוא מרבה לכתוב בלשון סתמית 'שמעתי' או 'שמעתי מרבותי'. פעם אחת הוא מציין לספר הלכות גדולות, ופעם אחת למחברת מנחם¹². את רש"י הוא מזכיר בשמו רק במקרה בודד, אך במספר מקומות ניכר שהוא מצטט מאמרי חז"ל מתוך פירוש רש"י ולא מתוך המקור¹³. בפירוש הובאו כמה דרשות שאינן מצויות בספרי חז"ל שבידינו וכן גירסאות מחודשות למאמרים מוכרים¹⁴. במקרים רבים נראה שהמפרש סומך על זכרון רחוק וכותב בלא לעיין בגוף הגמרא והמדרש, ויש שהינו מצרף יחד שניים או שלושה מקורות ומציגם בתור דרשה אחת. פעמים הערתי ע"כ באריכות, ולפעמים הסתפקתי בציון מקורות אלו בסוגריים.

בכמה מקומות מבאר המפרש ביטויים תלמודיים שלא כפירוש הפשוט והמקובל¹⁵. בביאור לאזהרות של יום ראשון של שבועות מצויים כמה חידושים משמעותיים: תיאור ייחודי אודות אופן חיובו של זקן ממרא; נתינת פדיון נטע רבעי לכהן; טעמים מקוריים לקריאת ארבע פרשיות; איסור לא תחסום באדם; ביאורים חדשים בדין ספיקות טומאה שנאמרו בתינוק ועדות על מנהג כל החכמים לערוך משתה בחג השבועות. בהערות השתדלתי להביא סימוכין ומקבילות לחלק מעניינים אלו.

בפירושי הפיוט (והמקרא) של ר' יוסף קרא ושל חכמים צרפתיים נוספים ניתן לשמוע הדים רבים לפולמוס עם הסביבה הנוצרית¹⁶. יתכן שגם בפירוש שלפנינו נותר רמז לויכוח מסוג זה¹⁷.

11. בפירוש לפיוטי סוכות שבכ"י דידן מזכיר המפרש פעמים הרבה 'פסיקתא', ושם הכוונה לפסיקתא דרב כהנא דווקא.

12. הדברים מתייחסים רק לחטיבת הפירוש לפיוטי שבועות. בחלקים הנוספים שבכ"י מופיעים עוד איזכורים של מנחם.

אגב אורחין נפרט את שמות החיבורים והחכמים המוזכרים בחלקים האחרים של כ"י, שלא נמנו במאמרו של גרוסמן (עמ' 460, 461): ספרי (99ב), תרגום יונתן ליחזקאל (95ב), שוחר טוב (153ב), מדרש איכה רבתי (141א), פרקי דר' אליעזר (14ב), מדרש ר' פנחס בן יאיר (94ב), ספר המזלות של ר' שבתאי (102א), דונש בן לברט (151ב), הפייטנים ר' משה ב"ר קלונימוס 'הגאון' ור' שמעיה ב"ר יצחק (150א), "וכן פירש ר' מנחם ב"ר חלבו זצ"ל, אך רש"י בר' יצחק זצ"ל לא הודה לדבריו" (153א; ראה אורבך במבוא לערוגת הבושם, עמ' 5, ויש להוסיף את כ"י שלנו לרשימה שבהערה 17 שם), "ור' אפרים מצא מפורש כי רש"י לא היה קורא תעוטר שנה ... והיה מגיה תכריע שנה" (144ב), ר' קלונימוס איש רומי (14ב), ובדף 154ב: "כך מקובלני מר' קלונימוס איש רומי", 'המורה' (12א, 20א), ר' שלמן (67א, ע"ג המילה שלמן נרשם 'אפרים').

13. ראה בפירוש לאזהרת ראשית, בחרוז 'דוק וחלד העדת' ובחרוז 'ראשית ואחרית חקוק בתוכה'. (בביאור לביכור 'אשא דעי למרחוק' מועתק קטע מפירוש רש"י לתהלים, ללא איזכור שם האומר. אמנם יתכן שמפרש הביכור איננו זה שפירש את שאר פיוטי שבועות.)

14. גרסה חדשה הראויה לשימת לב מיוחדת מוזכרת בפירוש לסדר הדיברין 'אלוף מסובל בהוד איפודים': "כושר אמונת עתים חשוקים, ידיעת חוסן וישועות נזיקין. אילו ד' סדרים, וכן דורש במסכת שבת (לא, א) והיה אמונת עתן חוסן ישועות חכמה ודעת (ישעיה לג, ו), וחלוקים בו חכמי ישראל: יש דורש אמונת זה סדר נשים, עיתך זה סדר מועד, חוסן זה סדר קדשים, ישועות זה סדר נזיקין. ויש דורש עיתך זה סדר מועד, חוסן זה סדר נשים, ישועות זה נזיקים, חכמת זה סדר קדשים", ועיין בהערותינו שם.

15. ראה בפירוש לפיוט 'ה' קנני ראשית דרכו' בחרוז 'וחילק עם גנב', ובפירוש לאזהרות 'אתה הנחלת' בחרוז 'אזכרת מגילה ועצרת ויום טבוח'.

16. עיין גרוסמן, שם (לעיל הערה 4), עמ' 466 הערה 33, ובספרו חכמי צרפת הראשונים, עמ' 263–266,

יש לציין שלמרות 'צרפיותו' של הפירוש, הניכרת גם מתוך הלעזים שבו¹⁸, הפיוטים המתבארים בו הם דווקא אלו שנהגו באשכנז ולא בצרפת¹⁹. נקודה חשובה זו זוקקת עיון שאין כאן מקומו. בחטיבת פיוטי שבועות נתפרשו מערכת היוצר 'אדון אמנני' והקדושתא 'אורח חיים מוסר תוכחת' לר' שמעון ב"ר יצחק הגדול; הקדושתא 'ארץ מטה' מיסודו של רבי אלעזר הקליר²⁰, אזהרות 'אתה הנחלת' הנאמרות במוסף של יום ראשון של שבועות ו'אזהרת ראשית' של יום טוב השני. לקראת סוף כתב היד (לאחר הפירוש לפיוטי ימים נוראים ולסליחות) העתיק ר' אהרן פירוש לפיוט 'ביכור' לליל שני של שבועות 'אשא דעי למרחוק' לר' אברהם ב"ר יהודה הכהן. קשה לדעת אם פירוש הביכור שייך אף הוא למבאר של חטיבת פיוטי שבועות, או שמא הוא נובע ממקור אחר²¹.

לא כל הפיוטים נתפרשו בשלמותם, ולפעמים בא ביאור רק לשורות בודדות מתוך קטע פיוט ארוך. הפיוטים שנתפרשו בשלימות (או כמעט בשלימות) הם: פיוטי היוצר אדון אמנני, ואהיה שכוונה, ועתה בנים (אולם אין כאן פירוש מקיף לכל מערכת היוצר, שכן הזולת לא נתבאר כלל); אזהרת ראשית (אזהרות ליום ב'); הביכור אשא דעי למרחוק. רובם הגדול של האזהרות ליום א' נתבאר ג"כ. הקדושתאות ליום ראשון וליום שני מבוארות רק באופן חלקי.

עדי נוסח נוספים

לרובו של הפירוש²² קיימת מקבילה בכ"י פארמה 3205 (655 בקטלוג דה רוסי) שנכתב במפנה המאות הי"ג והי"ד. כ"י זה רצוף שגיאות ושיבושים קשים, אך בכ"ז הוא סייע לתקן כמה טעויות ברורות שנפלו בכ"י ר' אהרן, ואף השלמתי על פיו חלקי פסוקים או פיוטים שר' אהרן קיצר בהעתקתם. כמו כן נמצאים בכ"י פ לא מעט קטעים (קצרים בד"כ) של פירוש החסרים בכ"י ר' אהרן, אך ככל הנראה גם הם שייכים למפרש הקדום. הוספתי קטעים אלו לתוך הפירוש, וסימנתי אותם בסוגריים מסולסלות.

חלק גדול מהביאור לאזהרות 'אתה הנחלת'²³ נמצא גם בכ"י אוקספורד 1205 ובפירוש שבשולי מחזור נירנברג. נעזרתי גם בכ"י אלו לתיקון טעויות ולציון חילופי גירסאות.

475-504; א' הולנדר, במבוא, CLAVIS COMMENTARIORUM, עמ' 10.

17. עיין בהערותינו לפירוש על החרוז 'זכור כי בה ישבות נהר צפונים' שבתוך הפיוט 'אתו מצות וחוקים'.
18. הן הלעזים השייכים לפירוש הקדום והן אלו שר' אהרן כתבם מעצמו ובשמו, הם בצרפתית עתיקה. תודתי נתונה לפרופ' סיריל אסלנוב שבדק זאת לבקשתי. (בחטיבת הפירוש לפיוטי שבועות אין לעזים, אך בחלקים האחרים של כה"י יש לא מעט כאלה.)
19. הפיוטים שהיו נאמרים ע"י בני צרפת (שהינם שונים מאוד מאלו שנהגו בהם האשכנזים) תועדו בסדרת המחזוריים של ר' דניאל גולדשמיד ור' יונה פרנקל.
20. בכותרת שבכ"י מבואר שקדושתא זו נאמרת ביום שני של שבועות, והדברים תואמים את מנהג רוב קהילות אשכנז לומר ביום ראשון של שבועות את הקדושתא 'אורח חיים' וביום השני את הקדושתא 'ארץ מטה' (כ"ה בכל כה"י של המחזוריים שהיו לפנינו, וכ"כ במנהגי ר"ז יענט ובמנהגים דק"ק וורמיישא לר' יוזפא שמש [ח"א עמ' קיב, ועיי"ש בהערה 8] ובמנהגות וורמיישא לר"ל קירכום). לעומתם נהגו בפולין וכן במגנצא לומר ביום ראשון 'ארץ מטה' ולמחרתו 'אורח חיים' (עיין במנהגי מהרא"ק ומהרי"ל ומהרא"ט, וראה אריכות בעניין זה בקונטרס מנהגי חג השבועות של ידידי הרב חיים ישראל טעסלער, לונדון תשע"א, עמ' ו הערה נג).
21. ראה במאמרו של גרוסמן (לעיל הערה 4), עמ' 463 הערה 26.
22. החל מהביאור לפיוט 'אם לא אמריך הנעימים'.
23. עד החרוז 'סמיכה ותנופה כפרה וסליחה'.

גם בגניזת איטליה²⁴ נמצאת מקבילה חלקית לפירוש שלנו, ואף היא היתה לתועלת. כ"י אליסנדריה 2–9 מכיל 32 דפי פוליו שהוצאו מתוך כריכות של ספרי חוק לועזיים. דפים אלו נתלשו (במאה ה"ו או ה"ז) מתוך כ"י של פירוש לפיוטים שנכתב במאה ה"ג. השרידים כוללים פירוש לאזהרות 'אמת יהגה חכי' של ר' אליהו הזקן ולפיוט 'אזהרת ראשית' ולכמה מפיוטי ראש השנה. הפירוש לאזהרת ראשית זהה לפירוש דידן²⁵, והוא פורסם בתוך מאמרו של ד"ר ס' קאמפאניני²⁶.

בכ"י אוקספורד 1103 המכיל, בין השאר, מעריבים לפסח ושבועות ובצידם פירוש, מופיע ביאור לביכור 'אשא דעי למרחוק' הזהה לפירוש שלנו, ועל פיו תוקנו כמה תיקונים קלים בפירושו.

דרך ההדרה

פירוש ר' אהרן נכתב בכתב מלא מאוד (אילו, שני וכדו'), כפי שהיה נהוג בזמנו²⁷, אולם פסוקי מקרא רבים באו בכתב חסר דווקא²⁸. בביאור מצויים מספר חילופים בין סמ"ך לצד"י²⁹,

24. ראה אודותיה שמחה עמנואל, 'גניזת אירופה ותרומתה למדעי היהדות', ד' אברהם ו' תבורי (עורכים), הגניזה האיטלקית, ירושלים תשנ"ח, עמ' יא–לח.

25. מלבד בביאור לחרוז הסתום 'עטיפת הזין צהלה ורינה', שבו נתפלגו כ"י ר' אהרן, כ"י פארמה וכ"י אליסנדריה, לשלוש דרכים שונות. נראה שכבר בשלב מוקדם אבד הפירוש המקורי לחרוז זה, וכל מעתיק ניסה להשלים את החסרון כמידת יכולתו.

26. Saverio Campanini, 'Commentaries on the Azharot and other Liturgical Poems found in the Bibliotheca Civica of Alessandria', Andreas Lehnardt (ed.), Genizat Germania - Hebrew and Aramaic Binding Fragments from Germany in Context, Leiden and Boston 2010, pp. 277–295

תודתי נתונה לפרופ' שמחה עמנואל שהפנה אותי למאמר זה והמציא לי צילום ממנו ולידידי הרב יוסף שאול הויזמן שתירגם בעבורי את עיקרי דבריו של קאמפאניני.

יצוין בדרך אגב שהפירוש לאזהרות 'אמת יהגה חכי' שבכ"י אליסנדריה דומה מאוד לפירוש שפרסם אפרים קופפר בקובץ על יד, סדרה חדשה, ספר יא, חלק ב (תשמ"ט), עמ' 109–207 תחת השם 'פירוש אזהרות דרבנא אליהו הזקן בר מנחם ממנש מאת חכם אחד מחוג בניו של רבנו חיים בר חננאל הכהן'. אמנם, זיהויו של קופפר מפוקפק מאוד, וכפי שכתב ש' עמנואל, שברי לוחות, ירושלים תשס"ז, עמ' 298 הערה 351: "קביעתו של המהדיר, כי ר' אברהם ור' אהרן הנזכרים באותו פירוש הם בניו של ר' חיים הכהן (ראה עמ' 112) היא שרירותית ואין לה כל ביסוס ולפיכך כותרתו של המאמר מוטעית היא".

אגב דאגב נתייחס לכ"י נוסף שהיה מי שביקש ליחסו לר' אהרן ב"ר חיים הכהן. א' נויבאוור טען שפירוש הפיוטים שבכ"י אוקספורד בודלי 1209 שייך גם הוא לר' אהרן דנן. במאמרו של א' גרוסמן (עמ' 467, 468) הובאו מספר הוכחות שמכוחן יש לדחות ייחוס זה. ויש להוסיף ראייה נוספת: כפי שנזכר לעיל, ר' אהרן נהג לסמן את המילים 'אהרן' ו'כהן' בנקודות, ואילו בכ"י 1209 אין שום סימן על גבי מילים אלו. (דבריו של גרוסמן בהערה 37 שם "שיש עיטור בנקודות על השם אהרן בכתב יד 1209 [דף 3 ע"ב] וזאת כעדות לשם הכותב" מוטעים. סופר כ"י זה כתב שם בטעות 'אהרן ועדתו' במקום 'קורח ועדתו', וכשהבחין בכך ציין נקודות ע"ג המילה 'אהרן' בתור סימן מחיקה ורשם מלמעלה 'קורח').

27. ראה בספר חסידים (סי' תתפב): "ויכתוב אותיות מלאים, כי כותבים מלאים למי שאינו בקי. כגון כשרוצה לכתוב וטהר לבנו לעבדך באמת, יכתוב וטהר ליבנו לעבדך באמת, ליבנו מלא, לעובדך מלא, ושבת קודשך, אוהבי שמך, וכיוצא בזה".

28. ראה בספר הערוך (ערך ספר): "תנא תוספא ספרא בצירא (ע"ז ט, א) – פי' מנהג הכותב מקרא לכתוב בחיסור כגון משה בלא ו', לאמר בלא ו'. אבל התנא מנהגו לכתוב התיבה מלא בלא חיסור".

29. סלע במקום צלע, סחיחה במקום צחיחה, ובכ"י אליסנדריה אף נכתב 'אבות אכלו בוצר'.

פירוש ר' אהרן ב"ר חיים הכהן לפיוטי חג השבועות

קמנ

ואף זו תופעה שהיתה נפוצה בזמן הראשונים³⁰. שם ה' סומן בכה"י בשלושה יו"דין, שיניתי זאת לסימון ה' המקובל כיום. הכותרות לפיוטים (כדוגמת אופן, סדר, אזהרות) הן כפי שכתב ר' אהרן בעצמו, אולם הוספנו כותרות בתוך סוגריים מרובעות וכהגו. מילים שקריאתן אינה ברורה וודאית הקפתי בסוגריים מזוותים.

בהרבה מקומות מוכח שנוסח הפיוטים שעמד לפני המפרש היה שונה מהנמצא בדרפוזי זמננו. השתדלתי להשוות את גירסתו למחזורים עתיקים, וצייתי זאת בהערות.

המחזורים שבהם השתמשתי הם: מחזור כ"י אוקספורד 1033 (נכתב בשנת ה"א י"ח); מחזור ורמזיא הידוע (נכתב בשנת ה"א ל"ב); מחזור מספריית רוביגו מס' 216 (גם הוא משנת ה"א ל"ב); מחזור כ"י בודפשט קויפמן 388 (נכתב בין השנים ה"א ל' – נ'); מחזור שנכתב ע"י תלמידם של ר' אלעזר הדרשן מוירצבורג ומהר"ם מרוטנבורג, כ"י דרזדן 46 (נכתב בין השנים ה"א מ"ו – נ"ג); מחזור נירנברג המפורסם (נכתב בשנת ה"א צ"א). תועלת מרובה הפקתי מ'מחזור שבועות לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם' של ר' יונה פרנקל ז"ל³¹.

סימני כתיב היד: פירוש ראב"ח – פירוש ר' אהרן ב"ר חיים הכהן שבכ"י אוקספורד 1206. כ"פ – כ"י פארמה 3205. כ"א – כ"י אוקספורד 1205. כ"ה – כ"י המבורג 152. מח"נ – מחזור נירנברג.

סימני ההדרה: { } – הוספות מתוך כ"י פארמה. [] – הוספות הכרחיות או תיקוני טעויות ברורות. < > – מילים שקריאתן אינה בטוחה

30. ראה יחיאל פ' גומפרץ, 'הגיות האותיות בצרפת וגלגולה לאשכנז', ח' ילון (עורך), עניני לשון, ירושלים תשכ"ד, סוף עמ' 19. יישר כוחו של ידידי הרב יעקב ישראל סטל שהמציא לי מאמר זה.
31. אודה לר' אברהם אומן ור' אליהו לוין שסייעו בהכנת הטקסט של הפיוטים אשא דעי למרחוק ואזהרת ראשית.

[פיוטי ברכות קריאת שמע]

[יוצר]

אָדוֹן אֵימָנִי, אָצְלוּ שְׁפָנִי, אָדָם הַקָּנִי, ה' קָנִי.

אחל קרוב"ץ של שבועות

אדון אימנני, אצלו שיכנני. לשון המקרא נקט, דכתיב (משלי ח, ל) ואהיה אצלו אמן, ועל התורה נאמר, שהתורה היתה אומרת הייתי אצל הקב"ה, אמן - דורש בבראשית רבה (א, א) אמן פידגוג, כמו כאשר ישא האומן (במדבר יא, יב), וכמו ותהי לו לאומנת (רות ד, טז). וזהו הלשון א' הפייט: אדון אימנני, כלומר התורה משבחת עצמה ואומרת הקב"ה שהוא אמן אימנני - היה אמן שלי. אצלו שיכנני. אצלו שיכן אותי. [אדם הקנני]. פסוק הוא (בישעיה) [בזכריה] (יג, ה), ונוח לו לספר כלשון המקרא. אדם הקנני. כלומר קודם שהקנה אותי לאדם - למשה רבינו. ה' קנני ראשית דרכו (משלי ח, כב). וכל אותה פרשה נדרשת על התורה, ולכך יסד כך ליישב המדרש על הפסוק שלאחריו¹. ואל תתמה שקורא למשה אדם, כי לא על חנם קראו אדם, אלא ראה שדרשו רבותינו (שבת פח, ב, ועוד): ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ [אשר] תנה הודך על השמים (תהלים ח, ב), ועוד כתיב לאותו מזמור (פס' ה) מה אנוש כי תזכרנו וגו', בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: רבונו של עולם, מה אנוש כי תזכרנו ליתן להן התורה. הרי לך שקראוהו אנוש, וזהו אדם. וגם בסיומו של אותו מדרש תמצא: א"ל הקב"ה למשה, משה החזר להם תשובה. אמר לפניו, רבונו של עולם, מתיירא אני שמא ישרפוני בהבל שבפיהם. א"ל הקב"ה² <ותשיב> להם. ואמר להן משה כלום שנאה ביניכם, כלום משא ומתן לכם. וכל אחד מהם נתן לו מתנה, ואף מלאך המות נתן לו מתנה, ואמר למשה בשעה שיש נגף ביניכם תקטי' קטרת על המזבח ומיד אני בורח. זהו שאמר משה לאהרן (ע"פ במדבר יז, יא) קח המחתה ותן עליה קטרת וכו'. והיינו דכתיב (תהלים סח, יט) עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות [באדם]. על משה הוא אומר שקראוהו אדם³, ועל זה אמר אדם הקנני.

בְּנִין בְּעֶרְכוֹ, בִּי עֵץ צָרְכוֹ, בְּשַׁעֲשׁוּעַ בְּרָכּוֹ, רִאשִׁית דְּרָכּוֹ.

נְשִׁיתִי לְרִגְלִיו, גִּרְתִּי בְּצִלּוֹ, גִּעְגּוּעֵי עֲלִיו, קָדָם מַפְעָלִיו.

דְּתוֹתִי עֲלֵם, דּוֹדִי לְהוֹעִילֵם, דַּעַת הַנֶּעְלָם, מְאֹז מְעוֹלָם.

הַגִּיגִי לְאָרֶשׁ, הַמְזַקֵּק לְפָרֶשׁ, הַנִּפְלֵא לְדָרֶשׁ, נִסְכְּתִי מִרֵּאשׁ.

ביניין בערכו. כשערך לבנות העולם, ולשון המקרא הוא אמרתי עולם חסד יבנה (תהלים פט, ג). בי עץ צורכו. בי יעץ צורכו, שהיה <דרך> להקב"ה ליעץ בי⁴. [בשעשוע ברכו]. משעשע בי⁵.

1. כל אותה פרשה במשלי אודות התורה היא נדרשת בדברי חז"ל (עיין באבות פ"ו מ"י ובפסחים נד, א, ועוד הרבה) ובפיוטים שלפנינו. בסוף כל חרוז של פיוט זה באות ב' תיבות מהכתובים שם (פס' כב-כט). כמו"כ בפיוט הבא 'ואהיה שכונה' יסד הפייטן בראש כל שורה תיבה אחת מהפסוקים שלאחמ"כ (ל-לא), ובראשי החרוזות של הפיוט השלישי נקבעו מילות הפסוק 'ועתה בנים שמעו לי ואשרי דרכי ישמרו' (שם, לב).
2. חסר כאן, ובמס' בשבת מבואר: "אמר לו, אחוז בכסא כבודי וחזור להן תשובה".
3. כמ"ש שם (פט, א): "בשכר שקראוך אדם לקחת מתנות".
4. תנחומא פר' בראשית (ס' א): "בראשית ברא אלהים, זה שאמר הכתוב (משלי ג, יט) ה' בחכמה יסד ארץ. וכשברא הקדוש ברוך הוא את עולמו נתיעץ בתורה וברא את העולם, שנאמר (שם ח, יד) לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה".

גשתי לרגליו, גרתי בציליו. בצל הקב"ה. והיו בי תרי"ג מצות⁶. געגועיי עליו. כמו בן יש לו געגועים על אביו (שבת סו, ב). קדם מפעליו. כלומר כל זה היה קודם שנברא העולם.

דתותי עילם. דת שלי עילם הקב"ה והגדיל. דודיי להועילם. כדי להצדיק ולהועיל לישראל שהן אוהבי התורה, כדכתיב (ישעיה מב, כא) ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. דעת הנעלם. כדי לדעת דעת הנעלם, כי התורה הודיעה כל תעלומות – מה שהיה מאז שנברא העולם.

הגיגי לארוש. כלומר דיבורי לדבר. הגיגי כמו והגית בו יומם ולילה (יהושע א, ח). לארוש – וארשת שפתיו (תהלים כא, ג). המזוקק לדרוש⁷. דברי תורה שמזוקקים שבעתים (תהלים יב, ז; ע' בירושלמי סנהדרין פ"ד ה"ב), לדרוש בהן טעם. הנפלא לפרוש. ודבר שנפלא ממך פרוש הימנו, כדי לידע⁸ מה שהיה קודם שנברא העולם, וכן הוא אומר בספר בן סירא ובמופלא ממך אל תדרוש (חגיגה יג, א). ענין אחר: הנפלא לפרוש. דברים שבתורה שנפלאים ומכוסים, כגון אכילת חזיר ולבישת שעטנז וכילאיים ופרה אדומה, מהן פרוש שאין לך לידע טעם למה נמסרו. וגם בתלמוד תמצא שהוא אומר נחמיה העמסוני היה דורש כל אתים שבתורה כיון שהגיע את ה' אלהיך תירא (דברים י, כ) פירש. אמרו לו תלמידיו: רבי, כל אתים שדרשתה מה תהא עליהן. אמר להם כשם שקבלתי שכר על הדרשה כך יש לי שכר על הפרישה, בפרק האיש מקדש (קידושין נו, א). הרי לך דברים הנפלאים שיש לאדם לפרוש. ועל זה ייסד הנפלא (לדרוש) [לפרוש]. ויש מחזורים שכתוב בהן המזוקק לפרוש [הנפלא לדרוש]⁹, ויש לפרש כך על זקן ממרא. כלומר דבר המזוקק לך תפרשהו, הנפלא ממך דרוש וחקור מאחרים, דכתיב (דברים יז, ח) כי יפלא ממך דבר, וכתבי (שם, ט) ודרשת (וחקרת ושאלת) [והגידו לך את דבר המשפט]. ניסכתי מראש. כמו ואני נסכתי מלכי (תהלים ב, ו), והוא לשון שררה.

וְאֶהְיֶה בְּעֶרְךָ, וְשִׁשְׁשִׁי יִרְךָ, וְקִדְמִי בְּמֶרְךָ, מִקְדָּמִי אֶרְךָ.

זֶהֱרֵךְ נִכְלָלְתִּי, זְכִיּוֹת נִכְלָלְתִּי, זֹאת נִתְהַלָּלְתִּי, בְּאֵין תְּהוֹמוֹת חוֹלָלְתִּי.

חֶקֶר עֲוֹנוֹת, חָלָל וּמַעֲוֹנוֹת, חֶק בִּי עֲנִיּוֹת, בְּאֵין מַעֲנִיּוֹת.

ואהיה בעריך. בשמי עריך. ושעשועיי יירך. בשעשועיי היה רוצה להשתעשע. וקידמני במריך. הקדים אותי במרוצה. מקדמי אריך. קודם שנברא הארץ¹⁰.

זוהר נכללתי. כלומר באורה אני נכללתי, לשון כלילא (ע' בשבת נט, ב; גיטין ז, א). ולשון המקרא הוא והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע (דניאל יב, ג), כלומר משכילים בתורה יאירו¹¹, ועוד פסוק אחר כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו, כג, וע' בספרי במדבר פיס' מא). ומה שייסד נכללתי, כלומר הוכתרתי, וסמך על מה ששנינו (אבות פ"ד מ"ג) ג' כתרם הם כתר תורה וכתר

5. ככתוב במשלי (ח, ל): "ואהיה שעשועים יום יום".
6. עיין במדרש אגדה בראשית (לב, ה).
7. הנוסח 'המזוקק לדרוש, הנפלא לפרוש' נמצא במחזורי כ"י דרזון ובודפשט.
8. לכאורה צ"ל ג' שלא לידע' (עיין בחגיגה יא, ב).
9. כ"ה הגירסא במחזור ורמייזא ובמחזור כ"י רוביגו ובמחזור נירנברג.
10. ראה בספרי דברים (פיס' לז): "תורה לפי שחביבה מכל נבראת קודם לכל, שנאמר ה' קני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז, ואומר מעולם נסכתי מראש מקדמי אריך".
11. מדרש משלי (א, ז): "אם למד אדם דברי תורה ... ואם מתעסק בהם כדי צרכם, הם מצהילים ומזהירים לו פניו, שנאמר והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד".
12. ברוב המחזורים כתוב 'חקר עוונות', אך במחזור לשבועות של ר"י פרנקל (עמ' 98) מציין כמה כ"י הגורסים 'עיינות'.

כהונה וכתר שם טוב על גביהם. ואמ' (ספרי במדבר פס' קיט) כתר כהונה זכה אהרן ונטלה, כתר מלכות זכה דוד ונטלה, וכתר תורה עדיין מונח. ועל זה ייסד הפייט זוהר נכללתי, כלומר כל העוסק בי יזהיר ויזכה לכתר. זכיות נכללתי. אני כלולה במצוות. זאת נתהללתי. סמך על מה שאנו אומרים בתלמוד (ברכות סג, ב; שבת פג, ב; גיטין נז, ב): א"ר שמעון בן לקיש אין דברי תורה מתקיים אלא במי שממית עצמו עליה שנאמר (במדבר יט, ד) זאת (תורת) [התורה] אדם כי ימות באהל. באין תהומות חוללתי. אני חוללתי עם הקב"ה כשלא היו תהומות. חוללתי לשון [נ]בראתי, כמו ותחולל ארץ ותבל (תהלים צ, ב).

חקר עינות¹², חלל ומעונות. לחקור המעיינות וחללו של עולם וחקירות השמים, הכל חק בי עינינות הכל כתב בי, והכל נמצא בתורה חשבון וסכום הכל. באין מעיינות. קודם מעיינות.

טפוחי שמים, טפסרי אש ומים, טרמני יומים, נכבדי מים.

יקרתי נבעו, יתדתי נקבעו, יריעותי רבעו, בטרכם הרים הטבעו.

פללות נכללתי, פן פרט נכללתי, כמדתי נכללתי, לפני גבעות חוללתי.

טפוחי שמים. כמו (וימינו) [וימיני] טיפחה שמים (ישעיה מח, יג). טפסרי אש ומים. הם מלאכים¹³ שהם מאש וממים (ירושלמי ר"ה פ"ב ה"ד). טירמני יומים, נכבדי מים. הייתי טרם שמים ומלאכים שהם רבים. נכבדי לשון <כנוס וכו'>. טירמני לשון טרם, הקדימני יומים, ב' ימים של הקב"ה אלפים שנה כדכתיב (תהלים צ, ד) כי אלף שנים בעיניך וגו' ומאותו פסוק אנו מוציאים שהתורה קדמה אלפים לעולם (בר"ר ח, ב).

יקרתי נבעו. כלומר דברי שהם יקרים, דכתיב (משלי ג, טו) יקרה היא מפנינים, נבעו – נתגלו, כמו נבעו מצפוניו (עובדיה א, ו). יתדתי נקבעו, יריעותי רובעו, בטרם הרים הוטבעו. כלומר קודם שהרים הושמו על התהום, ערך בי הקב"ה היאך ליקבע יתדות הארץ (והיאך ליקבע יתדות ארץ¹⁴).

נפללתי¹⁵. לשון בפלילים (שמות כא, כב). נכללתי. כלומר לדון בכלל ופרט. כמדתי נכללתי. כמדה שיש לי, כך אני נגללתי. ובנבואה זכריה (ה, ב) בתרי עשר תמצא המידה, דכתיב (ראיתי) [אני רואה] מגילה עפה [ארכה] עשרים [באמה] (על) [ורחבה] עשר [ב]אמה, ועולה החשבון לחשבון גדול¹⁶. וזהו שיסד כמדתי נגללתי, לשון גולל ספר תורה (יומא פ"ז מ"א). לפני גבעות חוללתי. נבראתי.

לי שית מועצות, לדרך בדיעות, עד לא עשה קצות, ארץ נחוצות.

מצותי לקבל, מנה נחבל, מדבקם לא גבל, וראש עפרות תבל.

נזי שלשים ושתים, נעם נתיבותים, נהר בי שפתים, בהכינו שמים.

13. עיין בירמיה (נא, כז) ובנחום (ג, יז) ובמפרשים שם.

14. לכאורה צ"ל 'והיאך לרבע יריעות ארץ', דהיינו כיצד לפרוש יריעות לארבע רוחות הארץ.

15. ברוב המחזורים כתוב 'כללות נכללתי, כן פרט נכללתי', ובמחזור כ"י בודפשט הגירסא 'כללות נכללתי, כן פרט נפללתי', וראה את שינויי הנוסח שצוינו במחזור רי"פ (עמ' 99).

16. עיין בעירובין (כא, א).

ספונות הרָאני, סודו קָראני, סָמך לְאָנני, שָם אָני.

לי שתי מועצות. בי יעץ כל מועצותיו, ולשון המקרא (משלי ח, יד) לי עצה ותושיה.

מצותי לקבל, מנה וחבל. כלומר כדי לקבל מצותי למנה וחבל – לחלק, כמו יעקב חבל נחלתו (דברים לב, ט). מדובקים לא¹⁷ גיבל. גיבל בריגבי ארץ, כד"א (איוב לח, לח) ורגבים ידובקו, אדם שהיה ראש עפרות תבל. וכן הפירוש אדם לא נברא אלא כדי לקבל מצותי.

נוי שלושים ושתים, נועם נתיבותים. סמך על מה שאמ' בספר יצירה (פ"א) בל"ב נתיבות נברא העולם, בחכמה ובתבונה ובדעת וברוח, ולשם הם נימנים כולם, ונדרשים מן הפסוקים¹⁸. ומושלי' משל¹⁹ לאומן נגר כשבונה בית צריך לכלי אומנותו לקרדום וקופיץ >ומקדחו< ומעצד לכל כלי אומנותו, כך הקב"ה כשברא עולמו היו לו ל"ב נתיבות. ואומרת התורה כולם מפורשים בי. וזהו שייסד ניהר בי שפתים. לשון נהורא, כלומר האיר בי שפתים – כמו רובץ בין המשפטים (בראשית מט, יד), וכמו אם תשכבון בין שפתים (תהלים סח, יד), ופי' בין תחומין. בהכינו שמים.

ספונות הראני. כמו <ספון>, כל ספונות וצפונות הראני, שהכל נמצא בי. סודו קראני. קרא אותי, שנאמר (שם כה, יד) סוד ה' ליראיו, וכתיב (עמוס ג, ז) כי אם גלה סודו וגו'. וכיון שאני סודו לפיכך בשעת (יציאת) [יצירת] עולמו הייתי סמוכה אצלו, וזהו שישד סמך לגאונני סמך לגאון שלי – זה הקב"ה, שם אני.

עֲצָתִי תַחֲוֹג, עוֹלָם נְהוּג, עֲנֵד בְּמַחֲוֹג, בְּחֻקֵּי חוּג.

פְּצוּמָה לְהוֹם, פֶּקֶד קוֹר נְחֹם, פִּלְס לְתַהוֹם, עַל פְּנֵי תַהוֹם.

צוּפִיָּה לְמַרְחָקִים, צִפְצוּפֵי מְשַׁחֲקִים, צִעְדֵי לֹא דוֹחֲקִים, בְּאַמְצוֹ שְׁחָקִים.

קְבוּעֵם מְזוּז, קְדִירָתָם לְחֻז, קְרִישָׁתָם לְפֻז, מְמַעַל בְּעֻז.

עצתי תהוג²⁰. לשון והגית בו (יהושע א, ח) <כלומר> היה הוגה בעצתי כשברא עולמו ומנהגו. ע"א, בנוהג שבעולם ששואלים עיזה, כך הקב"ה לוקח בי עצתו, וזהו עולם נהוג. עינד במחוג. הקב"ה היקף עולמו <במחוגה>. עינד כמו אענדנו עטרו ל' (איוב לא, לו). והוא לשון סיבוב והיקף כמו עטרו וכתר שהוא מוקף סביבות הראש. במחוג כמו במחוגה יתארהו (ישעיה מד, יג), והוא כלי שהנגר רוצה לתקן שום דבר היקף ומסמן בו. בחוק חוג²¹.

פצומה להום. פצומה קורא לארץ, דכתיב (תהלים ס, ד) הרעשתה ארץ פצמתה, והוא לשון תלמוד כדי ליתן בין פצים לחבירו, במסכת שבת (פב, א). והפירוש כך: פצומה בראה הקב"ה ליהום – להרעישו²². ע"א, פצומה ליהום – ברא הארץ על ימים שהם הומים, דכתיב (ישעיה נא,

17. כ"ה ככה"י, וכ"כ בכ"י מחזורי דרזון נירנברג ובודפשט. אך לכאורה נראה מהמשך הפירוש שצ"ל ג' לו גיבל' וכמ"ש במחזורי ורמייזא ורוביגו.

18. בספר יצירה שבידינו אין שום פירוט של ל"ב הנתיבות, וצ"ע בזה. [וראה בחגיגה (יב, א): "בעשרה דברים נברא העולם בחכמה ובתבונה ובדעת וכו', בחכמה ובתבונה דכתיב" וכו', עיי"ש].

19. ראה משל כעיי"ז בבר"ר (א, א).

20. ברוב המחזוריים הגירסא 'תחוג', אך בכ"י בודפשט כתוב 'תהוג' (וראה מה שהעיר רי"פ במחזורי עמ' 100).

21. עיין בתנחומא פר' בראשית (סי' א).

22. לכאורה ר"ל להרעישו ב'פקוד קור וחום' (וע"ד זו מבואר גם בכ"י המבורג 152).

טו; ירמיה לא, לד) רוגע הים ויהמו גליו. פקוד²³ קור וחום. ציווי של קור וחום, שנאמר (בראשית ח, כב) עוד כל ימי הארץ זרע וקציר [ו]קור וחום וגו'. פילס לתהום, על פני תהום. לשון ושקל בפלס הרים (ישעיה מ, יב). הקב"ה תיקן הרים על פני תהום, שלא יצא(ו) לחוץ ויצוף כל העולם (בר"ר לג, א; ויק"ר כז, א).

צופיה למרחקים. לשון המקרא צופיה הליכות ביתה (משלי לא, כז). התורה אומרת צופיה הייתי למרחקים. צפצופי משחקים. אותן שמצפצפין בי משחקים²⁴, כמו ותשחק ליום אחרון (שם, כה). צעדי לא דוחקים, באמצע שחקים. אז לא היו צעדי דוחקים, אלא מצא כל תאוותו.

קיבועם מזוז. כלומר קיבועם של שחקים הוא קבוע כל כך שלא יזוז לעולם. קדירתם לחזו. כמו השמים נתקדדו בעבים (ע"פ מל"א יח, מה). לחזו הוא כמו ודרך לחזו קולות (איוב כח, כו). ולשון אור הוא, וכן הו'²⁵ אומר השחקים אינם נשחרין כי אם מאירין. ולשון המקרא יסד שא' באיוב (לו, יח) תרקי עימו לשחקים חזקים כראי מוצק. וכן פירושו: הרקעת עמו כשנטה שחקים, בנוהג שבעולם אדם נוטה יריעה בכל כוחו לימים נתרפה הרקיע שלו, אבל הקב"ה אינו כן, נטה שחקים והם חזקים עתה כמו ליום ראשון. ובנוהג שבעולם מעשיו של אדם נשחרים אחר זמן, אבל של הקב"ה כראי מוצק, שהוא מחדש מוצק, כך מזהירים השמים²⁶. קרישתם לפזוז, ממעל בעזוז. קרישתם כמו יין קרוש (סוכה יב, א, ועוד), לפזוז כמו (ו)דוד מפזז (ש"ב ו, טז). כלומר כשהקרישן ממעל לנענע בין עיליונים לתחתו', בעזוז כמו בעזוז. ויש קוראי' קדושתם²⁷ לפזוז, וכן מפרש לפיכך קראם²⁸ שיקדישו קדושה לפניו, כדכתיב (תהלים יט, ב) השמים מספרים כבוד אל. ומאן דאמר הכי לא משתבש (ע"פ עירובין סא, א, ועוד), שאילו ואילו דברי אלהים חיים.

רַגְעִים בְּנֶהוֹם, רַגְבִּים יִגְיָחוּם, רַתֵּק חוֹל לְתֶהוֹם, עֲיֹנוֹת תֶּהוֹם.

שְׁנֵה אֶרֶקוּ, שְׁפָר מְתָקוּ, שָׁב בְּהִנָּתְקוּ, בְּשׁוֹמוֹ לֵיָם חֶקוּ.

תָּבֵל בְּשֶׁכְּלָלוֹ, תוֹשִׁיָה שֶׁת שְׁכָלוֹ, תְּכוּנִים קָדָם מְלֵא, וּמִיָּם לֹא.

שְׁתוֹת חֶבְרוֹ, מְלוֹאֵם הַגְּבֵרִי, עֲבוֹדָתוֹ יִגְבְּרוּ, וּפִיו לֹא יַעֲבֹרוּ.

וְעַל נְאֻמֵּי אֶרֶץ, בְּרִיתוֹ הַתֵּרֵץ, צִדְקָם חֲשֹׁף קֶרֶץ, בְּחֶקוּ מוֹסְדֵי אֶרֶץ.

רוגעים בנהום. ימים נקראו רוגעים, שנאמר (ישעיה נא, טו; ירמיה לא, לד) רוגע הים ויהמו גליו. רגבים יגיחום. רגבים קורא ארץ, ריגבי נחל (איוב כא, לג). וכן או' כשהקב"ה נהם על ימים

23. ברוב המחזורים כתוב 'פקד', אך במחזור רי"פ (עמ' 100) ציין לכמה כ"י הגורסים 'פקוד'.

24. כלומר, לומדי התורה ישחקו ליום אחרון (עיין בבר"ר נט, ב; שמו"ר נב, ג).

25. אולי צריך לקרוא בכה"י הפ', והיינו 'הפייטן'.

26. כ"ה בירושלמי ברכות (פ"א ה"א): "תרקיע עמו לשחקים חזקים כראי מוצק – תרקי, מלמד שהן עשויות כטס, יכול שאינן בריאין ת"ל חזקים, יכול שהן נתרפין ת"ל כראי מוצק, בכל שעה ושעה נראין מוצקים. רבי יוחנן ור' שמעון בן לקיש, ר' יוחנן אמר בנוהג שבעולם אדם מותח אוהל על ידי שהות רפה, ברם הכא וימתחם כאהל לשבת (ישעיה מ, כב) וכתיב חזקים. רבי שמעון בן לקיש אמר בנוהג שבעולם אדם נוסך כלים על ידי שהות הוא מעלה חלודה, ברם הכא כראי מוצק בכל שעה ושעה הן נראין כשעת יציקתן", ועיין גם בבר"ר (יב, יג).

27. כ"ה בכ"י בודפשט, ואילו בשאר המקורות 'קרישתם'.

28. אולי צל"ג 'בראם'. וראה בשוח"ט (קמח, ה): "כל פעל ה' למענהו וגו' (משלי טז, ד) – בראן להיות מקלסין וקלסוהו, שנאמר השמים מספרים וגו'".

ואו' יקוו המים מתחת השמים וגו' (בראשית א, ט), <עד> רגבים יגיחום - אז נמשכו רגבי ארץ. יגיחום לשון משיכה, כמו כי יגיח (ה) ירדן (איוב מ, כג). ריתק חול לתהום. דיבק חול לגבול הים. ריתק כמו ורתוקות כסף צורף (ישעיה מ, יט). כלומר לים עשה גבול, כדכתיב (ירמיה ה, כב) אשר שמתי (חק) [חול] גבול לים.

שיוה ארקו. כמו ארצו. שיפר מתקו. תיקן לים מתקו, כמו תיק של תפילין (שבת קטז, ב), כאשר יאמר מן פעלו מפעלו וגם מן שכנו משכנו כך יאמר מן תיקו מתקו. כששיוה הקב"ה ותיקן את הארץ שוה אז תיקו לים - תיק שלא יצא ממנו. שב בהינתקו. כלומר כשגלי הים ניתקים <וסבורים לשטף> כל העולם, כשמגיעים למקום החול הם שבים. <זה> בשומו לים חוקו זה חול, שחוק עולם לא יעברנהו²⁹.

תבל בשכללו, תושיה שת שכלו. כששכלל הארץ אז תושייה היתה, היה משכיל בתורה (תנחומא פר' בראשית סי' א). תכונים קדם מלא. הרים, שנאמר בהם (תהלים סה, ז) מכין הרים בכחו, קודם שנתמלא העולם³⁰, וגם קודם מים שלא היו בעולם, היתה תורה ושיכל בה הקב"ה היאך ליבראות <עולם>.

שתות חוברו, מלואם הוגברו. שתות הן יסודות, שנאמר (תהלים יא, ג) כי השתות יהרסון. כשיסודות של עולם ומלואם חוברו ביחד והוגברו להיות. עבודתו יגברו. לעשות עבודתו וציביונו נתגברו, ולא עברו על פיו.

ועל נאמני ארץ. הם צדיקים, שנאמר (תהלים קא, ו) עיני (ה') בנאמני ארץ. ברייתו התרץ. בזכות צדיקים ברא הקב"ה העולם, שנאמר (ש"א ב, ח) כי לה' מצוקי ארץ וישת עליהם תבל, מצוקים אילו צדיקים, וישת עליהם - כלומר הצדיקים סומכים העולם עליהם (ע' ביומא לח, ב; תנחומא פר' בראשית סי' א; תנרדבא"ז פ"ה). צדקם חשוך קרץ. כלומר צדקת צדיקים למנוע קרץ - שלא יחרב העולם (ע' בבר"ר לג, א). קרץ לשון חיתוך (ע' ביומא לב, ב), דכתיב (ירמיה מו, כ) קרץ מצפון בא בה³¹. בחוק מוסדי ארץ.

וְאֶהְיֶה שְׁכֻנָּה בְּחֵבְיוֹן עֹז אֶרְמוֹן.

אֶצְלִי מִיְחַדְת בְּתוֹף גִּנְזִיו לְטָמֵן.

אֶמֶן עֲמוּסָה מְלֹי מְצוֹת פְּרָמוֹן.

וְאֶהְיֶה וְעוֹדָה לְנִינִי פֶצֶל לַח וְלוֹז וְעֶרְמוֹן.

שְׁעֵשׂוּעִים נְחִלְיָאֵל מִתְּנָה מִמְדָּבָר לְזִמֵּן.

יוֹם בָּאוּ לְסִינִי נוֹחֲלֵי דֵת אֶמֶן.

יוֹם רָדוּ מִלְּאָכֵי צָבָאוֹת בְּהֶמֶן.

מִשְׁחָקֵת יְדִידוֹת עַל נְשִׁמְעַת כְּפַעְמוֹן.

29. כאמור בירמיה (ה, כב): "אשר שמתי חול גבול לים חק עולם ולא יעברנהו".

30. אפשר שכוונתו למ"ש בשוח"ט (צ, יא): "והיכן שהיה רואה הקב"ה מקום עמוק, היה נותן בתוכו הר גדול וממלא אותו".

31. לפנינו בירמיה כתוב 'בא בא', אך ראה בתנ"ך גינצבורג שבהרבה ספרים ישנים הגירסא 'בא בה', וכן משמע מתיב"ע שם: "ייתון עלה".

לִפְנֵינוּ צָגוּ מַלְכִּים בְּפֶרֶשׁ בָּהּ תִּשְׁלַג בְּצִלְמוֹן.
 בְּכָל עֵת חֲשֹׁכוֹ מִיֶּשֶׁר מוֹאֵב וְעִמּוֹן.
 מִשְׁחָקָת קִלְקִלוֹן פֶּאֶרְן וּבִזּוֹ וְאֶדְמוֹן.
 בְּתַבֵּל חֲמֻדוֹנִי קִבְלוֹנִי הוֹלְכִי לָלֵל יְשִׁימוֹן.
 אֶרְצוֹ זָרַח אֹרִי וְנִדְרָף רִיחִי פֶּאֶרְסָמוֹן.
 וְשַׁעֲשְׁעִי קִדְשׁוֹ חוֹרֵב וְנָדוּ תַבּוֹר וְחֶרְמוֹן.
 אֶת אֱלֹהֵי קִדְשָׁהּ וְכָבוֹד כָּל יְשִׁימוֹן.
 בְּגִי מַעֲלָה מוֹרְאוֹ יַעֲרִיצוֹן וַיַּעֲצִימוֹן.
 אֲדָם נֶצַח תִּהְלֶתוּ יִקְדִּישוֹן וִירוֹמָמוֹן.

ואהיה שכונה. הייתי שכונה בחביון עוזו ובארמון שלו. התורה היא אומרת כך. אצלו מיוחדת. יחידה הייתי אצלו, בתוך גנזיו לטמון. וסמך על מה שאו' אמן מוצנע (בר"ר א, א). אמן עמוסה מילוי. אני עמוסה ומליאה מצות כרימון. ע"א, אמן עמוסה – אילו ישראל שנאמר (ישעיה מו, ג) העמוסים מני בטן. כשתינוק נולד מכניסים אותו לברית מילה, וכשהוא בן חמש – למקרא (אבות פ"ה מכ"א), בן תשע מחנכים אותו למצות³², הרי לך שהן עמוסים מן הבטן. כלומר התורה ניתנה לכנסת ישראל שמליאים מצוות כרימון, שנאמר (שיה"ש ד, ג; ו, ז) כפלח הרימון רקתך – אפי' רקנים שבך מליאים מצוות כרימון (ברכות נז, א). ואהיה וועודה. כלומר נתוועדתי לבני יעקב שנאמר (בראשית ל, לז) ויקח [לו] יעקב מקל לבנה לח ולזו וערמון. ממדבר מתנה³³. על שם המדרש (ע' בתנחומא פר' חוקת סי' כא) מה מדבר הפקר כך דברי [תורה] הפקר כל הרוצה ללמד בה יזכה. וממתנה נחליאל ומי שיזכה במתנת התורה – נחליאל, הקב"ה ינחילנו נחלה³⁴, שיעלה לגדולה על במות, כמו ואתה על במותימו תדרוך (דברים לג, כט), ועל זה יסד ממדבר לזמון. יום באו לסיני נוחלי דת אמן. כך במדרש³⁵ ואהיה שעשועים יום יום (משלי ח, ל), יום – זה אותו יום שבאו בהר סיני שנאמר (שמות יט, א) ביום הזה באו (ל)מדבר סיני, ויום אחר זה יום שרדו מלאכי צבאות בהמון – בשעה שאמרו ישראל נעשה ונשמע ירדו מלאכי השרת ב' פעמים ס' (ריבא) [ריבוא]³⁶, כפליים כיוצאי מצרים, ושמנו ב' כתרים על ראש כל אחד, אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע, והיינו דכתיב (תהלים סח, יג) מלאכי צבאות ידודון ונות בית תחלק שלל. ועל זה יסד הפייט יום רדו מלאכי צבאות בהמון. משחקת ידידות על נשמעת כפעמון. כלומר משחקת ושמחה הייתי על כנסת ישראל שקולה נשמעת כפעמון, מה שאמרו נעשה ונשמע כקול פעמון.

32. עיין ביומא (פב, א), וברש"י ברכות (טו, ב ד"ה במה דברים אמורים), ובתוספות ערכין (ב, ב ד"ה שהגיע לחינוך).

33. ברוב המחזורים הגירסא 'מתנה ממדבר' (ומסוף דברי המפרש נראה שגם הוא גרס כן), אך במחזור רי"פ (עמ' 102) מציין שבכ"י אחד הנוסח 'ממדבר מתנה'.

34. ראה בעירובין (נד, א) ובנדרים (נה, א): "תורה ניתנה לו במתנה, וכיון שניתנה לו במתנה – נחלו אל, שנאמר וממתנה נחליאל. וכיון שנחלו אל – עולה לגדולה, שנאמר ומנחליאל במות". ובשיטמ"ק לנדרים מבואר: "נחלו אל – כלומר שיזכה בזכות התורה לנחול שני עולמות העולם הזה והעולם הבא. הרי"ץ ז"ל".

35. דרשה זו אינה מצויה בספרי חז"ל שבידינו.

36. כ"ה במדרש עשרת הדברות (אוצה"מ עמ' 452) ובפסיקתא חדתא (שם עמ' 489), ודלא כמ"ש בשבת (פח,

לפניו צגו (מלאכים) [מלכים] בפרש בה תשלג בצלמון. מקרא מלא הוא (שם, טו), ופירושו כך: בפרש שדי - כשפירש הקב"ה את התורה, מלכים בה – למלכי אומות העולם, ולא רצו לקבלה, תשלג בצלמון - הפרישם לגיהנם³⁷. וסמך על האגדה שאמרו רבותינו (ספרי דברים פ"ס, שמג, ועוד) שנאמר (דברים לג, ב) ויאמר ה' מסיני בא וזרח משעיר למו (ו)הופיע מהר פארן, מלמד שחזר הקב"ה על כל מלכי אומות העולם לקבל התורה. בא (לעמון ומואב) [לעשיו], אמרו לו בתורתך כתוב לא תרצח (שמות כ, יג), ויצחק אבינו בירך לעשיו ועל חרבך תחיה (בראשית כז, מ). בא לישמעאל, אמרו לפניו רבוננו של עולם כתוב בתורתך לא תגנוב (שם) ולא תגזול (ויקרא יט, יג), זהו אומנות שלו שנאמר (בראשית טז, יב) ידו בכל ויד כל בו. בא לו לישראל והם קיבלוהו, שנאמר (דברים לג, ב) ואתא מרבבות קודש מימינו אש דת למו. ועל זה יסד בכל עת חשכו מיושר מואב ועמון, כלומר עמון ומואב חשכו עצמן מיושר. משחקת קיקלון³⁸ (ו)פארן. תורה אומרת כך, משחקת הייתי על קילקול של ישמעאל שנאמר בו (בראשית כא, כא) וישב במדבר פארן. ובזו אדמוני³⁹. ועל ביזיון של עשיו שחקתי כן, ועשיו נקרא אדמוני שנאמר (שם כה, כה) ויצא הראשון אדמוני וגו'. בתבל חמדוני קבלוני הולכי ילל ישימון. זו דור המדבר שהלכו בתוהו ילל ישימון (דברים לב, י). ארצו זרח אורי וגם היה ריחי כאפרסמון. סמך על מה דאמ' במסכת שבת (פח, ב, ע"י"ש) בשעה שאמר הקב"ה מאמר ראשון נתמלא כל העולם כולו בשמים. ושעשועי קדשו חורב. הר סיני. ונדו. כדכתיב (תהלים כט, ו) (תבור) [לבנון] ושריון כמו בן ראמים⁴⁰, וכתיב (שם סח, יז) למה תרצדון הרים גבנונים⁴¹.

אופן

וְעֵתָהּ בָּנִים שִׁירוּ לַמֶּלֶךְ בְּתַפְאֶרֶת מִפְאָר, בְּרִקְמֵי שִׁיר מַעֲטָף וּמַעֲטָר, בְּהוֹד וְהָדָר וְשִׁבְחָהּ מִבְּאֵר, בְּעֶטְרֵת גְּאוֹת וְכֶתֶר נוֹרָא וְתַפְאָר.
שָׁמְעוּ לִי מִלָּלוּ, עֲזוּז נוֹרָא פְּלִאִי גִדְלוֹ, שִׁשְׁמוֹ עָרֵב לוֹ, וְזָכְרוּ נְעִים לְהִלְלוֹ, וְהִיכְלוּ נֶחֱמָד לוֹ, וּבְכוֹדוֹ נִהְדָּר לוֹ, וְהוֹדוֹ נָאָה לוֹ, וּמִשְׁרָתוֹ מְנַעֲיָמִים לוֹ.
וְאֲשֵׁרֵי עֶבְדָּיו הַמְשַׁמְיָעִים בְּקוֹל שִׁבְחוֹ, כִּי עָרְבִים לִפְנֵי וּמִקְבָּלִים נִכְחוּ, שִׁמְעִיאל הַשָּׂר מְשַׁמְעֵם בְּכֹחוֹ, לְשִׁתֵּק הַמּוֹן מַעְלָה בְּרֵן בְּנֵי אֲזָרְחוֹ.
דְּרָכֵי וְחוֹבֵי תַת קִדְשָׁהּ לְמִקְרָה אֲוָרִים, הַמְשַׁגֵּב וּמִכְתָּר בְּכֶתֶרִי כְתָרִים, פְּאָר מְלָכִים תְּהִלָּה לְבְרוּרִים, מִפְּחָדוֹ יְחִילוּ אֵיתָנִים וְצוּרִים.
יִשְׁמְרוּ נִכְסֵפִים לְחֻצְרוֹת מַעֲט מִקְדָּשׁוֹ, בְּפֶחַד וְיִרְאָה לְהַעֲרִיצוֹ וּלְהַקְדִּישׁוֹ, אַחֵר שְׁתֵּי תַבּוֹת

- (א) שבאו רק שישים ריבוא מלאכים, וע"ע בשיהש"ז (א, ד).
37. ראה בברכות (טו, ב) ובתרגום לתהלים (שם) שצלמון היינו גיהנם.
38. ברוב המחזורים הנוסח 'קלקלון', אך במחזור רי"פ (עמ' 102) מציין לכמה כ"י שגרסו 'קיקלון' (ע"פ חבקוק ב, טז).
39. ברוב המחזורים כתוב 'ובזו ואדמוני', אך במחזור רי"פ (עמ' 102) מביא כ"י אחד הגורס 'אדמוני'.
40. במדרש עשרת הדברות (מהדר' ע' שפירא עמ' 34) איתא: "ומצינו שבשעה שביקש הקב"ה לתת תורה לישראל, נגלה הר תבור ממקומו ורקד כאיל ונוד כאניה וכצי אדיר בלא מלח. לבנון ושריון השפלו על שהיו מתאזין, ולא נתן התורה עליהם. ונתן התורה על הר סיני שהיה שפל". ועיין גם ברש"י לתהלים (שם).
41. עיין במגילה (כט, א) ובמכילתא פר' יתרו (מס' דבחדש פ"ד) ובבר"ר (צט, א) ובשו"ט (סח, ט).

מִפְּרִיָּם שֶׁם קָדְשׁוֹ, לְהוֹדִיעַ לְכָל פִּי הֵם זָרַע קָדוֹשׁ.

ועתה בנים. שנאמר (דברים יד, א) בנים אתם לה' אלהיכם. ואשרי עבדיו. לשון המקרא (דבה"ב ט, ז) ואשרי עבדיך [וגו'] (השומעים) [ושמעם] חכמתך. כי עריבים לפני הקב"ה יותר ממלאכים, כמו שמפרש והולך. שמעאל השר⁴². הוא מוכן ומזומן לשחק המון מעלה ברוך בני [אזרחו]. אברהם (ב"ב טו, א). וכן דרשו רבותינו (חולין צא, ב) ברוך יחד כוכבי בוקר ויריעו כל בני אלהים (איוב לח, ז) - המלאכים⁴³. דרכי וחובי. חייבת אני ודרכי לתת קדושה למקרה במים עליותיו (תהלים קד, ג). פאר מלכים תהילה לברורים. פאר ותהילה יתנו לו מלכים – ישראל, כל ישראל בני מלכים הם (שבת פ"ד מ"ד), וגם ברורים הם מכל האומות⁴⁴. ישמרו נכספים לחצרות מעט מקדשו. כלומר ישמורו להודות להקב"ה שנכספים לילך לבתי כנסיות. מעט מקדשו. פסוק הוא (יחזקאל יא, טז) ואהי להם למקדש מעט (בגוים) [בארצות אשר באו שם], ואמר' (מגילה כט, א) אילו בתי כנסיות. אחר שתי תיבות מזכירים שם קדשו. וסמך על מה שדרשו רבותינו (חולין צא, ב) גדולים ישראל ממלאכי השרת, דאילו מלאכי השרת אין רשאים להזכיר שם הקב"ה אלא אחר ג' תיבות שנאמר (ישעיה ו, ג) וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש ה' צבאות >וגו', ואילו בישראל כתוב (דברים ו, ד) שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, וזהו אחר שתי תיבות.

ואני אהרן ב"ר חיים כהן זצ"ל >שמעתי< על זה קשיא: וא"ת והלא ניתן למלאכי >השרת< רשות להזכיר אחר ב' תיבות שנאמר (יחזקאל ג, יב) ברוך כבוד ה' ממקומו, ואתה אומר שהן >א"י<, ועוד מזכירין אף אחר תיבה אחת שנאמר (תהלים קמו, י) ימלך ה' לעולם >וגו'<⁴⁵. אמשל לך למה הדבר דומה: למלך בשר ודם שהיה לו אוהב, ורצה לדבר למלך, ולא היה לבו גס במלך שלא היה רגיל לבא שם. וכשרצה לדבר למלך שלח ציר לראת אם יכול לדבר למלך. ויאמרו עבדי המלך משרתיו (ע"פ מגילת אסתר ב, ב; ג, ג), אדוננו אינו פנוי עתה. ושלח פעם ב' ופעם ג', ואמרו אין המלך פנוי. ויהי כראות זה וילך הוא בעצמו לשם, ויניחוהו לבא אל המלך וגם לבו במלך. ויהי ממחרת ורצה לדבר עמו, ושלח ציר לשם, ואמרו עבדיו אין המלך פנוי, ושלח ב' ואמרו פנוי הוא, ודבר עמו. וביום ג' לא שלח ציר כי אם פעם אחת, ואמ' לו לבא כי לבו גס בו. כך

42. ראה בריש פרק מפרקי היכלות (אוצה"מ עמ' 122): "וכשמגיע זמן לומר שירה, שמעיא"ל השר הגדול הנכבד והנורא עומד על חלוני הרקיע התחתון, לשמוע ולהקשיב קול שירות ותשבחות העולים מן הארץ מבתי כנסיות ומבתי מדרשות, להשמיע לבני ערבות. ומפני מה עושה כן, שאין רשות למלאכי השרת לומר שירה עד שפותחין תחלה ישראל בשירה".

43. בחולין (שם) מבואר: "ואין מלאכי השרת אומרים שירה למעלה עד שיאמרו ישראל למטה, שנאמר ברוך יחד כוכבי בקר, והדר - ויריעו כל בני אלהים".

44. הקב"ה בירר אותם מכל האומות ובחר בהם לחלקו.

45. נראה שהמפרש סבור שהמלאכים מקדישים להקב"ה גם באמירת הפסוק "ימלך ה' לעולם". כך משמע בפסיקתא רבתי (פיסקא כ): "ובשעה שיגיע כתר כל חיילי מעלה מזדעזעים וחיות דוממות ונהמות כארי, באותה שעה עונין כולם ואומרים קדוש קדוש קדוש ה' צבאות ... בשעה שהוא עובר על כל חיילי מרום וכתר שלו פותחים פיהם ואומרים ברוך כבוד ה' ממקומו, בא וראה שבחו וגדולתו של הקדוש ברוך הוא בשעה שמגיע כתר לראשו מחזיק עצמו לקבל כתר מעבדיו, וכל חיות ושרפים ואופנים וגלגלי המרכבה וכסא הכבוד בפה אחד אומרים ימלך ה' לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה". וכן נראה גם מפסיקתא חרתא (אוצה"מ עמ' 492): "שרפים עומדים וגומרים אותה קדוש קדוש קדוש, וחיות הקדש מתרעשים ומתרעדים ואומרים ברוך כבוד ה' ממקומו, ואח"כ עומדים כולם ואומרים בפה אחד ימלך ה' לעולם וגו'". אך מהגמרא בחולין (צא, ב) משמע שהמלאכים והשרפים אומרים רק את הפסוקים קדוש קדוש קדוש וברוך כבוד ה' ממקומו, וכן נקטו הראשונים (עיין בספר האשכול הל' ק"ש דף ו ע"א; ארחות חיים דין קדושה מיושב ב; ספר המחכים ד"ה קדושה מיושב).

במלאכים, בראשונה לא היה לבם של מלאכים גס בהקב"ה, לכך לא הזכירו שמו כי אם אחר ג' תיבות קק"ק ה'. וכשהיו לבם גס יותר, הזכירו אחר ב' תיבות ברוך כבוד ה'⁴⁶. וכשלבם גס יותר, הזכירו אחר תיבה א' שנאמר ימלך ה' לעולם. אבל ישראל לבם היה גס מיד, ואמרו אחר ב' תיבות, שנאמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד.

[קדושתא ליום ראשון של שבועות (כמנהג אשכנז, ולמנהג פולין ביום שני)]

[מגן]

אֲרַח חַיִּים מוֹסֵר תּוֹכַחַת, בְּתַתֵּךְ לְנוֹשְׁעִים בְּשׁוּבָה וְנַחַת, גָּעָשׁוּ עֲמוּדֵי רוּם וְתַתַּח, דְּבִקִּיךְ בְּבוֹאָם מִתְּנֹת לְקַחַת.

הַסַּעַף עִם כְּצֹאן לְנַחֲוֹת, וְנִהְגָּתָם כְּעֶדֶר בְּשִׁבְעַ שְ�מֵחוֹת, זָכִיתָם לְתוֹרָה בְּאַהֲבָה לְהַאֲחוֹת, חֲדָשׁ שְׁלִישִׁי בְּצִאתָם לְרַנְחוֹת.

טָרֵם נִגְלִיתָ בְּשַׁעִיר וּפֶאֶרֶן, יִדְעָתָם חֲקִידָה עֲנִשָּׁן וּשְׂכָרָן, כְּרִאוּתָךְ כִּי מָאֲנוּ לְשִׁמְרָן, לֹא חֲשַׁבְתָּם וְרִאֲיָתָ לְהַתִּירָן.

מִמֶּדֶבֶר נִתְּנָה מְקוֹם הַפֶּקֶר, נִגְדָה הַשְׁמֵשׁ לְעֵין כָּל סוֹקֵר, סוֹרְרִים שָׁכְנוּ צַחֲיָחָה לְהַתְעַקֵּר, עֵת יָבוֹאוּ בְּמִשְׁפָּט לְהַתְחַקֵּר.

פִּידָה לֹא דָבָר בְּמִסְתָּרִים, צָדֵק דּוֹבֵר מִגִּיד מִיִּשְׁרָיִם, קוֹלוֹת וְלִפְיָדִים וּבְרָקִים בּוֹעֲרִים, כָּאוּ וְתִמְהוּ מַלְכִּים וְשָׂרִים.

שְׁלִישִׁים כְּתִבְתָּ לְעַם מִשְׁלָשִׁי, שְׁלִשְׁתָּ שְׁלִישׁ מִשְׁבָּט שְׁלִישִׁי, תְּמִימָה וּבְרָה מְשִׁיבַת נֶפֶשִׁי, תִּמְכָּתָה לְהַנְחִילִי בְּיָרַח שְׁלִישִׁי.

מִיִּשְׁרָיִם כָּל מַעֲגָלִי טוֹבוֹ, הַשְׁמִיעַ מִפִּי לְעַם קְרוֹבוֹ, לְהַבֹּת אֵשׁ בְּקוֹל בְּחָצְבוֹ, מִגֵּן הוּא לְכָל הַחוֹסִים בּוֹ.

אורח חיים מוסר תוכחת. התורה נקראת כל אילו, דכתיב (משלי ה, ו) אורח חיים פן תפלו, וכתיב (שם ג, יא) מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו, הרי לך שעל התורה הוא אומר. בתתך התורה לנושעים בשובה ונחת. לישראל דכתיב בהן (ישעיה ל, טו) בשובה ונחת תושעון. טרם נגלית בשעיר ופארן. כמו שפירש' לעיל⁴⁷ שבתחילה חזר על האומות לקבל התורה ולא רצו לקבלה. לא חשבתן וראית להתירן. פסוק הוא (חבקוק ג, ו) ראה ויתר גוים, ודרשי' הכי (ע' בב"ק לח, א): ראה הקב"ה שלא קיבלוה, ויתר - היתירן, דאמרי' (שם קיג, ב) אבידת גוי וטעותו מותרת. ממדבר מתנה⁴⁸ מקום הפקר. שהתורה הפקר ללומדיה⁴⁹. סוררים שיכנו⁵⁰ (סחיחה) [צחיחה] להתעקר. סמך על מדרש ואגדה שנדרש במסכת ע"ז בתחילתו (ב, ב): לעתיד לבא יקח הקב"ה ספר תורה בחיקו ואומר מי בכס יגיד זאת (ע"פ ישעיה מג, ט), ואין זאת אלא תורה שנאמר (דברים

46. כעין זה מבואר בחולין (שם): "והאיכא ברוך, ברוך - אופנים הוא דאמרי ליה, ואיבעית אימא כיון דאתיהיב רשותא אתיהיב". ופירש"י: "כיון דאתיהיב רשותא - להזכיר דכבר הזכירוהו בקדוש לאחר שלש תיבות של שבח. אתיהיב - רשותא לאדכוריה להדיא".

47. בפיוט ואהיה שכונה, בד"ה לפניו צגו מלכים.

48. כ"ה הנוסח במחזור כ"י בודפשט. בשאר המחזורים הגירסא: 'ממדבר נתנה' או 'נתונה'.

49. ע"ג תיבת 'לומדיה' נכתב 'לכל', ואולי צ"ל 'הפקר לכל ללמוד'.

50. בכל המחזורים שלפנינו כתוב 'שָׁכְנוּ צַחֲיָחָה', אך במחזור רי"פ (עמ' 231) מציין מקור שבו כתוב 'שָׁכְנוּ'.

ד, מד) וזאת התורה וגו', כדאיתא התם, ומסקנא שיחייבם הקב"ה בדין שלא קבלו התורה. וזהו שיסד סוררים – אומות העולם, עת יבאו למשפט ויחקרם, אזי יעקרום וחזורין לגהינם בשחיחה⁵¹ ששכנו בתוכה. שלישים כתבת לעם משולשי, שילשת שלישי משבט שלישי. הגדה היא שנדרשת במס' מנחות⁵²: יבא שלישי - זה משה שהיה שלישי לבטן. ולי אהרן כהן נראה, שלישי כמו שלישי, דא' (ע' כתובות פ"ה מ"ח) ביד שלישי – נפקד, ממונה, שזו היה משה שלישי וממונה על ישראל. ופירוש קמא שלישי - שלישי לבטן, משה ואהרן ומרים. ובא משבט שלישי מלוי, ויקבל תורה שנקראת שלישים, דכתיב (משלי כב, כ) הלא כתבתי לך שלישים במועצות וגו', והתורה משולשת, תורה נביאים וכתובים, ויתנה לישראל שהם משולשים כהנים לויים וישראלים, וע"ז סמך הפייט.

[קטע מתוך פיוט המחיה 'תמכו כבוד נוחלי תעודה']

ציר נאמן קראת לעלות ... נמת לו פה תאמר, מלפחת ומלהוסיף מאמר, לנשים בלשון רכה לומר, כבד הדקדוק לאנשים לגמר:

לנשים בלשון רכה לומר. כך דרשו חכמים במסכת⁵³ שבת: כה תאמר לבית יעקב (שמות יט, ג) - אלו הנשים, באמירה בעלמא, ותגד לבני ישראל - דברים הקשים כגידין, אילו עונשים ואזהרות.

[קטעים מתוך פיוט המשלש 'שלמים בחנותם נגד ההרה']

נקבצו לאמים רגש בשמץ, נאספו לקוסם לשאלו מה טעם, נאם השכים על מה הרעם, נותן עז ותעצומות לעם ... יראה וחלה מתנאה הארץ, יזמה פן תהפך לתהו בחרץ, יסדו עמודיה באנכי במרץ, יודוך ה' כל מלכי ארץ.

צבאות קדש אחזים בעתה, צלע כגיגית עליהם כפפת, צרופה קבלו במגדוד נאימתה, צופיה הליכות ביתה.

נאספו לקוסם. זה בלעם שהיה קוסם, כדמפרש בדברי הימים דמשה (אוצה"מ עמ' 359, וע' 51.

51. לכאורה צ"ל 'בצחיחה' (והיינו מקום יובש וצמאון), שהרי הפיוט מיוסד על הכתוב (תהלים סח, ז) 'אך סוררים שכנו צחיחה' [וראה בשוח"ט (סח, יא): "אך סוררים שכנו צחיחה - אלו אומות העולם שלא רצו לקבלה"]. אך יתכן שהמפרש דורש 'צחיחה' - שחיחה, והכוונה שהם יחזרו לגיהנם בבושה ובקומה שחוחה וכפופה, וכעין מ"ש בע"ז (שם) שהאומות יצאו מלפני הקב"ה בפחי נפש.

52. לפנינו במנחות ליתא, אך ראה שם (נג, ב) כמה דרשות בסגנון דומה: "יבא טוב ויקבל טוב מטוב לטובים. יבא טוב - זה משה, דכתיב ותרא אותו כי טוב הוא, ויקבל טוב - זו תורה, דכתיב כי לקח טוב נתתי לכם, מטוב - זה הקדוש ברוך הוא, דכתיב טוב ה' לכל, לטובים - אלו ישראל, דכתיב הטיבה ה' לטובים. יבא זה ויקבל זאת מזה לעם זו. יבא זה - זה משה, דכתיב כי זה משה האיש, ויקבל זאת - זו התורה, דכתיב וזאת התורה אשר שם משה, מזה - זה הקדוש ברוך הוא, דכתיב זה אלי ואנוהו, לעם זו - אלו ישראל, שנאמר עם זו קנית". ועיין בשבת (פח, א): "ברוך רחמנא דיהב אוריאן תליתאי לעם תליתאי על ידי תליתאי ביום תליתאי בירחא תליתאי". וע"ע בתנחומא פר' יתרו (סי' י) ובפסיקתא דר"כ (פיסקא יב [ג]) ובמדרש משלי (כב, כ) ובמדרש עשרת הדברות (אוצה"מ עמ' 452).

54. עיקר הדרש נמצא במכילתא פר' יתרו (מס' דבחדש פ"ב): "כה תאמר לבית יעקב - אלו הנשים, ותגד לבני ישראל - אלו האנשים ... ד"א כה תאמר לבית יעקב - אמור בלשון רכה, אמור ראשי דברים לנשים, ותגד לבני ישראל - ותדקדק עמהם ואמור להם". ובשבת (פז, א) מבואר ענין קרוב לזה: "בתחילה פירש מתן שכרה, דכתיב וישב משה - דברים שמשכיבין דעתו של אדם, ולבסוף פירש עונשה דכתיב ויגד משה - דברים שקשין לאדם כגידין". וע"ע ברש"י ובמדרש לקח טוב לשמות (יט, ג).

ביהושע יג, כב). יראה וחלה מתנאה הארץ, יזמה פן לתהו תהפך⁵⁶ בחרץ. זה שאנו אומרים בתלמוד (שבת פח, א): משמים השמעתה דין ארץ יראה ושקטה (תהלים עו, ט), אם יראה למה שקטה ואם שקטה למה יראה, אלא היינו דריש לקיש, דאמר ריש לקיש מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמר להם אם (אתם) [ישראל] מקבלין התורה מוטב ואם לאו אני מחזירכם לתהו ובהו, וזהו שיסד יראה וחלה. סלע⁵⁷ כגיגית עליהם כפפת. זהו שאו' (שבת שם) ויטיצבו בתחתית ההר (שמות יט, יז) - מלמד שכפה הקב"ה עליהם ההר כגיגית, ואמר להם אם אתם מקבלים התורה מוטב ואם לאו וכו'.

[קטע מתוך הפיוט 'אם לא אמריך הנעימים']

ובצעת השמעתם חקריך התמימים, עמדו כמורא באחד משלמים, ונגלה למו כז מלאכי מרומים, עשיה לשמיעה היות מקדימים.

ונגלה למו רז מלאכי מרומים, עשיה לשמיעה היות מקדימים. זה כמו שדרשו בתלמוד (שבת שם): בשעה שאמרו ישראל נעשה ונשמע, אמר להם הקב"ה בניי מי גילה לכם רז זה שמלאכי השרת משתמשים בו, שנאמר (תהלים קג, כ) ברכו ה' מלאכיו גיבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו. הרי כתוב במלאכי השרת קודם עשיה משמיעה⁵⁸.

[קטעים מתוך הפיוט 'שבויית מרום']

ויקם עדות ביעקב, ותורה שם בישאל לנקב, מורשה קהלת יעקב. קדוש.

שבויית מרום לקחה כהיום, מצותיה והוריותיה מפי אים, ממדבר נתונה ליוצאי פדיום.

ערוכים יחד זה אחר זה, וצמודים מחזה אל מחזה, לוחות פתובים מזה ומזה. והמכתב מכתב אלהים לאששה, חקקם זה פנגד זה לדרשה, פונם והתנם חמשה מול חמשה.

{ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל לנקוב. פסוק מלא הוא (תהלים עח, ה). שבויית מרום לוקחה כהיום. דכתיב (שם סח, יט) עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות (ע' בשבת פט, א; תנחומא פר' כי תשא סי' יז).}

והמכתב מכתב אלהים לאששה. לחזק, ואין לו דימיון במקרא⁶⁰, אלא בבראשית רבה (מהדו' תאודור אלבק סז) אומרים כך: קודם שבירך יצחק את יעקב בפעם שנייה היו הברכות מפוקפקות בידו, וכיון שבירכו נתאששו בידו, זהו נתחזקו.

ומה שדרשו רבותינו (מכילתא פר' יתרו מס' דבחדש פ"ח)⁶¹ סדר ופירש בפיוטו, שהקב"ה

56. בכל המחזורים שלפנינו הנוסח: 'תהפך לתהו', אך במחזור רי"פ (עמ' 236) מציין כמה מקורות הגורסים 'לתהו תהפך'.

57. בכל המחזורים שלפנינו כתוב 'צלע', אך במחזור רי"פ (שם) מציין כמה מקורות הגורסים 'סלע'.

59. בכ"י פארמה 3205 כתוב: "הרי למלאכי השרת עשיה קודם לשמיעה".

60. בכ"פ כתוב: "לאששה. לחזק, כדכתיב [ו]התאוששו (ישעיה מו, ח) (וקשו), פי' התחזקו (תיב"ע ורש"י שם). וכן בבראשית רבה קודם שבירך יצחק וכו'.

61. שם מבואר: "כיצד נתנו עשרת הדברות, ה' על לוח זה וה' על לוח זה. כתיב אנכי ה' אלהיך וכנגדו לא תרצח, מגיד הכתוב שכל מי ששופך דם מעלה עליו הכתוב כאלו ממעט בדמות המלך ... כתיב לא יהיה לך וכתוב כנגדו לא תנאף, מגיד הכתוב שכל מי שעובד עבודה זרה מעלה עליו הכתוב כאלו מנאף אחר

כתב ה' דברות על לוח אחד, אנכי ולא יהיה לך ולא תשא זכור כבוד. ועל לוח אחר לא תרצח כנגד אנכי, לא תנאף כנגד לא יהיה לך, לא תגנוב כנגד לא תשא, לא תענה כנגד זכור, ולא תחמד כנגד כבוד. והטעם בפיוט שיסד הכל, ואין לפרש⁶² אלא כמו שפירש.

[קטעים מתוך פיוט הסדר 'שעשוע יום יום']

שֶׁעֲשׂוּעַ יוֹם יוֹם מְרָאשׁ אֲמִנָּה, קָדָם מִפְּעֻלָּיו אֲלֵפִים שָׁנָה, אֲזִי רָאָה וַיִּסְפָּרָה חֲקָרָה וַהֲכִינָה.

מִקְדָּמִי קָדָם מְרָאשׁ נִסְכָּתִי, בְּאֵין תְּהוֹם וּמַעֲיָן נִתְהַלָּלְתִּי ... וּבַעֲצָתִי נוֹעֵץ רוֹכֵב כְּרוּבִים, מִמְּדֵי אֶרֶץ שָׁם וְדַבָּק רִגְבִים, שְׁמִים נָטָה וְשָׁם סִתְרוּ עֵבִים.

נֶעֱם אֲבֵן יִקְרָה שֶׁת מְסַפֵּתוֹ, בְּצִלְמוֹ רִקְמוֹ וְהַפָּאִיר תְּמוּנָתוֹ, וּמִקְצָה עַד קְצָה הַקִּים קוֹמָתוֹ, וְחֵלֶק לוֹ מִשְׁכָּל תְּבוּנָתוֹ, וּבְמִלַּת לְשׁוֹן הַפֶּלֶא דְּבִרָתוֹ, וַיִּקְרָא שְׁמוֹת לְכָל בְּרִיתוֹ, וְעַל כָּל יְצוּרִים הִיָּתָה אֵימָתוֹ, וּבְעֶדֶן גֵּן הִיָּתָה חֲנִיָּתוֹ, וּלְהַמְתִּיקֵנִי בְּפִיו הִיָּתָה תְּאוֹנָתוֹ, עֲקֵב הִיָּתוֹ רֹאשׁ עֲפֻרֹת אֲדָמָתוֹ, חֲקוֹתֵי וְתוֹרוֹתֵי לְהַגּוֹת בְּאִמְרָתוֹ, וְנֶעֱם מִשְׁפָּטֵי צִדְקִי לְהַחֲוֹתוֹ.

צִיר אֲמוּנִים נִתְעַלָּה בְּבַחֲרִירִים, בְּצִנֹּת שֶׁלֶג בְּיוֹם קִצְרִים, חֲכָם עָלָה לְעִיר גְּבוּרִים, וַיּוֹרֵד עֲזֵי מִבְּטָחָה לְהַדְוִירִים, אֲמָרִים נְעִימִים מְפַנִּינִים יְקָרִים.

שעשוע יום יום מראש אמנה. הקב"ה אמנה לתורה והיתה שעשועו יום יום. מראש כמו קודם. יום יום – זה אלפים שנה, ב' ימים להקב"ה (בר"ר ח, ב). ואין כאן פירוש, כי הפייט חיבר פסוקים שנאמרו בתורה⁶⁵ כדי לחזר חרוזות. מקדמי קדם מראש נסכתי. עתה מספרת התורה היאך נהג הקב"ה עמה קודם העולם, ומהלל לעצמה כי הקב"ה בעצתה ברא עולמו (תנחומא פר' בראשית סי' א)⁶⁶. ולהמתיקני בפיו של אדם הראשון {היתה תאוותו}. ומספר לנו שהקב"ה ניהג בתורה משל למלך שהיה לו בת יפה עד מאוד, ובשביל יופיה הגדול לא רצה לתתה לשום אדם, כי אם במי שחפצה בו. וכשבא שום בחור לתובעה היה מתייעץ עמה, והיא נותנת מום לכל אחד ואחד, עד שבא אותו שחמדה בו. כך התורה – כשנברא אדם ורצה לתתה לו, והיא שמה בו מום, וכן בנח ואברהם ויצחק ויעקב⁶⁷. עד שעלה משה ועלה והורידה, שנאמר (משלי כא, כב) עיר גיבורים עלה

המקום ... כתיב לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא וכנגדו כתיב לא תגנוב, מגיד הכתוב שכל מי שהוא גונב לסוף בא לידי שבועת שוא ... כתיב זכור את יום השבת לקדשו וכנגדו כתיב לא תענה, מגיד הכתוב שכל מי שמחלל את השבת מעיד לפני מי שאמר והיה העולם שלא ברא עולמו לששה ימים ולא נח בשביעי, וכל מי שמשמר את השבת מעיד לפני מי שאמר והיה העולם שברא עולמו לששה ימים ונח בשביעי ... כתיב כבוד את אביך ואת אמך וכנגדו כתיב לא תחמוד, מגיד הכתוב שכל מי שהוא חומד, סוף מוליד בן שהוא מקלל את אביו ואת אמו ומכבד למי שאינו אביו. לכך נתנו עשרת הדברות חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה".

62. אין צורך לפרש, שכן הכל מבואר בגוף הפיוט.

65. בכי"פ כתוב: "שנאמרו על התורה". כל החרוזים מ'שעשוע יום יום' עד 'קחו מוסרי ואל כסף ותכונה' מיוסדים על פי פסוקים ממשלי ומאיוב.

66. עיין לעיל בביאור לפיוט אדון אמנני, בחרו' בנין בערכו בי עץ צרכו'.

67. בדפוסי המחזוריים הושמטו [מפיוט זה וכן מהפיוט הקלירי 'ה' קנני ראשית דרכו'] החרוזים שבהם התורה מטילה גנאי באדם ובנח ובאבות (ראה מ"ש בענין זה ש' אליצור בספר קדושתאות ליום מתן תורה עמ' 73 ובמבוא למחזור רי"פ עמ' כד).

חכם ויורד עוז מבטחה⁶⁸. {ציר אמונים. משה נתעלה בשמים ונתאהב, כמו שאוהבים השלג והקור בקיץ ביום קציר שהוא חום גדול. ואני אומר, ציר – משה עלה לשמים שלא אירע מעולם בא שלג ביום קציר⁶⁹. ציר. ופסוק הוא (משלי כה, יג) (בא יום) כצינת שלג ביום קציר ציר נאמן לשולחיו, על משה⁷⁰.}

[קטעים מתוך סדר הדיברין 'אלוף מסובל בהוד איפודים']

סדר

אלוף מסבֵּל בהוד אפודים, בִּידֵי גְלִילִי זָהָב חֲמוּדִים, גְּרוֹן עֲנוּק לְשׁוֹן לְמוּדִים, דְּבָרִים דְּבוּרִים כְּאֶפֶן שְׁקוּדִים, הַמְשׁוּלִים לְשֵׁלֶשׁ מְשָׁקִים נְחֲמָדִים, וּבִפְחוֹת שְׂבָכִים נִשְׁמָרִים וְעוֹמָדִים, זִוְנָחִים הַגְּבוּהָ וְלִנְמוֹף יוֹרְדִים, חֲיִים וְרַפְאוֹת לְמוֹצָאֵיהֶם מַעֲמִידִים, טָהָר בְּעִלְיִל שְׂבָעִתִּים מְנַקְדִים, יָקָרִים מְזָהָב וּמִפְּנִינִים נְחֲמָדִים, כָּל חֲפָצִים לְגִגְדָם בַּל נִמְדָדִים, לְקַח טוֹב וּמוֹסָר מִגִּידִים, מְתֵק וּמִרְפָּא לְעֲצָמוֹת וְגִידִים, נְתוּנִים מֵאֵשׁ וְכָאֵשׁ יוֹקְדִים, סֵם חֲיִים לְבָהֶם מִתְּפַדִּים, עוֹזְבֵיהֶם עוֹזְבִים וְחוֹבְקֵיהֶם מְכַבְּדִים, פְּלִפּוּלִם בְּשֵׁלֶשׁ עֶשְׂרֵה מִתְלַמְּדִים, צוֹרְפֵיהֶם מוֹשִׁיבִים בֵּין נְגִידִים, קוֹנֵיהֶם לְחַיֵּי עוֹלָם עֲתִידִים, רַב טוֹב הַצָּפוֹן לְחֲסִידִים, שׁוֹמְרֵיהֶם יִצְלוּ מִכָּל פְּחָדִים, תּוֹמְכֵיהֶם מֵאֲשָׁרִים וּבּוֹזֵיהֶם מִלְּפָדִים.

אלוף מסובל בהוד איפודים. להקב"ה קורא אלוף שנאמר (ירמיה ג, ד) אלוף נעוריי אתה, שהוא מסובל בשבחות מתוקנים, כמו ויאפד לו בו (ויקרא ח, ז)⁷¹, ולשון המקרא (תהלים קמד, יד) נקט אלופינו מסובלים. בידיו גלילי זהב חמודים. בידיו שנאמר בהם (שיה"ש ה, יד) (ו) ידיו גלילי זהב, ונדרש על דברי תורה⁷², ועוד כתוב (תהלים יט, יא) הנחמדים מזהב ומפז. גרון ענוק לשון לימודים. וגם בדברי תורה נאמר (משלי א, ט) וענקים לגררתך (ע' באבות פ"ו מ"ז; עירובין נד, א), ועוד נאמר (ישעיה נ, ד) ה' אלהים נתן לי לשון לימודים. דברים דבורים כאופן שקודים. כמו דבר דבור על אופניו (משלי כה, יא). המשולים לשלש משקים. למים וליין ולחלב (תענית ז, א), שנאמר (ישעיה נה, א) הוי כל צמא לכו למים וגו' עד ובלא מחיר יין וחלב, ובפחות שבכלים נשמרים. כדאיתא במסכת תענית (שם): אמרה ברית דקיסר לר' יהושע בן חנניה חכמה מפוארה בכלי מכוער⁷³, לפי שהיה שחור⁷⁴ קראתו מכוער. הרי לך <ע"ר> התם שהיין נשמר בפחות

68. ראה בויק"ר (לא, ה): "עלה חכם - זה משה שנאמר ומשה עלה אל האלהים. ויורד עוז מבטחה ... עוז זו תורה", ועייש"ע.

69. לכאורה הכוונה שזה שבא משה למרום היה דבר חידוש שלא אירע כמותו אף פעם, כמו שמעולם לא ירד שלג ביום קציר.

70. כתוב זה נדרש על משה רבינו בפרקי דר"א (פ"מ).

71. ראה בת"א שם: "ואתקן ליה ביה".

72. בשיהש"ר (ה, יד) דרשו: "ידיו גלילי זהב - אלו לוחות הברית, שנאמר (שמות לב, טז) והלוחות מעשה אלהים המה, גלילי זהב - אלו דברי תורה שנאמר הנחמדים מזהב ומפז", ועייש"ע.

73. שם מבואר: "למה נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו, במים וביין ובחלב ... לומר לך, מה שלשה משקין הללו אין מתקיימין אלא בפחות שבכלים, אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה. כדאמרה ליה ברית דקיסר לרבי יהושע בן חנניה: אי, חכמה מפוארה בכלי מכוער. אמר לה: איבך רמי חמרא במני דפחרא, אמרה ליה: אלא במאי נירמי, אמר לה: אתון דחשביתו רמו במאני דהבא וכספא. אזלה ואמרה ליה לאבוכה, רמייא לחמרא במני דהבא וכספא, ותקיף. אתו ואמרו ליה. אמר לה לברתיה: מאן אמר לך הכי, אמרה ליה: רבי יהושע בן חנניה. קריוהו, אמר ליה: אמאי אמרת לה הכי, אמר ליה: כי היכי דאמרה לי - אמרי לה. והא איכא שפירי דגמירי, אי הווי סנו - טפי הווי גמירי".

74. בכי"פ כתוב: "לפי שהיה שחור וכו' עד שהיין אינו יכול להתקיים אלא בכלי חרש שהוא פחות שבכלים,

שבכלים, כך דברי תורה אינה מתקיימת אלא בבני אדם שאינם בני גסות. {זונחים לגבוה⁷⁵ ולנמוך יורדים. אמרין התם (תענית שם): מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך, כך דברי תורה אינה מתקיימת אלא במי שדעתו שפלה. ד"א: זונחים הגבוה. וכן בירושלמי⁷⁶: ר' אלעזר חסמא אזל לחד אתר. אמרו ליה ידע רבי למיקריה, א"ל אין. ידע רבי למשניה, א"ל אין. ידע רבי למיפרס של שמע, א"ל אין. אותבוהו אבימה ואמרו ליה קרי (ליה) [לן], ולא ידע מאי <קאמ>. הסירוהו בנויפה, אמרו ליה על מגן קרי לך רבי. אזל לפני ר' עקיבא ולמד ושנה, וחזר לאותו אתר. אמרו ליה ידע למקרי, אמר להון אין וכו'. אמרו ליה לא נותביןך אבימה אחרת, אבל קרא ונשב בארץ. וקרא ושנה ולמד. אמרו ליה איתחסם רבי, ולפיכך נקרא חסמא. ולפי שהושיבוהו בגבוה שכת, כי אינה מבקשת⁷⁷ גבוהות. {פילפולם בשלש עשרה. היא הברייתא שאנו אומרים בכל יום ר' ישמעאל אומר בשלש עשרה מידות כו'.

תחתיות ארץ פדונג נמקים, שחו גבעות עולם והמצוקים, רבו רעמים ונגברו זיקים, קולי קולות משנים וחקים, צפצוף הדבור פניצוצי ברכים, פטיש מפוצץ סלעי נקיקים, עורף אחת ושתיים מתחלקים, סוד יראים ומשפטים צדיקים, נותני קול שופר מתחזקים, משה ידבר והפל שותקים, לעמו הנחיל מדבש מתוקים, פשר אמונת עתים חשוקים, ידיעת חסן וישועת נזיקים, טעמי חכמה נדעת מפיקים, חנם נתנם גוזר ומקים, זקם במתנה לבו דבקים, וכלו מחמדים וחקו ממתיקים, השמיע אנכי בראש פרכים, דרך בעשותו במים צמקים, גבור נגלה ונלחם במצוקים, בתתו בסיני דתות וחקים, אזי ברחמן נגלה משחקים.

עורך אחת ושתיים מתחלקים. זהו שאמר הכתוב (תהלים סב, יב) אחת דבר אלהים שתיים זו שמענו⁷⁸, וא' בתלמוד⁷⁹: אנכי ולא יהיה לך בדיבור אחד נאמרו, זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו, מה שאי אפשר לבשר ודם. כושר אמונת עתים חשוקים, ידיעת חוסן וישועות⁸⁰ נזיקין. אילו ד' סדרים⁸¹, וכן דורש במסכת שבת (לא, א) והיה אמונת עתך חוסן ישועות חכמה ודעת (ישעיה

כך דברי תורה אינה מתקיימת אלא בבני אדם מכוערים".

75. כ"ה במחזור ורמייזא, ואילו בשאר המחזורים הנוסח 'זונחים הגבוה', וכ"כ גם בהמשך לשון המפרש.
76. לפנינו בירושלמי ליתא, וביק"ר (כג, ד) ובשיה"ר (ב, ב [ד]) איתא בנוסח ובענין שונה מאוד: "רבי אלעזר אזל לחד אתר. אמרו ליה פרוס על שמע, אמר להן לינא חכם. עבור לפני התיבה, אמר להן לינא חכם. אמרין דין הוא ר"א, דין הוא דאתון מתגלגלין ביה, על מגן צווחין ליה רבי. נתכרכמו פניו, והלך לו אצל ר"ע רבו. אמר ליה למה פניך חולניות. תני ליה עובדא. א"ל צבי מרי דיליף, א"ל אין. אלפיה. לבתר יומין אזל להווא אתרא, אמרו ליה פרוס על שמע, פרס. עבור לפני התיבה, עבר. אמרין איתחסם ר' אלעזר, וקורין ליה רבי אלעזר חסמא". ועיין בפירוש לפרקי אבות שבמחזור ויטרי (ס' תכו): "ר' אלעזר חסמא - פירשו רבותינו בירושלמי שיצא לעיירות ושאלו ממנו הלכות ולא ידע להשיבם, וחזר לעירו ולמד הרבה, והיו קורין לו חסמא על שם שחזר ונתאמן ונעשה חסום באומנותו, כמו מפני שצריך לחסמן דרעפים, במסכת ביצה. וכן הלשון בויקרא רבה בסדר אחרי מות בפרשה ראשונה ר' אלעזר חסמא אזל לחד אתר" וכו'. אמנם הרעיון ששייבה ע"ג בימה גבוהה גורמת לשכחת התורה מבואר בירושלמי יבמות (פי"ב ה"ו) אודות ר' לוי בר סיס, עיי"ש באורך.

77. התורה.

78. בפסוק כתוב 'זו שמעתי', אך הרבה מדרשים וראשונים ואחרונים ציטטו 'זו שמענו'.

79. עיין בר"ה (כו, א): "זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו, מה שאין הפה יכולה לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע", ובמכילתא (פר' יתרו מס' דבחדש פ"ז): "זכור ושמור שניהם נאמרו בדיבור אחד ... מה שאי אפשר לאדם לומר כן, שנאמר אחת דבר אלהים שתיים זו שמענו", ובילקו"ש (ירמיה רמז רסו): "אנכי ולא יהיה לך בדבור אחד נאמרו, מה שאין הפה יכולה לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע".

80. כ"ה הנוסח במח"נ, אך בשאר המחזורים כתוב 'ישועת נזיקים'.

81. המפרש מתייחס רק לד' הסדרים שיש עליהם גמרא, ולא לסדרי זרעים וטהרות.

לג, ו), וחלוקים⁸² בו חכמי ישראל: יש דורש אמונת זה סדר נשים, עיתך זה סדר מועד, חוסן זה סדר קדשים, ישועות זה סדר נזיקין. ויש דורש עיתך זה סדר מועד, חוסן זה סדר נשים, ישועות זה נזיקים, חכמת זה סדר קדשים. והפייט נקט דברי שניהם, טעמי חכמה ודעת כו'. השמיע אנכי בראש פרקים. הך נמי מדרש (מכילתא פר' יתרו מס' דבחדש פ"ה): למה פתח באנכי, לפי כשנגלה הקב"ה על הים נגלה כבחור וגיבור, שנאמר (שמות טו, ג) ה' איש מלחמה. ואמרו חכמים (מכילתא פר' בשלח מס' דשירה פ"ג) יותר ראתה שפחה על הים יותר ממה שראו ישעיה ויחזקאל הנביאים, דכתיב (שמות טו, ב) זה אלי ואנוהו, שמראים אותו באצבע. וכיון שראוהו על הים כגיבור, ועל הר סיני נדמה להם כזקן שהוא ראוי לשיבה, שנאמר (איוב יב, יב) ביששים חכמה (פסיקתא רבתי פיס' כא), לכך התחיל בדיבור ראשון אנכי ה' אלהיך וגו' (שמות כ, ב), ואל תתמהו שבים ראיתם דמות אחד וכאן אתם רואים דמות אחר, אני הוא ראשון ואני הוא אחרון (ע"פ ישעיה מו, ו), וזהו שידר [דרך] בעשותו במים עמוקים גבור נגלה ונלחם במצוקים, בתתו בסיני דתות וחוקים אזי כרחמן נגלה משחקים.

אַךְ עֲשִׂיתִי וְאֶדְם בְּרֹאשִׁי ... תִּרְגְּלֹתִי וּבְכַנְפֵי נֶשֶׁר נִשְׂאֹתִי, תִּלְקֹךְ שְׁלֹשׁ מִתְּנוּת לָכֶם נִתְּתִי.

תַּעֲתוּעִים הָמָּה מוֹסֵר הַכָּלִים, שֶׁחַר אֵין לָמוֹ וְלֹא מוֹעִילִים, רוּעָה אֶפֶר לָכֶם הַתִּלִּים.

אֲמַתִּי שְׁמוֹ הַמִּפְרָשׁ בְּשִׁבְעִים ... שׁוֹנְאֵי תוֹכָחוֹת וּמוֹסֵר פּוֹרְעִים, עֲבֻרוֹת יוֹבְלוֹ וּבְרָגְזוֹ שְׁבָעִים, פּוֹקֵד עוֹן אֲבוֹת עַל שְׁלֹשִׁים וְרֵבָעִים, צוֹמֵת לְבָקָרִים כָּל רִשְׁעִים, קְנוֹא וְנוֹקֵם וְקוֹבֵעַ קוֹבְעִים.

תְּשֻׁלוֹם כָּל מַעַשׂ וְגִמְרָה מִלְּאֲכָה, שְׂבַת מְנוּחָה וְקִדּוּשׁ בְּכָכָה ... וְכִיכָה וְשִׁמְיָה עֲדִיו תְּנוּכָה, וְיַמְעִין הָעוֹלָם הֵבֵא מִתְקוֹ לְחֻנָּה, הַנּוֹצֵרוֹ יַנְצִל מִשְׁלוֹשׁ מְבוֹכָה.

תוקף שלש מתנות נתתי⁸³. {תוקף על שם שקיבלו שלש מתנות כדאיתא בברכות (ה, א)⁸⁴. מילה⁸⁵ ושבת וכו'. ד"א} זה מן ושליו ובאר⁸⁶. שחר אין למו ולא מועילים. פסוק הוא בישעיה (ח, כ) אשר אין לו שחר. יש מפרשים (תיב"ע שם) אין מועיל לשחר פניו כי תהו הוא (ע"פ ש"א יב, כא), ויש אומרים שחר ממש, כלומר ע"ז אינה נהנית משחר (ויק"ר ו, ו). רועה אפר. לשון המקרא הוא (ישעיה מד, כ) רועה אפר לב הותל הטהו, ופירש כך: אותו שרועה ע"ז שנעשה אפר כמו שאמר למעלה (שם, יט) ולא ישיב אל לבו [ו]לא דעת ולא תבונה לאמר חציו שרפתי כמו אש, הרי לך שע"ז כשהיא נשרפת נעשית אפר, לכך קורא לה הנביא אפר. ומוסר פורעים. מגלים, כמו כי פרוע הוא (שמות לב, כה), והוא לשון פירוע וגילוי (רש"י שם). וקובע קובעים. גוזל גזלנים,

82. לפנינו בשבת מבואר רק כשיטה השניה המובאת כאן.

83. כ"ה ברוב המחזורים, אך במחזור כ"י דרזון הנוסח: 'תוקף שלש מתנות לכם נתתי'.

84. תורה, ארץ ישראל והעולם הבא.

85. אפשר שזהו ביאור נוסף ל'תוקף שלש מתנות', אך לא ברור מהי המתנה השלישית.

86. בתענית (ט, א) ובמקורות נוספים כינו בשם 'שלוש מתנות' את הבאר הענן והמן. 'יתכן שהמפרש סבור שהפייטן כבר הזכיר את הענן באמרו 'תרגלתי ובכנפי נשר נשאתי', ו'תוקף שלוש מתנות' היינו בנוסף לענן. וראה במכילתא (פר' בשלח פתיחתא למס' דויהי) 'ויסב אלהים את העם דרך המדבר - מפני מה כדי לעשות להם נסים וגבורות במן ובשליו ובבאר'. וע"ע בשיה"ר (ב, ה [ב]): "בשעה שיצאו ישראל ממצרים היו בהן בעלי מומין משעבוד טיט ולבנים, אמרו לו מלאכי השרת הרי השעה תן להם את התורה, אמר להם הקדוש ברוך הוא עדיין לא בא זיוותן של בני משעבוד טיט ולבנים, אלא יתעדנו בני עד ג' חדשים בבאר ושליו, ואח"כ אתן להם התורה".

כמו (וקובע) [וקבע את] קובעיהם נפש (משלי כב, כג) פי' וגזול גזוליהם (ע' רש"י שם). זכירה ושמירה עדין תנוכה. תנוכה לשון תנוך און⁸⁷. ומעין העולם הבא. שבת אחד מששים לגן עדן (ברכות נז, ב). הנוצרו ינצל משילוש מבוכה. היינו דא' (שבת קיח, א) המקיים ג' סעודות בשבת נוצל מג' פורעניות, מדינה של גהינם מחבלו של משיח וממלחמת גוג ומגוג. מבוכה לשון פסוק הוא (ישעיה כב, ה) יום [מהומה ומבוסה ו]מבוכה.

אומן ומינקת בך מתעסקים, בְּשִׁלְךָ תַּחֲלֶה פְּאֹזֹר דְּבָקִים, גְּעִית שְׁנַע וְתַחַן מְפִיקִים, דּוֹרְשִׁים לְצוּרֵם הָיִית בֶּן חוֹבָקִים, הִשְׁתַּפּוּ שְׁנֵיהֶם עִמּוֹ עֲסוּקִים, וְנוֹצְרֶת וְנוֹלְדֶת לְעֵתִי חָקִים. ... שְׁנֵם לְכַבּוֹדוֹ וְלִמְוָרָאוֹ גּוֹזֵר וּמְקִים, תַּחַת בֶּן הוֹדִיהוּ מַלְכִי אֲרָקִים.

תּוֹכַחַת אָהֵב וּמוֹסֵר יִרְאִים, שְׁמֹר וְהִזָּהֵר מִפְּתוּי חֲטָאִים ... צָרִים בְּעִמְקֵי שְׁאוֹל קְרוּאִים, פּוֹעֲרֶת לְכָלִי חֵק בָּאִים.

אֶשֶׁת כְּסִילוֹת הוֹמִיָּה וְסוֹרֶרֶת, בֵּיתָה הֶרְחַק כִּי נִפְשׁוֹת עוֹכֶרֶת ... קִדְּשׁ עֲצָמָךְ בִּפְרִישׁוֹת אֲדָרֶת, רָצָה לַעֲשׂוֹת מִשְׁמֶרֶת לְמִשְׁמֶרֶת.

אִמְרֵי כָּזָב וּמַעַן בְּחָשִׁים, בְּנִיב שְׁפָתֶיךָ בֶּל יְהוּ אֲרוּשִׁים ... הוֹלְכִי רְכִיל שְׁלֹשָׁה מַעֲשִׂים ... עַד אֲרֻגֶּינָה לְשׁוֹן טְפָשִׁים, פּוֹשְׁקֵי שִׁפָּה מִחֲתָה עֲנוּשִׁים.

שָׁכֵן הֶעָף בֵּיתוֹ וְאָהֵלוֹ ... תַּבְּרָתוֹ וְכָל מַחְמָדֵי מַכְלִילוֹ.

הושתפו שניהם עמו עסוקים. במסכת נדה (לא, א): ג' שותפין יש באדם, הקב"ה ואב ואם. מזרע האב שהוא לבן נעשו עצמות וגידים וציפורנים ושיניים⁸⁸ ולובן שבעינים. ומזרע האם שהוא אדום נעשו עור בשר ודם ושערות ושחור שבעינים. והקב"ה מטיל בו רוח ונשמה וקלסתר פנים ודיעה ובינה והשכל וראיית העין ושמיצת האוזן ודיבור שפתים והילוך רגלים.

שיום^{88*} לכבודו ולמוראו. דכתיב (משלי ג, ט) כבוד את ה' מהונך וכאן (שמות כ, יב) כתוב כבוד אביך ואמך, וגם כתוב (דברים ו, יג) את ה' אלהיך תירא וכתוב (ויקרא יט, ג) איש אמו ואביו תיראו, הרי לך ששיום כיבוד אב ואם לכבודו ולמוראו (מכילתא פר' יתרו מס' דבחדש פ"ח). תחת כן הודוהו מלכי ארקים. פסוק הוא (תהלים קלח, ד) יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך. ודרשו רבותינו (קידושין לא, א): בשעה שנתן הקב"ה תורה לישראל ופתח ואמר אנכי ה' אלהיך ולא יהיה לך, אמרו אומות העולם אינו עוסק אלא בכבודו, וכיון שהגיע לכבוד את אביך ואת אמך^{88**} חזרו והודו להקב"ה ואמרו וודאי הוא אמת ותורתו אמת, שגם הוא חושש לכבוד הפירות כמו שחושש לכבודו.

פוערת לבלי חוק באים. קורא לגיהנם פוערת, לשון המקרא (ישעיה ה, יד): לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק - ופתחה פיה, כמו פערו [עלי ב]פיהם (איוב טז, י). רצה לעשות משמרת למשמרת. הם שניות לעריות, כלומר עשה משמרת למשמרת, העריות מן התורה וחכמים

87. לפי"ז כוונת הפייטן היא שזכירה ושמירה הושמעו בעד יום השבת.

88. לפנינו בנדה אין השינים מוזכרות.

88*. מתוך סדר הדיברין המתחיל אלוף מסובל בהוד אפודים. שני הקטעים הבאים (עד 'כמו שחושש לכבודו') נמצאים בכ"י ראב"ח לעיל לפני הביאור לפיוט 'שעשוע יום יום', אך כאן הוא מקומם הראוי.

88**. בכ"פ כתוב: "כיון שהגיע לכבוד את אביך ודברות אחרונות התחילו לקלסו כל האומות שנאמר (שיה"ש א, ג) על כן עלמות אהבוך", ועיין במדרש לקח טוב (שמות כז, יט).

גזרו שניות (ע' ביבמות כא, א). הולכי רכיל שלש מענשים. לשון הרע הורג ג' בני אדם, מי שמספרים לשון הרע עליו והמקבלו והמספרו (ערכין טו, ב; ירושלמי פאה פ"א ה"א). עד ארגיעה לשון טיפשים. ארגיעה לשון רגע, [ופסוק הוא ארגיעה לשון שקר (משלי יב, יט)]. ויש מפרש לשון שבירה כמו רוגע הים (ישעיה נא, טו). פוסקי⁸⁹ שפה. כמו מרחיבי שפה, והוא לשון פיסוק רגלים. חברתו. זו אשתו⁹⁰.

[קטעים מתוך הסילוק 'וכל העם רואים']

וְכָל הָעָם רֹאִים אֶת הַנִּרְאָה וְהַנִּשְׁמָע, וְשׁוֹמְעִים אֶת הַנִּשְׁמָע וְהַנִּרְאָה, כְּשֶׁהַדְּבָר יוֹצֵא מִפִּי הַגְּבוּרָה, וְנִחְצֵב עַל הַלּוּחוֹת בְּתַפְאָרָה, קוֹל קוֹלֵי קוֹלוֹת וְרוּחַ סַעֲרָה, וְלִפְיֵד לִפְיֵדִים וְלִפְיֵד אֵשׁ בּוֹעֵרָה, קוֹל ה' בְּפֶתַח וְקוֹל ה' בְּהִדְרָה, מִפְּנֵי אֶת הַדְּבָר לְכַאֲרָה, וְסוֹבְכָנָהּ וְכוֹנְנָהּ סִתְרֵי תוֹרָה, וַיֵּרָא הָעָם וַיִּנּוּעוּ לָפָם לְשִׁבְרָה, וַיַּעֲמֵדוּ מִרְחוֹק מִלֵּין שְׁנַיִם וַעֲשָׂרָה, וּמִלֵּאכִי הַשֶּׁרֶת יָרְדוּ לְסִיעָם מִשְׁמֵי שְׁפָרָה, וּמִלֵּאכִי צָבָאוֹת יִדְּוֹדוֹן בְּהִלִּיכָה יִדְּוֹדוֹן בְּחִזְרָה, וְלֹא הָם בְּלִבָּד כִּי אִם מִלֵּךְ עוֹטָה אוֹרָה, טְהוֹר עֵינַיִם יִרְאָתוֹ טְהוֹרָה, שְׁמָאלוֹ תַּחַת לְרֹאשׁוֹ וַיִּמְיֵנוּ תַּחֲבִקְנֵי לְהַעֲזָרָה, וַנִּשְׁתַּלְּחָבוּ מִכַּח הָאֵשׁ וְרוּחָם עֲבָרָה, וַעֲנִי כְבוֹד הַזֵּילוֹ טְלִי אוֹרָה, אֶרְץ רַעֲשָׁה וְגַם שְׁמַיִם נִטְפוּ לְחִשְׁרָה, גִּשְׁם נְדָבוֹת תִּנְיָף אֱלֹהִים לִיָּפָה וּבְרָה, נִחְלָתָךְ וְנִלְאָה אֶתָּה כּוֹנְנָתָה לְשִׁמְרָה.

וְכָל הַדּוֹר הַהוּא אֲשֶׁר שָׁמְעוּ קוֹלוֹ, זָכוּ לְהִיּוֹת כְּמִלֵּאכִי זָבוּלוֹ ... אֲשֶׁרֵיהֶם בְּעוֹלָם הַזֶּה הִדְרִיכָם שְׁבִילוֹ, וְלַעוֹלָם הַבָּא יֵאָסְפוּ לוֹ, וַעֲלִיָּהֶם הַכְּתוּב אוֹמֵר מְלֻלוֹ, אֲשֶׁרֵי הָעָם שָׁכָחָה לוֹ.

וכל העם רואים הנראה והנשמע. כמו שאמרו חכמים⁹¹ שהיה ממשות בקולות והיו רואין אותם, וגם קולו של הקב"ה היו רואים אותו. ויעמדו מרחוק מילין י"ב. כל מה שמספר בסילוק הכל תמצא במדרש במכילתין (פר' יתרו מס' דבחדש פ"ט) וגם בתלמוד בהרבה מקומות (ע' בשבת פח, ב). בשעה (שפסק) [שפתח] הקב"ה בדיבור ראשון נרתעו י"ב מילין, וצוהו הקב"ה למלאכי השרת להחזירם למקומם, שנאמר (תהלים סח, יג) מלאכי צבאות ידודון ידודון, ב' פעמים למה, אלא ידודון בהליכתם וידודון בחזירתם. וגם מגיד שמחמת הפחד יצתה נשמתם, והקב"ה הוריד טל תחיית המתים עליהם והחיים, שנאמר (שם, י) גשם נדבות תניף אלהים. ולעולם הבא יאספו לו. ומה שאנו אומרים בפרק חלק (סנהדרין פ"מ"ג) נקט הכא: דור המדבר אין להם חלק לעולם הבא דברי ר' עקיבא, וא' בגמ' (ק', ב, עיי"ש) א"ר יוחנן שבקיה ר' עקיבא לחסידותיה, ועליהם הכתוב (תהלים קמד, טו) אומר אשרי העם שככה לו⁹², ועוד כתוב (שם נ, ה) אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח.

89. כ"ה ברוב המחזורים, אך במח"נ כתוב 'פושקי שפה' (ע"פ משלי יג, ג).

90. כאמור במלאכי (ב, יד): 'והיא חברתך ואשת בריתך'.

91. ראה במכילתא (פר' יתרו מס' דבחדש פ"ט): "וכל העם רואים את הקולות ... רבי עקיבא אומר רואין ושומעין הנראה, רואין דבר של אש יוצא מפי הגבורה ונחצב על הלוחות, שנאמר (תהלים כט, ז) קול ה' חוצב להבות אש", ובמדרש שמואל (ט, ד): "עשה הקדוש ברוך הוא את שאינו נראה [נראה] ... את שאינו נראה [נראה] מנין, וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים (שמות כ, טו)", ובפרקי דר"א (פ"מ) "אדם מדבר עם חברו מתרגש קולו אבל אינו רואה מאורו, וישראל שמעו קולו של הב"ה בהר סיני וראו את הקול יוצא מפי הגבורה כברקים וכרעמים".

92. לפנינו בסנהדרין אין מוזכר פסוק זה, אך ראה בפרקי דר"א (פ"מ): "כל אותו הדור שמעו קולו של הקב"ה בהר סיני זכו להיות כמלאכי השרת ... אשריהם בעה"ז ואשריהם בעה"ב, ועליהם אומר הכתוב אשרי העם שככה לו".

קדושתא ליום שיני (כמנהג אשכנז, ולמנהג פולין ביום ראשון)

[מגן]

אָרײַן מִטָּה וְרַעְשָׁה, בְּסִהַר שְׁלִישִׁי הַתַּגְעֲשָׁה, גְּרִיָּה חֵיתָם נִרְעָשָׁה, דוּד בְּשׁוּרָה וְתַרְעָשָׁה.
הוּד אֶפְדָּנוּ נָטָה, וְעַל גִּבְנוֹן אוֹתוֹ הָטָה, זֶה סִינִי גָאוֹת עָטָה, חִידָתוֹ כְּעַל אֲבָרָה הוֹעֲטָה.
טָהַר צוֹף שְׁלִישִׁי, יְשָׁרִים הִרְגִּיל לְפָלְשִׁי, כְּתָב שְׁלִישִׁים שְׁלִישִׁי, לְעַת גָּעָה בַּחֲדָשׁ הַשְּׁלִישִׁי.
גּוֹרְלִי תִמְדֶּךָ לְגוֹנֵנִי, פֶּן בָּאתִי לִגְנִי, עֲזָרִי וּמִגְנִי, בְּמִגְנוֹ לְגוֹנֵנִי.

[מחיה]

מִזֶּן הָהָר לְמַעוֹנָיו, מֵהָר וְקָרָא לְעָנּוֹ, נִקְדָּשׁ בְּשִׁבְעָה בְּעֶנְיָיו, נִהְגוּ לְפַעֲנֵחַ לוֹ עֲנִיָּיו.
שֶׁר וְנֶאֱמָן כְּהוֹשֵׁת לְבֵיתָ, שֶׁשׁ וְדָן שְׁלָל נִתְּ בֵּיתָ, עוֹדוּ צָג בְּפִרוּדוֹר הַבֵּית, עֲלִיּוֹנִים נָעְלוּ
בְּעֵדוֹ בֵּיתָ.
פָּצוּ מֵה אֲנוֹשׁ לְהַזְכֵּר בְּמַעֲלָה, פָּאָר מִבְּטָחָה לְהוֹרִיד מִמַּעֲלָה, צָעַד וְגִבְרָה וְעֵלָה וְנִתְעַלָּה, צָנָה
צוּר לְצִיר עֵלָה וְגֵשׁ וְעֵלָה.
אֱלֹהִים הַזֵּייל מְשַׁחֲקִים, כְּטַל אִמְרֵי חֲקִים, מְמַחֲקִים נְקוּקִים יָקִים.

[משלש]

קָדוֹשׁ הוֹפִיעַ מִפְּאֶרְךָ, בְּאֶלְפֵי שְׁנָאָן, סִין הִשִּׁית שְׁאֲנָן, וְדָתוֹ בּוֹ שְׁנָן.
רָם רָד בְּמִרְכָּבוֹת בְּעֲשָׂרִים וּשְׁנַיִם אֶלֶף, לְהַכְתִּיר מִטָּה סְפוּר בְּעֲשָׂרִים וּשְׁנַיִם אֶלֶף.
שְׁנָן בְּפֶאֶרְךָ וְשַׁעִיר, נְאוֹתָם אֵל הַסְּעִיר.
נְאוֹתָה מִרְכָּבוֹת קִדָּשׁ, סִינִי בִקְדָשׁ.
תּוֹרָה חֲנֻכִּי, תּוֹשִׁיָה אֲנֹכִי, תְּכַלִּית פֶּן אֲנֹכִי, לִכְן פֶּתַח בְּאֲנֹכִי.

[קטע מתוך הפיוט 'אנכי בשם אל שדי']

אֲנֹכִי בְּשֵׁם אֵל שְׁדִי, פָּצַחִי מֵאֵז לְעוֹלָמִי דִי, וּבִכְשָׁן בְּאַרְתִּיו בְּפִרוֹשׁ לִידִידִי, וּכְשֶׁקְבָלוֹ עַל
מְלָכוּתִי עֲבָדִי, צוּרִיתִי לֹא יִהְיֶה לְךָ אֵל אַחֵר מִבְּלָעֲדִי.

ארץ מטה ורעשה. לשון המקרא (ש"ב כב, ח; תהלים יח, ח) (ותתגעש) [ותגעש] ותרעש הארץ. בסהר שלישי. כמו בחדש השלישי. הוד אפדנו נטה. לשון פלטינ, והם שמים שהקב"ה נטה אותם על הר סיני (מכילתא פר' יתרו מס' דבחדש פ"ט), דכתיב (שם, י) ויט שמים וירד. כתב שלישי. שהיה הכל משולש, תורה, משה, ישראל וחדש, כמו שפירשתי לעיל⁹³. גורלי תמוך לגונני. הקב"ה שהוא גורלי⁹⁴. פץ באתי לגני. הוא אמר לי באתי לגני (שיה"ש ה, א), ואותו פסוק נדרש על מתן תורה⁹⁵. נקדש. בז' רקיעים. שר ונאמן. הוא משה. כשעלה למרום היקיפוהו

93. בפיוט אורח חיים מוסר תוכחת, בחרוז שלישים כתבת לעם משולשי.

94. עיין בתהלים (טז, ה) ובשוח"ט שם.

95. בכל ספרי חז"ל שבידינו נדרש פסוק זה על השראת השכינה בתחתונים בעת חנוכת המשכן, אך מסתבר שלפני הפייטן והמפרש היה מקור שדרש את הכתוב אודות מתן תורה, וראה בהדר זקנים שמות (יט, כ):

מלאכים כדפירשתי לעיל⁹⁶. להכתיר מטה ספור בעשרים ושנים אלף. אילו לויים שמיניינם עולה כ"ב אלף (במדבר ג, לט). (שינון) [שינון] בפארן ושעיר. כמו שפירשתי לעיל⁹⁷ שהקב"ה חיזר לפארן ושעיר לקבל התורה וכו'. תורה חניכית, תושיה אינכית. שמעתי אינכית לשון (אל) [על] חומת אנך ובידו אנך (עמוס ז, ז), והוא לשון קו ומידה, וחרש אבן יש לו אותו קו שהוא משה בו הביינין. ובבשן ביארתי בפירוש. קורא בשן הר סיני (ע' בתנחומא פר' במדבר סי' ז), שנאמר (תהלים סח, טז) הר אלהים הר בשן.

אז בכתב אשורית, ובלשון עברית, ובדבור מצרית, הנחלת לבת עברית.

לאֵלֶּף הקדמת בית ביצירת בראשית, כי הוכן מאז למתן קנין ראשית.

עולם הוכן באות שני, כי יש עולם שני, אנכית באות ראשון כי הוא אחד ואין שני.

זע אלף ויבא מול פסא עשרים ושישה דורות, עד שנתן תחלה לדבורות.

רן דת אנכית בכתב נוטריקון נחבאת, אנכית אנא נפשי כתבית יהבית.

בארה למו פנים בפנים, נעל כל נקדה ונקדה תשעים ושמונה פנים.

יה ראה ויספירה הכינה וגם חקרה, לאוהביה ולשומריה וישנה ויתמרה.

רשם למפרע אותותי מאמריה, יהיבה כתיבה נעימים אמריה.

בשנים הראשונים חיתם עלפה, כי הספיתום מפה אל פה.

ישקני מנשיקות ולא כל נשיקות, סחו אל יבד אותם מיין הרקח להשקות. קצובות ונעימות, ופתי מקפיתות, רשומות ונתומות, פתוחות וסתומות.

לעם אשר אהב, בחבה יחב, והנחיל נחמדים מזקב, לעם לו מאהב.

יה שוכן ערבבות, רד להנחיל רבבות, בעשרים ושנים אלף מרפבות, אשר מאש נשלג קצובות.

בחום הדר בשחקים, יסד עז מפי עוללים ויונקים, ובנכות אפסי ארץ הקים, זקור תורות וחקים.

אז בכתב אשורית. כתיבה שלנו קורא בתלמוד (מגילה ח, ב, ועוד) כתב אשורית. ובלשון עברי. זהו שאנו אומרים תורה ניתנה בכל לשון⁹⁸. לא' הקדמת ב'. שנאמר (בראשית א, א) בראשית, סימן ב' עולמות נבראו (בר"ר א, י), והתורה ניתנה בא' לפי שהקב"ה יחיד בעולמו⁹⁹. כ"ו דורות מאדם ועד משה שניתנה לו התורה. י' דורות מאדם ועד נח, וי' מנח עד אברהם, ואברהם יצחק ויעקב

"באתי לגני אחותי כלה - בשעת מתן תורה באתי למקום שביתתי שהייתי מתאוה לדור תחלה, דהיינו בתחתונים".

96. בריש הפיוט אדון אמנני.

97. בפיוט ואהיה שכונה, בחרוז לפניו צגו מלכים בפרש בה תשלג בצלמון.

98. ראה בתנחומא פר' שמות (סי' כה): "היה הקול יוצא ונחלק לשבעה קולות, ומשבעה קולות לשבעים לשון, כדי שישמעו כל האומות", ועייש"ע, ועיין גם בברכות (יג, א) ובתוד"ה בלשון הקדש.

99. כע"ז מבואר בפסיקתא רבתי (פיס' כא): "אנכי אלף זה הקדוש ברוך הוא, שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד".

לוי קהת ועמרם, הרי כ"ו דורות. אנכי אנא נפשי כתבית יהבית ובחילוף יהיבא כתיבא נעימים אמריה זה נוטריקון תמצא במסכת שבת (קה, א)¹⁰⁰. ישקני מנשיקות פיהו (שיה"ש א, ב). כן דורש במדרש (ע' בשיה"ש"ר א, ב [ב]) נשקני מנשיקות - מקצת דיברות שמעתי מפיו, כמו שנאמר (דברים ה, ד) פנים בפנים דבר ה', ואומר (שם, כא) [ו] את קולו שמענו. סחו אל ירד. ירד זה משה, שנאמר (דבחי"א ד, יח) ואשתו היהודייה ילדה את ירד [אבי גדור ו] את [חבר] אבי סוכו, ודרשי' במגילה¹⁰¹: למה נקרא שמו ירד שהוריד התורה למטה לישראל. סחו - אמרו. קצובות ונעימות ופתי מחכימות. אילו דברי תורה שתימצא בה קיצבה לכל דבר. עדות ה' נאמנה מחכימת פתי (תהלים יט, ח). יש דברים בתורה שהם רשומות ומופרשות, ויש דברים שהם סתומות, כגון פרה אדומה ושעיר המשתלח וכלאים ושעטנו ואכילת חזיר, שאין להם טעם למה.

[קטעים מתוך פיוט הסדר 'ה' קנני ראשית דרכו']

ה' קנני ראשית דרכו, אלפים שנה נמתקתי בחכו, עד לא מדר עולם רחבו וארכו, טרם מתח רום עד פה ועד פה, וקדם הכין בם רכב ארפתו, אני הייתי משתעשעת על ברכו, משחקת לפניו להללו ולברכו, משחקת בתבל אותי אים בערכו, להודיע לכל כי אין בערכו.

מקדמי ארץ, מקדומי ארץ, דברים שבעה קדמו לארץ: כסא רם ונשא קדם לשמי ארץ, כסא ישראל קדם לממלכות הארץ, אבות העולם קדמו למוסדי ארץ, שם משיח קדם לשמות אשר בארץ, גן עדן קדמה לעני ארץ, ערוף מאתמול תפת קדם לרשעי ארץ, ישראל והתשובה קדמו ליושבי הארץ, נאני להם קדמתי מקדמי ארץ.

באין תהומות חוללתי ... באין מעינות נכבדי מים ...

בחוקו מוסדי ארץ, סד במוסדי מוסדי ארץ, המה היוצרים היוצרים אשר בארץ, ויושבי נטעים נטיעת שורק בארץ, לנטע שמים וליסוד ארץ, וגדרה נעשיתי גדר בארץ, עם המלך במלאכתו מלך בי מלך על כל הארץ, המליכני והמלכתיו עד לא שמים וארץ. ומיום דבר ניקרא ארץ, קרא לי ראשי דורות הארץ, קרא לאדם הנוצר מארץ, קרא לנח איש צדיק בארץ, קרא לאברהם מאצילי ארץ, קרא ליצחק הזורע בארץ, קרא ליצחק הנחתם בשמי ארץ, קרא לשבטים לקדושים אשר בארץ, ועל כל אחד ואחד שאלני יוצר הארץ.

מתן תורה גם זה מעינין שעשוע¹⁰². ה' קנני. רכב ארתכו. תרגום מרכבות (שמות טו, ד, ועוד) - רתיכי. ארתכו - מרכבו. ז' דברים עלו במחשבה ליבראות, ואילו הם: כסא הקב"ה ואבות העולם ושם משיח וגן עדן וגהינם ותשובה וישראל (ע' בבר"ר א, ד; תנחומא פר' נשא סי' יא). כסא מנין, שנאמר (תהלים צג, ב) נכון כסאך מאז מעולם. שם משיח, שנאמר (שם עב, יז) לפני שמש ינון שמו. גן עדן מנין, שנאמר (בראשית ב, ח) ויטע [ה'] אלהים גן בעדן מקדם. וגהינם מנין, דכתיב (ישעיה ל, לג) ערוך מאתמול תפתה, ערוך קודם אותו יום שהיה תמול, וזה יום ראשון של בריאת עולם¹⁰³.

100. לפנינו בשבת הגירסא 'נאמנין אמריה'. אך בפסיקתא דר"כ (פיס' יב, כד) כתוב 'נעימים אמריה'.

101. דרשה זו נמצאת בויק"ר (א, ג): "ירד זה משה ... שהוריד את התורה מלמעלה למטה", ואילו במגילה (יג, א) אמרו: "ולמה נקרא שמו ירד - שירד להם לישראל מן בימיו".

102. אפשר שר"ל שתכנו וענינו של הפיוט 'ה' קנני ראשית דרכו' זהה לענין הפיוט 'שעשוע יום יום מראש אמנה', ועיין לעיל בפירוש לפיוט זה. (בכה"י נרשמו קיים ע"ג מעל מילות משפט זה, ויתכן שזהו סימן מחיקה.)

103. ראה בתנחומא (פר' חיי שרה סי' ג): "וברא אש של גיהנם ביום השני שאין כתיב בו וירא אלהים כי טוב,

תשובה מנין, דכתיב (תהלים צ, ב ג) בטרם הרים יולדו וגו' תשב אנוש עד דכא וגו'. חוללתי. נבראתי, כמו (ו) חולל איילות תשמור (איוב לט, א). נכבדי מים. חיילי מים. סד במוסדי מוסדי ארץ, המה היוצרים היצורים אשר בארץ. הן נפשות צדיקים שהקב"ה נטל עיצה לבראות עולמו. וכן נדרש זה הפסוק [המה היוצרים] ויושבי נטעים (המה היוצרים) וגדרה עם המלך במלאכתו ישובו שם (דבה"א ד, כג), יושבי נטעים - אילו סנהדרין שנקראו נטעים דכתיב (קהלת יב, יא) וכמסמרות נטועים, המה היוצרים - עולם, וגדירה - את¹⁰⁴ התורה שהיא גדר לעולם, היא יצרה עמהם, והיאך עם המלך - עם הקב"ה שהוא מלכו של כל העולם, ישובו שם - בעצתן ברא ועשה הכל¹⁰⁵. קרא ליעקב הנחתם בשמי ערץ. לפי שאנו אומרים (חולין צא, ב, בר"ר סח, יב; פב, ב) שדמות יעקב נחתם בכסא הכבוד.

עמד אדם ראש לנשמות, זה ספר תולדות אדם ונשמות, ואמר אליה הנה זה חכם מלא חכמות, בצלם ובדמות אותו לדמות, כאחד ממנו מעלה באימות, ומוקראו על חיות ובהמות, וכלם יציתי עלי אדמות, ובדעתו קרא להם שמות, ואחרי כן קרא שמי הנכבד והנורא בשמות. עליו השיבה תורה לאחד, בעת היתה אחד הנעם יחד, ואמר לא טוב היות אדם אחד, וכשנשלף מנו צלע צלע על אחד, ושלשה דברות הפך יחד, הפך לא תגנב וחלק עם גנב כאחד, הפך לא תענה והעיד עם אשתו שקר יחד, הפך לא תחמד וחתם ואכל ויחת, ובחפז כבוד לא לך יום אחד.

צץ ממזרח וכשחר עלה, ונקרא עיט פורח על פני מעלה, אב המון נקרא ונתעלה ... דורות אשר לפניו לא זכו למילה, ומעת נתחתמה בו נתמנה ראש לכל תפלה.

קרנן שלם יחידו נמצא ... ולמענו ארזאים ממתצה, מר צעקו חוצה.

רחק איש שדה וקרב איש תם, יושב אהלים באהלי רום נחתם, עולים במעלותם ויוקדים בירידתם, תמהים על מראה זה חותם ... טרף טרף צעק צעקה גדולה ומרה, ורוח הקדש מפני אבול סרה, ופץ בכעס ונם בעברה, לומר אמירה, מאת ה' דרפי נסתרה.

תולדות רום נתחת בהזדעזעם, שבעה קולות כחזו בנעם.

[זה ספר תולדות אדם] רשומות. כתובות, כמו אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת (דניאל י, כא). ומדרש מלמד שהראהו הקב"ה לאדם הראשון דור ודור ודורשיו {דור דר ופרנסיו דור דר ומנהיגיו דר דר וחכמיו} (סדר עולם פ"ל, סנהדרין לח, ב; ע"ז ה, א), זה מדרש שגור בפי כל.

אבל חללו של גיהנם שני אלפים שנה קודם שכך כתיב כי ערוך מאתמול תפתה ... ומנין שביים שני נבראת גיהנם, דכתיב כי ערוך מאתמול תפתה, מן היום שיכול לומר אתמול ולא שלשום, ואימתי יכול אדם לומר אתמול ביום השני שיום אחד בשבת לפניו, ועיין בפרקי דר"א (פ"ג): "ז' דברים נבראו קודם שנברא העולם ... גיהנם מניין, שנאמר כי ערוך מאתמול תפתה, מאתמול עד שלא נברא העולם".

104. בכ"פ כתוב: "זו התורה".

105. ראה בבר"ר (ח, ז): "המה היוצרים - על שם וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה, יושבי נטעים - על שם ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם, וגדרה - על שם אשר שמתו חול גבול לים, עם המלך במלאכתו ישובו - עם המלך מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא ישובו נפשות של צדיקים, שבהן נמלך הקדוש ב"ה וברא את העולם". וראה בספרי במדבר (פיס' עח): "ויושבי נטעים ... וגדרה - זו סנהדרין שהיתה יושבת וגודרת בדברי תורה", וע"ע בב"ב (צא, ב).

ובדעת¹⁰⁶ (קורא) [קרא] להם שמות כרצוני, דכתיב (בראשית ב, כ) ויקרא האדם שמות וגו'. ואחרי כן קרא שמי הנכבד והנורא בשמות. אדני, כי אני אדון על כל (בר"ר מהדו' תאודור אלבק יז, יט; תנחומא פר' חוקת סי' ו). וגו' דברות הפר יחד¹⁰⁷. לא תגנב. שהקב"ה ציוה ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל (בראשית ב, יז), והיא¹⁰⁸ גנבה ונתנה (לה) [לו], הרי לך שחילק עם גנב. ובמסכת ברכות (ה, ב) אמרינן בתר גנבא טעימא טעים - טעם מי שאוכל הגניבה אחר הגנב גם הוא {טועם} טעם גניבה {וטעם איסור}. ועל לא תענה. שנאמר (בראשית ג, ג) (כי) אמר אלהים לא תאכלו ממנו {ולא תגעו בו פן תמותון}, הרי לך שהעידו על הקב"ה אשר לא צוה (ע"פ ויקרא י, א), כי הוא לא צוה בלתי שלא לאכול, וכל המוסיף גורע (סנהדרין כט, א). ועל לא תחמד. שנאמר (בראשית ג, ו) ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים ונחמד וגו'. ומעת נחתמה בו נתמנה ראש לתפילה¹⁰⁹. זה הוא שאנו אומרים אלהי אברהם בתפילה (ע' בבר"ר לט, יא). למענו אראלים ממחיצה יצאו וצעקו חוצה. לשון המקרא הוא (ישעיה לג, ז) הן אראלים צעקו חוצה, ואמרו רבותינו (בר"ר נו, ה) שעל יצחק היו צועקים ובוכין כשנעקד על גבי המזבח. תמהים על מראה זה חותם. דרשו רבותינו (חולין צא, ב; בר"ר סח, יב): והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו (בראשית כח, יב) - לפי שראו דמות יעקב בשמים וירדו לראות דמותו למטה. לומר אמירה מה' דרכי נסתרה. לשון המקרא (ישעיה מ, כז): למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מה', ודרשו (ע' בבר"ר צא, י) מה' נסתרו מעשי הטובים ואינו רוצה לראותם, שהרי מצעריני מיוסף. שבעה קולות כחזו בנועם. אל תתמה שאנו אומרים במסכת ברכות (ו, ב) כל המשמח חתן וכלה זוכה לתורה שניתנה בה' קולות, ובכאן אומר ששבעה קולות {היו}, לפי שד' קולות¹¹⁰ נאמרו לאחר מתן תורה. כדמונה בפ"ק דברכות (שם) ופריך הני חמשה הוו שבעה הוו, ומשני תרי קלי בתר מתן תורה נאמרו. ושמעתי מרבתיי שזה הפייט וגם ר' משולם הגדול שיסד באפיק¹¹¹ רנן [ו] שירים: נגידים לי דבר שבעה קולות כמדובר, (אלהים) שלשם¹¹² תמצא ז' פעמים קול, והמזמור כולו נדרש על מתן תורה (זבחים קטז, א, ועוד).

[קטעים מתוך סדר הדיברין 'אתו מצות וחוקים']

אֶתוֹ מִצְוֹת וְחֻקִּים, בָּאֵר הַיָּטֵב הַקּוֹקֵים, גְּמוּלֵי חֶלֶב מִיְּנִיקִים, דְּהִימוֹ חֲכָמָה מִפִּיקִים, הַשְׁפָּע מְקוֹר מַיִם חַיִּים מְוַנְקִים, וּמִנְפֶּת צוּפִים וּמִדְּבַשׁ מְתוּקִים, זֶהֱרָ לְעֵינֵים מְבִהִיקִים, חֲכָשׁ לְעֵצְמוֹת מְשִׁיקִים, טוֹבִים יִשְׁרִים וְצַדִּיקִים, יְקָרִים מְפִנִּיִם וּמְקַלֵּי חֲשׂוֹקִים, קֶתֶב אֶצְבָּע

106. כ"ה במח"נ, ובשאר המקורות הגירסא 'בדעתו'.

107. התרוזים המספרים בגנות אדם נח והאבות הושמטו מהדפוסים (עיין לעיל בפירוש לפיוט שעשוע יום יום מראש אמנה בא"ד ולהמתיקני בפיו, ובהערה שם). במחזור רי"פ נדפס הפיוט בשלמותו ע"פ כ"י.

108. בכ"פ: "וחוה גנבה".

109. בכל המחזורים כתוב 'ראש לכל תפילה' או 'ראש לכל התפילה'.

110. לכאורה צ"ל: 'לפי שב' קולות נאמרו לאחר מתן תורה'. ובכ"פ כתוב: "אלא זה מונה קולות שנאמרו [לאחר] מתן תורה, שנאמר וכל העם רואים את הקולות". ולפינו בברכות מבואר שפסוק זה מדבר על אותן קולות עצמן שזכרו כבר לפני מתן תורה (עיי"ש ברש"י ד"ה אותן קולות דקודם מ"ת הו).
111. פיוט יוצר ליום ב' דפסח.

112. ניכר שיש כאן חסרון, ונראה שר"ל שהקליר ור' משולם סמכו על שבעת הקולות שנאמרו במזמור כט בתהלים שהוא נדרש על מתן תורה (ועיין במדרש ילמדנו המובא בילקו"ש תהלים סוף רמז תשט, וע"ע הרב יעקב ישראל סטל, 'סך הקולות שנשמעו במתן תורה', סגולה, ספר ראשון, ירושלים תשע"ב, עמ' 49-67).

שוכן שחקים, לנזכרים מחטא מנקים, מצדיקים לכל בם עוסקים, נדבריו בספר נחקקים, סופרימו בצדק מחקקים, עץ חיים היא למחזיקים, פאר לזית חן ונענקים, צדקות מלאים ולא ריקים, קדומים טרם יסוד אפיקים, רום נעמק אל בם הקים, שמעם לשושנת העמקים, תוצאותם לחף ממקקים.

אתו מצוות וחוקים. משה ירד והביא אתו מצוות וחוקים. באר היטב חקוקים. לשון המקרא (דברים כז, ח): וכתבת על וגו' דברי התורה הזאת באר היטב. גמולי חלב מניקים. בני ישראל קורא גמולי חלב, כמד"א (ישעיה כח, ט) יבין שמועה גמולי מחלב. ויש לפרש דברי תורה שנמשלו לחלב (תענית ז, א, ועוד), כלומר התורה מניקה לישראל שהן גמולי חסד (ע' ביבמות עט, א). דדימו חכמה מפיקים. לשון המקרא (משלי ה, יט) (אשת) [אילת] אהבים ויעלת חן {דדיה ירון בכל עת, ועל התורה נאמר הפסוק (ע' בעירובין נד, ב)}: השפע מקור חיים¹¹³ מונקים. השפע כמו שפע ימים [יניקו] (דברים לג, יט). מונקים לשון יונק מן הבשן (שם, כב). כלומר דברי תורה מגבירים¹¹⁴ כמו מקור מים שמתגבר והולך. ומנופת צופים מתוקים. שנאמר (תהלים יט, יא) [ומתוקים] מדבש ונופת צופים. זוהר לעינים. שנאמר (שם, ט) מצות ה' ברה מאירת עינים. חובש לעצמות(י). כמו ושיקוי לעצמותיך (משלי ג, ח, וע' בעירובין נד, א). טובים. החוקים הם טובים. ישירים וצדיקים. דכתיב (דברים ד, ח) מי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים. יקרים. שנאמר (משלי ג, טו) יקרה היא מפנינים - מזהב שמשימין אותו באוצרות לפני ולפנים¹¹⁵. כתב באצבע¹¹⁶. כדכתיב (שמות לב, טז) והמכתב מכתב אלהים¹¹⁷. נדבריו בספר נחקקים. דכתיב (מלאכי ג, טז) אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו וגו' ויכתב ספר זכרון. צדקות מליאים ולא ריקים. לשון המקרא (דברים לב, מז): לא דבר ריק הוא מכם.

תתו קול עז אל אלים, שלקבו לפידי גחלים, כצו בך קלים קלים, קולות הנעימו גלגלים, צרח שופר ממעלים, פצמה רקועת שעולים, עמים אחרים בך קלים, סער צירים נחבלים, נהי פיולדה חלים, מרצדים היו מגבלים, לבנון ושריון פעגלים, פרמל ובשן פמו אילים, יחד תבור וכל תלולים, טרחו בגבה ונמצאו פסולים, חי כם רואה שפלים, זה סיני בך לא הכלים, והטה אליו וכולים, העטירו עננים וערפלים, דר בו בשנאן ארזאים, גאון קולו השמיע לנדגלים, בסביב הקר נגבלים, בנעשה ונשמע דת מקבלים, אונם שם ראש מלים, אנכי שמע לפלולים.

אשר כל פעלו תמים, בונה מעלות במרומים, גודר תחתיות הדומים, דלת סוגר בעד הומים.

113. כ"ה ברוב המחזורים, אך במח"נ הנוסח 'מקור מים חיים'.

114. מתגברים.

115. ראה בהוריות (יג, א): "יקרה היא מפנינים - מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים". ולשון הירושלמי בשבת (פ"ב ה"ג) הוא: "יקרה היא מפנינים - אפילו מזה שהוא נכנס לפני ולפנים". ושם היתה לפני המפרש גירסא 'מזהב שהוא נכנס לפני ולפנים'.

116. במחזורים שלפנינו הנוסח 'כתב אצבע', אך במחזור ר"פ (עמ' 209) מציין לב' כ"י שבהם כתוב 'באצבע'.

117. ככ"פ: "שנאמר (שמות לא, יח) כתובים באצבע אלהים".

אֶת שֵׁם אֲדִיר בְּאֲדִירִים ... לוֹ מְשֻׁרְתִּים וְתֹאֲרוֹ לֹא שָׁרִים ... סוּר מִשְׁבּוּעַת שְׁקָרִים, עֲרוֹךְ
בְּהָ אֲלוֹת נְאֻרִים, פּוֹרַעַת מַעוֹר וּמִקְשָׁרִים, צוֹפֶרֶת כְּעוֹף וּבָאָה חֲדָרִים, קִירוֹת הוֹפְכֶת עִם
מְקָרִים, רִחֵק מִמָּנָה בְּכָל דְּבָרִים.

(פצומה) [פוצמה]. לשון המקרא (תהלים ס, ד): הרעשת ארץ פצמתה, וגם הוא לשון התלמוד (שבת פב, א): כדי שיתן בין פצים לחבירו. והוא לשון פתיחה, כלומר נפתחה מחמת הרעש והלפידים - הארץ שהיא רקועה על המים שנקראו שעולים, שנאמר (ישעיה מ, יב) מי מדד בשעלו מים. ולשון המקרא (תהלים קלו, ו) נקט: לרוקע הארץ על המים. נהי¹¹⁸ כיולדה חלים. נהי לשון המקרא (מיכה ב, ד): נהי ונהיה, והוא לשון ווי ווי. מרצדים. לשון [למה] תרצדון הרים (תהלים סח, יז), כמו למה תרקדון. ולשון מה שמצא בתלמוד¹¹⁹ קבע בפיוטו, שאמרו רבותינו: בשעה שרצה הקב"ה לתת תורה לישראל היו מרקדים הרים גבוהים, כגון כרמל {ובשן} והר לבנון {ושריון, ויווכחו ההרים זה אומר עלי יתן} וזה אומר עלי יתן. הר סיני, לפי שלא היה גבוה כל כך, היה משפיל עצמו ואמר איני ראוי שיתן הקב"ה עלי תורה. מיד בחר הקב"ה בסיני, שנאמר (ישעיה נז, טו) את דכא ושפל רוח. {טורדו כולם ונמצאו פסולים}. פתח ואמר למה תרצדון הרים גבנונים, {כולכם בעלי מומין אצל סיני, גבנונים} כמו או גיבן או דק {ויקרא כא, כ}. וזוהי שייסד טורחו בגובה ונמצאו פסולים וכו'. היטה אליו זבולים. דכתיב (ש"ב כב, י; תהלים יח, י) ויט שמים וירד¹²⁰. והעטירו לסיני עננים וערפלים. לנדגלים. אילו ישראל, שנאמר בהם (שיה"ש ו, ד) איומה כנדגלות. איזנם שם ראש מילים. כמו האזינו השמים (דברים לב, א). אנכי שמע לכלולים. אילו ישראל, שנאמר בהם (ירמיה ב, ב) אהבת כלולותיך.

גורד תחתיות הדומים, דלת סוגר בעד הומים. לשון המקרא (ישעיה נא, טו; ירמיה לא, לד): רועג הים ויהמו גליו, כלומר בעד ימים. וסגרם כמו בדלת, שנאמר (איוב לח, ח) ויסך בדלתים ים, ודלת זה חול¹²¹. לו משרתים ותוארו לא שרים. המלאכים משרתים לו ואינם רואים את דמותו. שרים כמו אשורנו ולא קרוב (במדבר כד, יז). ערוך בה אלות ואררים. פסוק הוא (זכריה ה, ד): ובא[ה] אל בית הגנב ואל (הנשבעים) [בית הנשבע] בשמי לשקר (וכלתה) [ולנה בתוך ביתו וכלתו ואת] עיציו ואבניו, ואחר זה ייסד קירות הופכת עם מקרים, צופרת כעוף ובאה בחדרים¹²². צופרת כמו מעופפת.

118. כ"ה בפירושו ראב"ח, ובכ"פ הגירסא 'נהי', וכ"ה ברוב המחזורים, אך במחז"נ כתוב 'נהים נהי' (במחזור כ"י רוביגו הנוסח 'נהיו כיולדה').

119. במגילה (כט, א) אמרו: "מאי דכתיב למה תרצדון הרים גבנונים, יצתה בת קול ואמרה להם: למה תרצו דין עם סיני, כולכם בעלי מומים אתם אצל סיני. כתיב הכא גבנונים, וכתיב התם או גבן או דק". ובשוח"ט (סח, ט) מבואר יותר: "כיון שביקש הקדוש ברוך הוא ליתן תורה לישראל, בא כרמל מאספמיא ותבור מבית אלים ... זה אומר נקראתי הר תבור, עלי נאה שתשרה שכינה, לפי שאני גבוה מכל ההרים ולא ירדו עלי מי המבול. וזה אומר אני נקראתי הר הכרמל, עלי נאה שתשרה שכינה, לפי שאני נתמצצתי בתוך ועלי עברו את הים. אמר הקב"ה כבר נפסלתם לפני בגבהות שיש בכם, כולכם פסולים לפני ... אמר הקב"ה למה תרצדון - למה תרצו לרון עם סיני, הרים גבנונים - אתם כלכם, כמה דאת אמר או גבן או דק. ההר חמד אלהים לשבתו - אין רצוני אלא בסיני שהוא שפל מכולכם, שנאמר מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח".

120. עיין לעיל בריש הפיוט ארץ מטה ורעשה, בביאור לחרוזי הוד אפדנו נטה.

121. ראה בתחומא (פר' חוקת סי' א): "שם לים חול בריח ודלתים, שנאמר ויסך בדלתים ים וגו' ואשים בריח ודלתים, וכתוב (ירמיה ה, כב) האותי לא תיראו נאם ה' אם מפני לא תחילו אשר שמתי חול גבול לים"

122. כ"ה במחזור כ"י בורפשוט, ואילו בשאר המחזורים הנוסח 'ובאה חדרים'.

תכלית כל פעל רום ותחתונים, שביעי לזמנים הנמנים ... פדת מדין יציר מלפנים, ענתה שירה וכפרה פנים ... ידועה היא לך במן מימים קדמונים, טעמו לא רד בה ממעונים, חוכרי אוב בה לא נענים, זכר פי בה ישבת נהר צפונים.

פדת מדין מלפנים. כלומר שבת (היא) פדתה אדם הראשון מן הדין כשחטא והיה לו לידון לפני הקב"ה, ונכנסה שבת ופטרנו. כמו שאומר ענתה שירה וכפרה פנים, כלומר התורה שנקראת שירה, שנאמר (דברים לא, כב) ויכתב משה את השירה הזאת, היא ענתה ואמרה רבונו של עולם כדי היא שבת שתרויח לו בעבורה, וכיפרה (פני) הקב"ה ויצא נקי. מיד התחיל אדם הראשון לומר מזמור שיר ליום השבת (כך דרשו רבותינו) (ע' בשוח"ט צב, ג; פסיקתא רבתי פיס' מו; ילקו"ש תהלים רמז תתמג). ידועה היא לך במן מימים קדמונים, טעמו לא רד בה ממעונים. השבת ידועה שלא רד בה מן לישראל (שמות טז, כה - כז). חוכרי אוב בה לא נענים. גם בעלי אוב בכל יום מעלים את המת, חוץ מן השבת. זכור כי בה ישבות נהר צפונים. נהר סבטיון¹²³ שהוא של אבנים, ורץ כל ימות השנה, חוץ מן השבת. בראשית רבה (יא, ה): וכך אמר טורנוסרפוס לר' עקיבא מה היום מימים, כלומר למה (זה) שבת קדש יותר משאר ימים. אמר לו ר' עקיבא מה גבר מגוברין, כלומר למה אתה שר יותר משאר אנשים. א"ל דהכי קבעי מלכא, המלך רוצה שאהיה שר יותר מן האחרים. א"ל וגם הקב"ה שהוא מלכו של עולם רוצה שיהיה שבת קדש יותר משאר ימים. א"ל ומאן מוכח - א"ל ומי יוכיח ששבת שאתם תופסים אותו קדש, שהוא שבת, שמא יום אחר שבת הוא¹²⁴. לפי דכתיב (בראשית ב, ג) ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו, ואומר אני שהוא יום ראשון¹²⁵, שאתם¹²⁶ מונין אותו שבת ומאן מוכח. א"ל {מן יוכיח}, שלא ירד מן לישראל באותו יום. א"ל זה היה בדורות ראשונים, ועדיין א' מאן מוכח, תראני בזמן הזה {דבר שאדע בו} שהוא יום ז' ליצירה. א"ל בעלת אוב תוכיח, שאינה יכולה להעלות מתים ביום השבת, וזה תוכל לנסות שכן הוא. וגם נהר סבטיון יוכיח. ואותה אגדה תפס לו כך.

אזן להוריד בחבור אמונים, בעתירות אותך קונים.

אטם שפתיך מתפלוצים, כל תתחבר ללצים ... חנפים ולך כל אצים, טפלות עדות שן פוצים ... עתידים למדורת אש נעצים, פעלים על ראשם קובצים, צרעת בעורם מנפצים.

אזן להוריד בחיבור אמונים. {תן אזניך לשמוע להורים שלך, לאביך ולאמך}. בחיבור הקב"ה¹²⁷ הם אומנים אותך. אמונים כמו האמונים עלי תולע (איכה ד, ה). ענין אחר: בחיבור אמונים - שנתחברו באמונה. בעתירות אותך קונים. לשון המקרא (בראשית כה, כא): ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו. צרעת בבשרם¹²⁸ מנפצים. כי בעון רכילות ועדות שקר שאדם מעיד בחברו לוקה בצרעת, כך דרשו רבותינו (ערכין טו, ב; ויק"ר טז, א): זאת תהיה תורת המצורע - המוציא רע.

123. בכ"פ: "זה נהר שבתיון, כל השבוע היה מתגלגל והולך חוץ משבת".

124. הביאור לשאלה 'מאן מוכח' אינו מופיע במדרש, והוא נסמך על מ"ש בסנהדרין (סה, ב): "מי יימר דהאידינא שבתא", ופירש"י: "ודילמא אחד משאר ימים הוא שבת". עיי"ש עוד בגמ' וראה גם בתנחומא (פר' כי תשא סי' לג).

125. אולי יש כאן הד לפולמוס עם הנוצרים שעשו שבתם ביום ראשון.

126. בכ"פ: "שמא יום ראשון שאתם קורין הוא יום שביעי".

127. כמבואר בקידושין (ל, ב) ובנדה (לא, א): "שלשה שותפין יש באדם, הקדוש ברוך הוא ואביו ואמו".

128. כ"ה במח"נ וכן הוגה ע"ג מחזור כ"י אוקספורד 1033, ובשאר המחזורים הנוסח 'בעורם'.

[קטע מתוך הסילוק 'אלה העדות והחוקים']

אֱלֹהֵי הָעֲדוּת וְהַחֲקִים, אֲשֶׁר נִתְּנוּ לָעַם חֲשׁוּקִים ... מְשׁוּלִים בְּכָל מִתְקֵי אֲכָלִים וּמִשְׁקִים, מְנוּפֶת צוּפִים וּמִדְּבַשׁ מִתּוּקִים.

משולים בכל מתק אוכלים ומשקים. דברי תורה נמשלים לדברים מתוקין, כמו {מים} יין וחלב (ישעיה נה, א; תענית ז, א) ודבש (תהלים יט, יא; שיה"ש ד, יא; ספרי דברים פ"ס' מח; דב"ר ז, ג) ולחם (משלי ט, ה; בר"ר ע, ה).

[אזהרות [ליום ראשון]

אֲתָה הַנִּחַלְתָּ תוֹרָה לְעַמְּךָ, וּכְאָב אַתָּה בֶּן אוֹתָם יִסְרָתָהּ.

בימינך פתבת דברות חיים, ובאצבעותיך חקקת תוכחות מוסר.

גדל ענשין ואזהרות הרבה, מצות עשה ומצות לא תעשה,

דיני ממונות ודיני נפשות, ונתינת מוסר בנתינת מומים,

הזהרת שופטים בל שחד רשע למות, וצוואת שוטרים לכל הקר פנים,

ושבועת העדות ושבועת הפקדון, ושבועת העלם דבר ושלום גזל והשב אבדה.

אתה הנחלתה תורה לעמך. דכתיב (דברים לג, ד) תורה צוה לנו משה וגו'¹²⁹. וכאב את בן אותם ייסרתה. כנאמר (שם ח, ה) כאשר ייסר איש את בנו ה' אליהך מייסרך. בימינך חקקת וכתבת. לשון המקרא (שמות לד, א): וכתבתי על הלוחות, ואומר (שם לב, טז) והמכתב מכתב אלהים [הוא חרות על הלחת]. ונתינת מוסר בנתינת מומין. דכתיב (ויקרא כד, כ) (כי) כאשר יתן מוסר באדם כן ינתן בו, ואמרו רבותינו (ב"ק פד, א) ממון יתן לו. אזהרת שופטים בל שוחד רשע למות, וצוואת שוטרים לכל הכר פנים. לשון המקרא (דברים טז, יח) שופטים ושוטרים וגו'¹³⁰, וכתוב (שם, יט) לא תטה משפט ולא תכיר פנים ולא תקח שוחד וגו', וכתוב (במדבר לה, לא) לא תקחו כפר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות. ושבועת העדות. דכתיב (ויקרא ה, א) ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה. וגם במסכת שבועות (פ"ד מ"ג) תנינן: משביעכם אני שתבואו ותעידוני [והם לא באו ו] לא הגידו, זהו שבועת העדות. וחייבין עליה קרבן עולה ויורד (ויקרא ה, ו - יג), עולה לעשירים ויורד לעניים, עשיר מביא נקבה מן הצאן ועני יורד עד עשירית האיפה. ושבועת הפקדון. מה שנאמר באלה המשפטים (שמות כב, ו): כי יתן איש אל רעהו וגו', ונאמר (שם, י) שבועת ה' תהיה בין שניהם. והיו משביעין אותו ג' שבועות: שבועה שלא שלח בה יד, שבועה שלא פשע בה, ושבועה שאינה ברשותו (ב"ק קז, ב). ואם היה נשבע לשקר והיה מתוודה מביא אשם (ויקרא ה, כא - כו). ושבועת העלם דבר. ובמסכת שבועות (פ"ג מ"א) שנינו: שבועות שתים שהן ארבע, אוכל ולא אוכל אכלתי ולא אכלתי. וזהו להרע (ויקרא ה, ד) לעצמו או להיטיב עצמו, ונעלם ממנו [ונזכר, גם על זו] מביא

129. ראה בסנהדרין (צא, ב): "כל המונע הלכה מפי תלמיד כאילו גוזלו מנחלת אבותיו, שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, מורשה היא לכל ישראל מששת ימי בראשית".

130. לכאורה משמע שהמפרש הבין שהפייטן כלל כאן הן את מצות מינוי שופטים והן את האזהרה שלא ליקח כופר לנפש רוצח, אך מהקבלת שני חלקי המשפט (אזהרת שופטים בל/וצוואת שוטרים לכל) לא נראה כך. ואולי הביא המפרש פסוק זה רק כדי לבאר את מקור הכינויים שופטים ושוטרים.

קרנן עולה ויורד. ושילום גזל. דכתיב (שם, כג) והשיב {את} הגזילה, וחייב לשלם קרן וחומש (שם, כד). והשב אבידה. שנשבע עליה (שם, כב) חייב קרן וחומש ואשם (שם, כד כה).

זקוק בית דין בדרישה ובחקירה, סנהדרין גדולה וסנהדרין קטנה.

חזוק בית דין בארבע מיתות, עברה ועברה וענש שפלה.

זקוק בית דין בדרישה וחקירה. יש להם לב"ד לזקק¹³¹ ולדרוש ולחקור העדים דכתיב (דברים יג, טו) ודרשת וחקרת ושאלת היטב. ותני' (סנהדרין מ, א, עיי"ש)¹³² מה בין חקירות לבדיקות: חקירות - באיזו יום באיזו שעה {באיזה שבוע בכמה לחדש באיזה שנה לשמיטה}, בדיקות - במה הרגו בסייף הרגו או בארין הרגו {כיליו שחורין או כלים לבנים} (שם מא, א). וא' (שם מ, א) כל המרבה בבדיקות הרי זה משבח. ותנן נמי במסכת אבות (פ"א מ"ט) שמעון בן שטח אומר הוי מרבה לחקור העדים. סנהדרין גדולה וסנהדרין קטנה. כדא' סנהדרין גדולה של ע"א וסנהדרין קטנה מכ"ג (סנהדרין פ"א מ"ו). חיזוק ב"ד בד' מיתות. היה להם לחזק¹³³ בד' מיתות, סקילה שריפה הרג וחנק. כיצד סוקלין: בית הסקילה גבוה ב' קומות, והיה אחד דוחף אותו, והיה נופל לאחוריו, ואם מת מיד - מוטב. ואם לאו - העדים לוקחין אבן גדולה, ומניחין אותה על לבו, אם היה מת - מוטב. ואם לאו - כל אחד ואחד לוקח אבן וזורק עליו, לקיים מה שנאמר (דברים יז, ז) יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו ויד כל העם וגו' (סנהדרין פ"ו מ"ד). שריפה כיצד: היו מתיכין פתילה של אבר¹³⁴, וזורקין אותו לתוך פיו, ונפשו נשרפת, ומיד מת הוא (שם פ"ז מ"ב, ובגמ' נב, א). הרג: היו מתיזין ראשו בסייף. חנק: היו מניחין סודר קשה לתוך סודר רכה וקושרין בצוארו, ומעמידין אותו בקרקע¹³⁵ עד ארכובותיו, ובאין שלוחי ב"ד ומושכין הסודר שבצוארו, זה מושך כאן וזה מושך כאן, עד שנחנק (שם פ"ז מ"ג). עבירה ועבירה ועונש שלה. העובר עבירה נענש בעונש¹³⁶. שהמחלל שבת בסקילה, והמקלל, {ובעל} אוב וידעוני שנאמר בהם (ויקרא כ, כז) באבן ירגמו אותם דמיהם בם, וכל מקום שנאמר בהם דמיהם בם זהו בסקילה, שלומדים מאוב וידעוני שנאמר בהם דמיהם בם ובסקילה, ונלמד סתום מן המפורש (סנהדרין נג, א). וגם בת כהן שזינתה - בשריפה, והבא על חמותו כמו כן בשריפה. והבא על בת אשתו ילפינן מחמותו שהיא בשריפה, והבא על {בת} בתו או על בת בנו (שם פ"ט מ"א, וגמ' עה, א). ואמרי' (שם עה, ב) אתיא הנה הנה אתיא זמה זמה, בחמותו נאמר (ויקרא כ, יד) באש ישרפו אותו ואתהן ולא תהיה זמה בתוככם, ונאמר בבת אשתו (שם יח, יז) שארה הנה זמה היא, ונאמר בבת בנו ובבת בתו (שם י, י) כי ערותך הנה, מה הנה האמור בבת אשתו בשריפה אף הנה האמור בבת בנו {ובבת בתו} בשריפה. ורוצח היה נידון בהרג, ואנשי עיר הנדחת (סנהדרין פ"ט מ"א). והבא על אשת איש, וכל שנאמר בו מיתה סתם - בחנק (שם פ"א מ"א, וגמ' פד, ב).

131. בכ"פ ובפירוש שבמח"נ: "לדקדק".

132. בכ"פ: "ותני בפרק שיני דפסחים (עיי"ש יב, א), מה בין חקירות לבדיקות".

133. בכ"י אוקספורד 1205: "היה להם להתחזק להם בד' מיתות".

134. בכ"א ובפירוש שבמח"נ: "אבר רותח".

135. לפנינו בסנהדרין הגירסא: "משקעין אותו בזבל עד ארכובותיו". וראה בבית הבחירה למאירי (נב, א): "בזבל או בעפר תיחוח" (ועיין גם ביד רמ"ה שם).

136. בכ"א ובפירוש שבמח"נ: "כל העובר עבירה היה נענש בעונש שאמור לעיל, כגון מחלל שבת בסקילה, והמקלל אביו ואמו".

טַרְפָּה לְהַשְׁלִיךְ וּנְבִילָה לְמַכּוֹר לְנֹכְרִי, כָּל חֵלֶב וְכָל דָּם שֶׁלֹּא לֵאכֹל.
יֵין לְנִסּוֹף וְשֶׁמֶן לְהַדְלִיק, עֶשְׂרוֹן וּשְׁתֵּי הַלָּחִם גֶּרֶשׁ קְלִי וְכֶרְמֶל.

טריפה להשליך. כדכתיב (שמות כב, ל) ובשר בשדה טרפה לא תאכלו לכלב תשליכון אתו. ונבילה למכור לנכרי. שנאמר (דברים יד, כא) או מכור לנכרי. אע"פ דר' יהודה ור' מאיר חלוקין בנבילה (במסכת פסחים כא, ב) ¹³⁷, דר' מאיר סבר לגר במכירה ובנתינה ולגוי במכירה ובנתינה, ור' יהודה אומר דברים ככתבן - לגר בנתינה ולגוי במכירה, נקט כר' יהודה דהלכה כמותו. ולכך לא הזכיר כאן נתינה לגר, שבזה מודים ר' יהודה ור' מאיר שקודם לגר בנתינה ממכירה לגוי, לפי שאתה מצווה להחיותו, אבל נקט דבר הפשוט, שכל אדם מוכר ברצון יותר מנותן ¹³⁸, ולפיכך מזהיר: כשמוכר - אין לו למכור כי אם לנכרי, וכו'. ור' יהודה. ומן הנתינה לגר יאמר לפנינו (לחון גירי שער ולהאכילם נבילות, והוא כדברי שניהם. כל חלב וכל דם שלא לאכול. דכתיב ¹³⁹ ויקרא ז, כג) כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו, וכתיב (שם יז, יב) כל נפש מכם לא תאכל דם. יין לנסך. כדכתיב (במדבר טז, י) ויין תקריב לנסך. ושמן להדליק. (כדכתיב) (שמות כז, כ; ויקרא כד, ב) ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור. עשרון ושתי הלחם גרש קלי וקרמל. יש מפרשים עשרון זו מנחת נדבה, דאמרי' במסכת מנחות (עיי"ש בפ"ב מ"ג, ובגמ' קג, ב; ספרי במדבר פ"ס קז) האומר הרי עלי מנחה לא יפחות מעשרון, וזו היא מנחה האמורה בפרשת ויקרא (ב, א) ונפש כי תקריב קרבן מנחה לה'. >ושמה¹⁴⁰ מפרשים עשרון זה עומר של פסח, והוא של גרש כרמל¹⁴¹, ושתי הלחם היו מביאים בחג עצרת, ולפי ששניהם היו מן החדש לפיכך לוקחם¹⁴² ביחד. מכל מקום גרש קלי כרמל אין לפרש כי אם על העומר שהוא אביב, דכתיב (שם, יד) ואם תקריב מנחת ביכורים לה' אביב קלוי באש גרש כרמל, ואותה פרשה בעומר נאמרה (מנחות פד, א), שאין לך מנחה שבאה מאביב כזו.

כֹּהֲנִים לְשֶׁרֶת וְלוֹיִם לְשׁוֹרֵר, תְּרוּמוֹת וּמַעֲשְׂרוֹת וְעֲרֵי מִגְרָשׁ.

לְחֵיזִים וְהַזְרוּעַ וְהַקֶּבֶה לְתֵת לַפֶּה מֵאֵת הָעָם וּמֵאֵת זֹבְחֵי הַזֶּבַח, וְרֵאשִׁית הַגֶּזַם מִגִּזְזֵי צֶאֱן.

מַעֲשֵׂר בְּהֶמָּה וְקִדּוּשׁ בְּכוֹרוֹת, וּפְדִיּוֹן הַבֶּן וְנֶדֶר וְהֶקְדָּשׁ.

נֶטֶע רֶבֶעִי וְדוּי מַעֲשֵׂר, מִקְרָא בְּכוֹרִים בְּכֻכּוֹת וּקְלָלוֹת.

כהנים לשרת. על המזבח. ולויים לשורר. על הקרבנות. וכדאמ' בסיפרי (במדבר פ"ס סב) ובתלמוד (חולין כד, א): (ו)זאת אשר ללויים מבן חמש ועשרים שנה ומעלה יבא לצבא צבא (במדבר ח, כד), וכתוב אחר אומר (שם ד, ל) מבן שלשים שנה ומעלה ועד בן חמשים שנה תפקדם כל הבא לצבא, הרי לך שלא היו {לויים} יכולים לשורר כי אם מבן ל', אם כן קשו קראי אהדדי, אלא כאן לתלמוד כאן לשורר - כשהוא בן כ"ה מתחיל לתלמוד שירה עד שהוא בן ל', ומיכן ואילך מתחיל לשורר. תרומות לכהנים ומעשרות ללויים. כדכתיב (שם יח, יא) וזה לך תרומת

137. בפירוש ראב"ח ליתא, אך בגליון נרשם שם: "נראה לי בריש כל שעה".

138. בכ"פ: "ותור משיתן", ובכ"א: "ותור ממתנה", ובפירוש שבמח"נ: "משנותן לו במתנה".

139. בפירוש שבמח"נ: "דכתיב (ויקרא ג, יז) כל חלב וכל דם לא תאכלו".

140. בכ"א ובפירוש שבמח"נ: "ושמעתי מפרשין", ובכ"פ: "ויש מפרש".

141. בכ"פ: "והוא היה גרש וקלי, ושתי הלחם היו מביאין בשבועות".

142. הכוונה לפייטן שהזכירם יחד. בכ"א ובפירוש שבמח"נ: "לפיכך הביאם ביחד".

מתנם, וכתוב (דברים יח, ד) ראשית דגנך תירושך ויצהרך¹⁴³, ובלוים כתיב (במדבר יח, כא) ולבני לוי הנה נתתי (את) כל מעשר בשראל וגו'. וערי מגרש. דכתיב (שם לה, ד) ומגרשי הערים אשר תתנו ללוים. לחיים והזרוע והקיבה לתת לכהנים מאת העם ומאת זובחי הזבח. דכתיב (דברים יח, ג) וזה יהיה משפט הכהנים [מאת העם מאת זובחי הזבח] וגו'¹⁴⁴. וראשית הגז מגוזזי צאן. דכתיב (שם, ד) ראשית גז צאנך תתן לו. מעשר בהמה. דכתיב (ויקרא כז, לב) כל מעשר בקר וצאן וגו' העשירי יהיה קדש לה'. וקידוש בכורות. דכתיב (שמות יג, ב) קדש לי כל בכור. ופדיון הבן. דכתיב (במדבר ג, מז) ולקחת חמשת חמשת שקלים. נדר. שהיה אומר דמי עלי או דמי פלוני עלי, שמין אותו כעבד הנמכר לשוק (מגילה כג, ב), ונותן שווי לכהן¹⁴⁵. ומי שנודר בלשון ערך ואומר ערכי עלי היה בו דין אחר, כאשר נפרש לפנים. והקדש. מי שהיה מקדיש נכסיו, דכתיב (ויקרא כז, יד) ואיש כי יקדיש את ביתו קודש לה' וגו'¹⁴⁶. נטע רבעי. דכתיב (שם יט, כד) ובשנה הרביעית יהיה כל פרי קדש הילולים לה', ואמרינן בברכות (לה, א): אחליה והדר אכליה, שמחללין הקדשה במעות ונותנין לכהן¹⁴⁷. ווידוי מעשר. דכתיב (דברים כו, יב) כי תכלה לעשר וגו', ואומ' (שם, יג) ואמרת לפני ה' אלהיך בערתי הקדש מן הבית - מעשר שני (מע"ש פ"ה מ"י). זהו ווידוי שהיה מתוודה. ואו' וגם נתתיו ללוי - זה מעשר ראשון, לגר ליתום ולאלמנה - זה מעשר עני (שם). מקרא ביכורים. מי שהיה מביא ביכורים היה קורא, דכתיב (דברים כו, ה - י) וענית ואמרת לפני ה' אלהיך ארמי אובד אבי, כל הפרשה עד ראשית פרי האדמה אשר נתת לי ה'. ובקול רם היה קורא, שכל ענייה היה בקול רם, ואב לכולם וענו הלויים ואמרו אל כל איש ישראל קול רם (דברים כז, יד; סוטה לב, ב; לג, א). ואמרי' במס' ביכורים (פ"א מ"ו) וגם בתלמוד שלנו (פסחים לו, ב) שכל מי שהיה מביא מעצרת ועד החג מביא וקורא, ומן החג ועד כסליו מביא ולא קורא, ומיכן ואילך לא מביא ולא קורא. ברכות¹⁴⁸ וקללות. דכתיב (דברים יא, כט) ונתת את הברכה על הר גריזים ואת הקללה על הר עיבל. והיו הלויים הופכים פניהם כלפי אותם שבטים שהיו עומדין על הר גריזים, ואומ' ברוך האיש אשר לא יעשה פסל ומסכה, וכל הפרשה כולה בברוך. ואחר כך הופכים פניהם כנגד הר עיבל כנגד אותם שבטים, ואו' ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה וגו', וכל הפרשה בארור (סוטה פ"ז מ"ה).

שְׁמִיחַת בֵּית הַשְּׁוֹאֵבָה לְשִׁמּוֹחַ בְּחָג, סִפָּה וְלִיָּלֵב וְעֶרְכָּה וְנוֹסֵף הַמָּיִם.

עֲרִיזוֹת לְהַפְרִישׁ, נִדָּה לְהַרְחִיק, חֲלִיצָה וְיָבוֹם וְסֶפֶר כְּרִיתוֹת.

פְּרִשְׁת סוֹטָה וּפְרִשְׁת עֲגֻלָּה עֲרוּפָה, תְּפִלִּין וּמְזוֹזוֹת וּמִצְנוֹת צִיצִית.

143. יתכן שצ"ל ג': "כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן ראשיתם אשר יתנו לה' לך נתתים", שכן פסוק זה נאמר מיד לאחר "וזה לך תרומת מתנם".

144. בפירוש שבמח"נ: "דכתיב (דברים יח, ג) ונתן לכהן הזרוע והלחיים והקיבה".

145. לכאורה צ"ל ג': "ונתן שווי שווי להקדש". ואולי הכוונה להא דאחד מהעוסקים בשומת הדמים צריך להיות כהן (מגילה שם), וראה מ"ש לקמן לגבי נטע רבעי (ועיין בשו"ת דובב משרים ח"ג סי' צו, וצרף לכאן).

146. בכ"א ובפירוש שבמח"נ נוסף כאן: "ואומ' מה ביתו קודש אף כל קודש". אמנם בספרי חז"ל שבידינו לא נמצא מאמר כזה, ועיין בב"ק (סח, ב; סט, ב), וראה בתו"כ פר' בחוקתי (פ"ד): "מה אני מקיים ואיש כי יקדיש את ביתו - מקדיש אדם את נכסיו".

147. צ"ב, הרי הלכה פשוטה היא שדמי פדיון נטע רבעי עולים לירושלים ונאכלים שם ע"י הבעלים. ואולי אזיל המפרש בשיטת התרגום המיוחס ליונתן (ויקרא יט, כד; דברים כ, ו) שפדיון נטע רבעי ניתן לכהן, וכע"ז היא דעת ראב"ע (ויקרא שם), וראה בתורה שלמה (חלק לה עמ' פא-פד) שהאריך בזה.

148. הקטע הבא נשתבש בפירוש ראב"ח ובכ"פ, ותיקנו ע"פ כ"א והפירוש שבמח"נ.

צנאות כהנים לכהן קהל ועדה, ופקוד לנים לענות בקול רם.

שמחת בית השואבה לשמוח בחג. כדתנן בסוכה (פ"ד מ"א מ"ח): ההלל והשמחה שמונה. מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו (שם פ"ה מ"א). סוכה. כדכתיב (ויקרא כג, מב) בסוכות תשבו שבעת ימים. ולולב וערבה. לא היו נוהגים כי אם שבעה, לולב כדכתיב (שם, מ) ולקחתם לכם ביום הראשון וגו' ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים. וערבה וניסוך המים הלכה למשה מסיני (סוכה לד, א, ועוד). ורמז לניסוך המים דרשו רבותינו כדאמר במס' תענית (ב), ב: נאמר בשיני ונסכיהם, בשישי ונסכיה, ובשביעי כמשפטם (במדבר כט, יט לא לג) זהו מ"ם, ומיכאן רמז לניסוך המים¹⁴⁹. וגם ערבה אמרי' במס' סוכה (מד, ב) שהוא מנהג, חביט חביט ולא בריך, קסבר מנהג נביאים הוא. עריות להפריש. כדכתיב (ויקרא יח, ו) איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו. ונידה להרחיק. {שנאמר} (שם, יט) ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב וגו' (ותרגומו בריחוק ס[א]ובתה). חליצה ויבום. דכתיב (דברים כה, ה ז ט) יבמה יבא עליה, ואם לא יחפץ האיש לקחת, וחליצה. כך דין של יבמה: כשמת בעלה היה לו לאחיו לייבם¹⁵⁰. ומצוה בגדול לייבם (יבמות פ"ב מ"ח). ואם לא היה רוצה לייבם - היתה הולכת לפני בית דין ואמרה מאן יבמי להקים לאחיו שם בישראל לא אבה יבמי (דברים שם, ז), ובלשון הקדש היה¹⁵¹ לומר (יבמות פ"ב מ"ו). גם הוא אומר בלשון הקדש לא חפצתי לקחתה (דברים שם, ח). וחולצת מנעלו, וענייין המנעל {איתי' במס' יבמות פ"ב מ"א מ"ב, ובגמ' קב, א והלאה}. וירקה בפניו (דברים שם, ט), והיו צריכין ב"ד לראות כשהרוק יוצא מפיה (יבמות קא, ב), שנאמר (דברים שם, ט) לעיני הזקנים. וענתה ואמרה ככה יעשה לאיש {אשר לא יבנה את בית אביו} וגו' (שם). {וענין כל העומדים שם חלוץ הנעל ג' פעמים (יבמות פ"ב מ"ו)}. והיא¹⁵² קוראה הכל בלשון הקדש, משום דילפינן עניייה בלשון הקדש דכתיב (שם כז, יד) וענו הלוים, כדאיתא (ביבמות) [בסוטה] (פ"ז מ"ד). {וספר כריתות. דכתיב (דברים כד, א - ג) כי יקח איש אשה, ושנאה, וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה ושילחה}. פרשת סוטה. שהיה כותב הכהן פרשת סוטה ומוחקה כדי להשקות הסוטה, שנאמר (במדבר ה, כג) וכתב את האלות האלה הכהן בספר ומחה אל מי המרים (המאורים). ופרשת עגלה ערופה. דכתיב (דברים כא, ג - ח) ולקחו זקני העיר עגלת בקר וגו', וערפו שם את העגלה בנחל, וענו אמרו ידינו לא שפכו את הדם, עד בקרב עמך ישראל, ובלשון הקדש הכל (סוטה פ"ז מ"ב). תפילין ומזוזות. ד' בתים בתפילין שבראש ואלכסון וריבוען (מנחות לה, א) ורצועותיהם. וגם של זרוע כהילכתן, ושיהיו נכתבים בעור בהמה טהורה, דדרשי' (שבת כח, ב) מן המותר בפ"ך¹⁵³. ומזוזות. להניחם בדרך של ימין, דכתיב (דברים ו, ט; יא, כ) וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך, ביתך - דרך ביאתך, וכשאדם נכנס הוא מכניס רגל ימין בתחילה בבית (מנחות לד, א), לפיכך אמרו חכמים מזוזה בימין. ומצות ציצית. שמנה חוטיין וחמשה קשרים (תנחומא פר' קרח סי' יב) בארבע כנפי הטלית, דכתיב (דברים כב, יב) גדילים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך. צוואת כהנים לכהן קהל ועדה. כדכתיב (במדבר ו, כג) כה תברכו את בני ישראל. ופקוד לנים לענות בקול רם. כשהיו אומרים קללות וברכות היו עונים בקול רם, דכתיב (דברים כז, יד) וענו הלוים ואמרו אל כל איש ישראל קול רם.

149. בכ"א נוסף: "מן התורה".

150. בכ"א: "יש לאחיו ליבם אותה, להקים שם לאחיו".

151. בפירוש שבמח"נ: "היה לה לומר", ובכ"א: "יש לה לומר".

152. בכ"פ: "והכל קורין בקול רם ובלשון הקודש".

153. בפירוש שבמח"נ נוסף: "שנאמר (שמות יג, ט) למען תהיה תורת ה' בפ"ך".

פירוש ר' אהרן ב"ר חיים הכהן לפיוטי חג השבועות קעה

קריאת מועדים וזמני רגלים, תקיעה בראש השנה וענוי נפש ביום הכפורים. רגלים לעלות בשלוש פעמי שנה, ומתנות ידים מברכותיה.

שלמים ועולות זבחים ונסכים, נדרים ונדבות חטאות ואשמות.

תמידין ומוספין לשבתות להחדשים ולמועדים, וכלי הקדש לשנת לפניה.

קריאת מועדים. כדכתיב (ויקרא כג, ד) אלה מועדי ה' מקראי קודש [אשר¹⁵⁴ תקראו אותם] וגו', ואמרו רבותינו (ר"ה כה, א) תקראו אתם - אתם אפילו שוגגים, אתם ואפילו מזידיים. וזמני רגלים. דכתיב (שמות כג, יד) שלש רגלים תחג לי בשנה. תקיעה בראש השנה. שנאמר (במדבר כט, א) יום תרועה יהיה לכם. ואמרין במסכת ראש השנה (לד, א): אתקין ר' אבהו בקיסרין תקיעה ושלשה שברים ותרועה ותקיעה, זהו תשר"ק. ומספקא¹⁵⁵ ליה אי גנוחי גנח אי ילולי יליל. ומקשי מה נפשך, אי גנוחי גנח קא מפסקא תרועה בין שלשה שברים לתקיעה, ומתרץ דהדר עבד תקיעה שלשה שברים ותקיעה. והדר מקשי אי ילולי יליל קמפסקי ג' שברים בין תקיעה לתרועה, ומתרץ דהדר עבד תקיעה תרועה ותקיעה. הרי לך שכל אילו חייב אדם לתקוע בראש השנה. ועינוי נפש ביום הכיפורים. דכתיב (ויקרא כג, כט) כל הנפש אשר לא תעונה, ואמ' במסכת יומא (פ"ח מ"א): יום הכיפורים אסור באכילה ובשתייה ברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה. והתם בפ' יום הכיפורים (עד, ב; עו, ב; עז, א) קמייתי לה מדאפקיה רחמנא בלשון עינוי, ובכילהו הני אית בהו עינוי, ומפיק להו כולהו מקראי. רגלים לעלות בשלוש פעמי שנה. כדכתיב (שמות כג, יז; לד, כג) שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך וגו'. ובמסכת חגיגה (ג, א; ד, א) מפיק חגור, אפילו חגור ברגל אחת, ומי שאינו יכול לעלות ברגליו, משום שנאמר (שמות כג, יד) רגלים, ומפעמים מפיק פרט לבעלי קבין. ומתנות ידים מברכותיה. שנאמר (דברים טז, יז) איש כמתנת ידו כברכת ה' אלהיך אשר נתן לך. שהיו מביאין שלמי שמחה, שלמי חגיגה, עולה ראיה (ע' בחגיגה פ"א מ"ה). שלמים ועולות זבחים ונסכים. כמשמעו. כל זה נאמר למשה, היאך קרב שלמים דכתיב (ויקרא ז, יא) זאת תורת זבח השלמים, וכן עולות זבחים ונסכים שנאמר (שם כג, לז) [עולה ומנחה] זבח ונסכים דבר יום ביומו. נדרים ונדבות. נדרים: כדאמ' (ר"ה ו, א, ועוד) האומר הרי עלי עולה, לפיכך נגנב או אבד חייב באחריותו. נדבה: דאמר הרי זו, לפיכך אינו חייב באחריותו. תמידין ומוספין לשבתות ולחדשים ולמועדים¹⁵⁶. והילכותיהן נאמרו בפרשת פנחס (במדבר כ"ח פכ"ט) על הסדר. וכלי הקדש לשרת לפניך. הם כלי המזבח אשר ישרתו בהם בקדש (ע"פ במדבר ד, יב).

תודה ומנחה, כשבה ושעירה, תורים ובגני יונה ועשירית האפפה.

שמטים ויובלות וחשוב תקופות, וספירת העמר שבועות.

רבית האכל ונשף הקסף, השמטת מלוה וגאלת ממכר.

קריאת דרור ושלות חפשי, חפוש הנרצע ביוכל והאמה בסימן.

154. המוסגר נוסף בכ"א

155. בכ"א: "מספקא ליה אי אימיה דסיסרא גנוחי גנח או ילולי יליל, דכתיב (שופטים ה, כח) ותייבב, ומתרגמין תרועה (במדבר כט, א) - יבבא" (עיין בר"ה לג, ב).

156. כ"ה במחזורי רוביגו דרזון ובדפשוט. בכ"פ הגירסא: 'בשבתות ובחדשים ובמועדים', וכ"ה במחזור כ"י אוקספורד 1033 ובמח"נ.

צָדֵק צָדֵק לְרֹדֶף, אֱמֶת וּמִשְׁפָּט לַעֲשׂוֹת, פְּעֻלַּת שְׂכִיר בֶּל תִּלֵּין עַד בֶּקֶר.

תודה ומנחה. כדכתיב (ויקרא ז, יב יג) אם על תודה יקריבנו והקריב על זבח התודה חלות מצות בלולות בשמן ורקיקי מצות משוחים בשמן [וגו'] על חלת לחם חמץ. ואמרו רבותינו (ע' במנחות פ"ז מ"א) ד' מינין היו בתודה, מצה, רבוכה, רקיקין, חמץ. מכל מין ומין י' לחמים, והם מ'. לפי שאומר (ויקרא ז, יד) והקריב ממנו אחד מכל קרבן תרומה לה', מה תרומת מעשר אחד מעשרה, אף כאן אחד מ' וכו', כדאיתא במסכת מנחות (עז, ב). ומנחה. דכתיב (ויקרא ו, ז) זאת תורת המנחה הקרב אותה וגו'. כשבה ושעירה תורים ובני יונה ועשירית האיפה. אילו באים על שבועת העדות ועל שבועת איסור ונעלמה ממנו והודע לו, וגם מי שנגע בטומאה [ונכנס בטומאה] בהעלם טומאה או בהעלם [קודש ו] מקדש למקדש, או אכל קדש, מביא כשבה או שעירה אם הוא עשיר. ואם דל הוא מביא שתי תורים [או שני בני יונה]. ואם לא תשיג ידו לשתי תורים או לשני בני יונה והביא את קרבנו אשר חטא עשירית האיפה סלת לחטאת (שם ה, יא), וזהו קרבן עולה ויורד {שאמרנו למעלה}. שמיטים ויובלות וחשוב תקופות. שמיטים: דכתיב (דברים טו, א) מקץ שבע שנים תעשה שמיטה. ושמיטה אסורה בחרישה וזריעה, ופירותיה הפקר, ומשמטת כספים, כאשר יפרש לפנינו. יובלות. דכתיב (ויקרא כה, י) וקדשתם את שנת החמישים שנה וקראתם דרוור בארץ לכל יושביה יובל היא. וחשוב תקופות. זה סוד העיבור, כדא' ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים (דברים ד, ו) - זה סוד העיבור, שתדעו לעבר שנים [ולקבוע חדשים ולחשוב תקופות] (שבת עה, א), כדאמ' בסנהדרין (יא, ב) על שלשה דברים מעברין את השנה: על האביב ועל התקופה ועל פירות האילן. ומפיק להו מקראי שמור את חדש האביב (דברים טז, א) - שיהא אביב בזמנו וכו' כדאיתא התם (סנהדרין יג, ב, וע' במכילתא פר' בא מס' דפסחא פ"ב). וספירת העומר. דכתיב (ויקרא כג, טו) וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הביאכם את עומר התנופה. ושבעה¹⁵⁷ שבועות. {שנאמר} (דברים ז, ט) שבעה שבועות תספר לך, ומיכן אמרו חכמים (חגיגה יז, ב, ועוד) מצוה למימני יומי ולמימני שבועי. ריבית האוכל ונשך הכסף. דכתיב (ויקרא כה, לז) את כספך לא תתן לו בנשך ובמרבית לא תתן אכלך. השמטת מלוה. {שנאמר} (דברים טו, ב) וזה דבר השמיטה שמוט כל בעל משה ידו. וזהו שאמרו רבותינו (ע' בשביעית פ"י מ"א) שביעית משמטת כספים. וגאולת ממכר. דכתיב (ויקרא כה, כה) וגאל את ממכר אחיו. קריאת דרוור. דכתיב (שם, י) וקראתם דרוור בארץ. ושילוח חפשי. עבד עברי ש[גנב ו] מכרוהו בית דין או מוכר עצמו היה יוצא ביובל, אם היה יובל ראשון¹⁵⁸ למכירתו. ואם היתה שביעית קודמת - היה יוצא בשביעית, דכתיב (שמות כא, ב) ובשביעית יצא לחפשי חנם. חיפוש נרצע¹⁵⁹ ביובל. ועבד נרצע לא היה יוצא כי אם ביובל (קידושין פ"א מ"ב). והאמה בסימן. כדאמ' (שם) ואמה העבריה יוצאה בסימנים - כשהביאה ב' שערות, דכתיב (שמות כא, יא) ויצאה חנם אין כסף, ואמרו רבותינו (מכילתא פר' משפטים מס' דנזיקין פ"ג) אם שלש אלה לא יעשה לה - שלא פדאה האב ושלא יעדה אדון לו או לבנו - והיא ממתנת עד שתביא שתי שערות, ויצאה חנם. צדק צדק לרדוף. ואמרו רבותינו (סנהדרין לב, ב): צדק צדק תרדף (דברים טז, כ) - הלך אחר בית דין יפה. אמת ומשפט לעשות. כלומר לעשות דין אמת, לפיכך הלך אחר בית דין יפה כדי לעשות¹⁶⁰ דין לאמתו.

157. בכ"א הגירסא 'שבעה', וכ"ה בכל המחזורים שלפנינו, אך במחזור רי"פ (עמ' 618) מציין מקור אחד שבו כתוב 'ושבעה'. נראה שלפי המפרש 'ספירת העומר' הנזכרת כאן היא מצות ספירת הימים, ואח"כ מוסיף הפייטן למנות את מצות ספירת השבועות, וא"כ הנוסח 'ושבעה שבועות' נכון יותר.

158. כלומר, אם בא יובל קודם שהגיעה שנה שביעית מעת שנמכר.

159. כ"ה ברוב המקורות, אך במחזור ורמזיא ובמח"נ הנוסח 'הנרצע'.

160. בכ"א ובפירוש שבמח"נ: "כדי שיוציאו דין לאמתו".

פעולת שכיר כל תלין עד בוקר. כדכתיב (ויקרא יט, יג) לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר.

פליאת הדין ללמד מלשכת הגזית, ומיתת חנק לעושה בזדון.

עשיית מעקה לבל יפל הנופל, וערי מקלט לרוצח בבלי דעת.

סדרי קרב ומשוח מלחמה, אזהרת שוטרים ושרי צבאות.

נקיות לבית לבוא לשמח בפלה, מארס ובונה ונוטע ורך הלכב, וקדוש מנהג מערנות דבר.

פליאת הדין ללמד מלשכת¹⁶¹ הגזית. דכתיב (דברים יז, ח) כי יפלא ממך דבר למשפט. בזקן ממרא נאמרה פרשה זו (ע' בסנהדרין פי"א מ"ב). שאם היו שוים סנהדרי קטנה בדין או בשום דבר, והיו מוכיין או מחייבים, או אוסרים או מתירים, {או מטהרין או מטמאין, או פוסלין או מכשירין}, ואחד שביניהם חולק כנגדם, ולא היה נשמע להם, היו מביאים אותו לעיר הסמוכה להם למקום סנהדרין אחר (ע' בסנהדרין פח, ב), ואם היה חוזר בו – מוטב. [ואם¹⁶² לאו, היו מוליכין אותו בכל עיר שיש בו סנהדרין אחרת, ומסדרין טענותיהן לפני סנהדרי של אותה העיר, אם היה חוזר בו – מוטב. ואם לאו, כל הסנהדרין שבכל העירות עולין עמו לירושלם]. ואם היה אפילו אחד מהן אומר כמותו ומסייע לדבריו – פטור. ואם לאו, שהיה חולק כנגד כולם, מחזירין אותו לביתו ומתירין בו, ואומרים לו הזהר שלא תעשה כדברך. ואם היה חוזר – מוטב, ואם לאו, שהיה עושה דעתו ומורה הוראות, מתיר את האסור ואוסר את המותר, מחייב את הזכאי ומזכה את החייב ככתחילה, היו מוליכין אותו לירושלים, פעם שנייה, לסנהדרי גדולה, והיו דנים אותו בחנק. לפי שנאמרה בו מיתה סתם, וכל מיתה האמורה בתורה סתם זו היא חנק, דכתיב (דברים יז, יב) והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע אל הכהן העומד לשרת שם [את] ה' אלהיך או אל השופט ומת [האיש] ההוא וגו', וזה הוא ומיתת חנק לעושה בזדון. עשיית מעקה לבל יפל הנופל. כדכתיב (שם כב, ח) ועשית מעקה לגגך וגו' כי יפל הנופל ממנו. וערי מקלט לרוצח בבלי דעת. כדכתיב (במדבר לה, יג) שש ערי מקלט תהינה לכם, וכתיב (דברים יט, ד) וזה דבר הרוצח אשר ינוס שמה וחי אשר יכה את רעהו בבלי דעת וגו'. סדרי קרב ומשוח מלחמה. דכתיב (שם כ, ב) והיה כקרבכם אל המלחמה ונגש הכהן. אותו כהן קורא משוח מלחמה. והיה מוליך ארון הקדש <עמם> וחצוצרות התרועה כשם שעשה פנחס (ע' בסוטה פ"ח סוף מ"א, ובגמ' מג, א), דכתיב (במדבר לא, ו) וישלח אותם משה אלף למטה לצבא אתם ו[את] פנחס בן אלעזר הכהן [לצבא] וכלי הקדש וחצוצרות תרועה בידו, ואמרו רבותינו (סוטה שם) וכלי הקדש זה ארון הקדש. אזהרת שוטרים. שנאמר (דברים כ, ה) ודברו השוטרים אל העם לאמר מי האיש אשר בנה בית חדש וגו'. ופיקוד שרי צבאות¹⁶³. דכתיב (שם, ט) והיה ככלות השוטרים [לדבר אל העם] ופקדו שרי צבאות בראש העם, שהיו מעמידין שרי צבאות מאחורי המלחמה¹⁶⁴ שלא יברח אחד מהם, שאם היה בורח היו שרי צבאות הורגין אותו (ע' בסוטה פ"ח מ"ו). נקיות לבית לבוא ולשמוח¹⁶⁵ בכלה. כדכתיב (דברים כד, ה) נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמח את אשתו אשר לקח, [והיה פטור מלצאת] במלחמה (סוטה פ"ח מ"ד). מארס ובונה ונוטע ורך הלכב. {אותם היו חוזרים מן המלחמה (שם

161. כ"ה הנוסח במחזורי דרזון ונירנברג. בכ"א הגירסא 'בלשכת', וכ"כ ברוב המחזוריים שלפנינו.

162. המוסגר נוסף ע"פ הפירוש שבמח"נ, ובאופן דומה (אך פחות רהוט) נמצא בכ"פ ובכ"א.

163. בכ"א חסרה תיבת 'ופיקוד', וכ"ה בכל המחזוריים שלפנינו, ועיין בשינוי"ס שצויינו במחזור רי"פ (עמ' 619).

164. בכ"פ: "מאחורי העם".

165. כ"ה במחזור כ"י אוקספורד 1033, ובשאר המחזוריים הנוסח 'לשמוח'.

מ"ב, { שנאמר עליהם (דברים כ, ה - ח) ילך וישוב לביתו. וקידוש מחנה מערות דבר. שנאמר (שם כג, טו) והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך.

מוצא שפתים בדבר ושבועת האסור, ופיצת פה בנדר להפר ולקיים.
 לבישת שעטנז וכלאי הנכס, הרבעת בהמה והרפכת האילן.
 פתנות פבוד להלביש לפנהנים, והזהרת עבודה לבל יקרב כל זר.
 ידעונים להשמיד ואובות להכרית, להיות תמימים לקבל תמימה.
 טהרה ונקיות מלבוא ממזר בקהל, עמוני ומואבי פצוע דכה וכוות שפכה.
 חסימה ופריקה ותוכחת שגגה, וקללת חרש ומכשול עור.
 זריזות להבדיל בין טמא לטהור, ושקוץ חיה טמאה המבדלת לטמא.
 נאותו ואת בנו ביום אחד, נגיד הנשה נאכר מן החי ובשר בחלב.
 הקזאת אץ והלזאת אביון, חבילת רחים נרכב והשבת העבוט.
 דברי הודנית עון נקרבן חטאת, סמיכה ותנופה פפרה וסליחה.

מוצא שפתים בדבר. שנאמר (שם, כד) מוצא שפתיך תשמור ועשית. ושבועת האיסור. שנאמר (במדבר ל, ג) או השבע שבועה לאסור אסור על נפשו. ופיצת פה בנדר להפר ולקיים. חכם צריך להיות שידע לפתוח בחרטה (ע' בעירובין סד, ב; נדרים כב, ב). ואם אין שם חכם צריך שלשה הדיוטות, כדתנן במסכת נדרים (עח, א, ע"ש) הפרת נדר בג' הדיוטות. ומפקי' מקרא דכתיב (במדבר ל, ב) אל ראשי המטות [לבני ישראל], בתחילה ראשי ולבסוף בני ישראל, כלומר אם אין ראשי יתירו בני ישראל אפילו הדיוטות. להפר ולקיים. דכתיב (שם, ד) ואשה כי תדר נדר לה', בעלה מפיר ומקיים. ונערה המאורסה, אמרו חכמים (נדרים פ"י מ"א) אביה ובעלה מפירים נדריה. לבישת שעטנז וכלאי הנכס. דכתיב (דברים כב, יא) לא תלבש שעטנז וגו', וכתיב (שם, ט) לא תזרע כרמך כילאיים. הרבעת בהמה. דכתיב (ויקרא יט, יט) בהמתך לא תרביע כלאיים. והרכבת האילן. כדאמ' (אחד המברין ואחד) המרכיב חייב (ע' בקידושין לט, א). כתנות כבוד להלביש לכהנים. שנאמר (שמות כח, מא) והלבשת אתם את אהרן אחיך ואת בניו אתו, וכתיב (שם, ב) לכבוד ולתפארת, לפיכך קורא אותם כתנות הכבוד, דרך הפסוק (נקט), כי כל אילו אזהרות בלשון המקרא לקחם¹⁶⁶. והזהרת עבודה לבל יקרב כל זר. דכתיב (במדבר ג, י) והזר הקרב יומת. ידעונים להשמיד ואובות להכרית. דכתיב (ויקרא כ, כז) איש או אשה כי יהיה בהם אוב או ידעוני מות יומתו וגו'. להיות תמימים. {שנאמר} (דברים יח, יג) תמים תהיה עם ה' אלהיך. לקבל תמימה. תורה שנקראת תמימה, דכתיב (תהלים יט, ח) תורת ה' תמימה. טהרה ונקיות מלבוא ממזר בקהל. לנקות ולטהר את ישראל, שלא יבא ממזר בקהל ה' וכל הפסולים הנימנים {עמוני ומואבי פצוע דכה וכוות שפכה} (דברים כג, ב- ד). חסימה. {שנאמר} (שם כה, ד) לא תחסום שור בדישו. ופריקה. לפרק משא החמור הרובץ תחת משאו (או¹⁶⁷) משום צער בעלי חיים (ע' בב"מ לב, א) {וכתיב (שמות כג, ה) עזב תעזב עמו}. ותוכחת שנאה. {שנאמר} (ויקרא יט, יז) לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח וגו'. וקללת חרש ומכשול עור. שניהם בפסוק אחד (שם, יד) לא תקלל חרש

166. בכ"א: "בלשון פסוק תפסו".

167. בכ"פ ובכ"א ובפירוש שבמח"נ ליתא.

ולפני עור לא תתן מכשול וגו'. זריזות להבדיל בין טמא לטהור. כדכתיב (שם יא, מז) ולהבדיל בין הטמא ובין הטהור. ושיקוף חיה¹⁶⁸ טמאה. (ושיקוף חיה טמאה. אל) [ולא] תשקצו את נפשותיכם בבהמה ובעוף [וגו'] אשר הבדלתי וגו' (שם כ, כה). ואותו ואת בנו ביום אחד. דכתיב (שם כב, כח) שור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד. וגיד הנשה. שנאמר (בראשית לב, לב) על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה. ואבר מן החי. בפרשת נח (שם ט, ד) אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו, והוא אבר מן החי (סנהדרין נז, א). ובשר בחלב. ג' פעמים כתוב בתורה לא תבשל גדי (שמות כג, יט; לד, כו; דברים יד, כא), חד לאכילה וחד לבישול וחד לאיסורי הנאה (קידושין נז, ב). החיאת האח. כדכתיב (ויקרא כה, לו) וחי אחיך עמך, שאתה חייב להחיותו. והלוואת אביון. {שנאמר} (שמות כב, כד) אם כסף תלוה את עמי את העני עמך. חבילת ריחים ורכב. לא יחבל ריחים ורכב (דברים כד, ו). והשבת העבוט. {שנאמר} (דברים כד, יג) השב תשיב לו את העבוט, ואמרו רבותינו (ע' בב"מ לא, א; ילקו"ש שמות רמז שנא) השב תשיב - אפילו מאה פעמים. דברי הודיית עון וקרבן חטאת. דכתיב (ויקרא ה, ה) והתודה אשר חטא עליה, והביא [את אשמו לה'] על חטאתו אשר חטא וגו' וכפר עליו וגו'. סמיכה. {שנאמר} (שם ג, ב) וסמך ידו על ראש קרבנו. ותנופה. דכתיב (שם כג, כ) והניף הכהן אתם. כפרה. וכפר עליו הכהן (שם ד, כו, ועוד). וסליחה. דכתיב (שם) ונסלח לו.

גְּנִיבָה וְנֶאֱבְדָה טְרֵפָה וְשִׁבּוּרָה וְשִׁבּוּיָה, תְּשִׁלוּמֵי כָּפֶל וְתִשְׁלוּמֵי אַרְבָּעָה וְחִמְשָׁה, שׁוֹמֵר חֲנָם וְהִשְׁוֹאֵל נוֹשֵׂא שֹׁכֵר וְהַשׁוֹכֵר.

בעור חמץ ונאכילת מצה, זכרון חק לחג כל שבועת הימים.

אף פרשת שקלים להזכיר אותה בכל שנה ושנה, ופרענות עמלק ופרה אדמה והחודש הזה לכם.

גניבה. וגונב מבית האיש (שמות כב, ו), או נאבד וזו היא אבידה. ובשומר חנם נאמרה פרשה ראשונה (ב"מ צד, ב), דכתיב (שמות שם) כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשומר וגונב מבית האיש, ופטור מגניבה ואבידה ומשאר אונסים, וחייב בפשיעה. טרפה ושבורה ושבוייה. {ושומר שכר פטור מאילו} וחייב בגניבה, דכתיב (שם ט) כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה לשמור ומת או נשבר או נשבה, וכתוב (שם יב) אם טרף יביאחו עד הטריפה לא ישלם, באילו פטור. ובגניבה חייב, דכתיב (שם יא) ואם גנב יגנב מעמו ישלם לבעליו, ורבותינו אמרו (ב"מ צד, ב) פרשה שניה בנושא שכר נאמרה¹⁶⁹. תשלומי כפל. דכתיב (שמות שם, ו) אם ימצא הגנב ישלם שנים, ואמרו רבותינו (ב"ק סג, ב) אם לא ימצא הגנב אלא¹⁷⁰ הוא עצמו גנבו היה משלם תשלומי כפל. ותשלומי ארבעה וחמשה. דכתיב (שמות כא, לז) כי יגנוב איש שור או

168. בכ"פ: "חיה ועוף", וכע"ז במחזורי ורמייזא רוביגו ודרודן 'ושיקוף חיה טמאה ועוף המובדלים לטמא'.

169. בכ"פ נוסף: "ואילו שמענו מפי רבינו ר' אברהם חסיד, שהיה נותן סימן לדברי חכמים שאמרו פרשה ראשונה בשומר חנם נאמרה, לפי שנאמר בה כסף או כלים לשמור, ובהם אין טורח, כי אם ישימם (מביתו) [בביתו] משמרת או יניחם בתוך תיבתו - אדם טורח בשביל חבירו בחינם. אבל פרשה שניה שנאמר בה חמור או שור, ולשמור בהמת חבירו אין אדם טורח להאכילה ולהשקותה אם לא יתנו לו שכרו, ובזה תדע שזו בחינם וזו בשכר". (ביאור זה הובא בתוספות לב"מ (מא, ב, ד"ה קרנא) בשם רבינו שמואל, ובמבוא לערוה"ב [עמ' 90 הערה 14] מצדד לומר שהכוונה לר' שמואל החסיד [אביו של ר"א חסיד], אך בחידושי הרמב"ן לב"מ [שם] מפורש שהכוונה לרשב"ם).

170. בכ"פ: "אלא הוא גנבו ישלם שנים, וזוהי תשלומי כפל".

שה וטבחו או מכרו וגו'. ודווקא טבח ומכר, אבל לא טבח ולא מכר ונמצא בידו אינו משלם כי אם תשלומי כפל (רש"י שמות כב, ג). שומר חנם והשואל נושא שכר והשוכר. והשואל חייב בכל אונסים (ב"מ צד, ב), חוץ ממתה מחמת מלאכה שהוא פטור, דאיכא למימר לאו לאותובי בכליתא קשאלנא (שם צו, ב). והשוכר בזה חולקים ר' מאיר ור' יהודה בבבא מציעא (צה, ב): חד אמר כנושא שכר דמי, וחד אמר כשומר חנם דמי. ביעור חמץ. כדא' בפסחים (ד, ב) אך ביום הראשון (שמות יב, טו), ופירש רש"י (ה, א, ד"ה אך חלק) אך הוא חץ באלפא ביתא דאח"ס בט"ע {גיי"ף דכ"ץ} חיי"ת אצל א' וצ' אצל כ', אך - חץ, כלומר בחצי היום בשש שעות חייב אדם לבטל¹⁷¹ חמץ. ואכילת מצה. בערב תאכלו מצות (שמות יב, יח). זכרון חוק לחוג כל שבעת הימים. דכתיב (ויקרא כג, מא) וחגותם אתו חג לה' שבעת ימים בשנה חוקת עולם, והך קרא בפרשת סוכות קאי. וקרבת חגיגה היו מביאין בין בפסח בין בסוכות, ובכל מועד שנאמר בו חג - הוא לקרבת חגיגה (ע' בחגיגה י, ב). אף פרשת שקלים להזכיר אותה בכל שנה ושנה. ואמרינן במסכת שקלים (פ"א מ"א): באדר משמיעים על השקלים. לפי שבראש חודש ניסן היה להם להקריב קרבנות מתרומה חדשה, דא"ר טבי א"ר יאשיה: עלת חדש בחדשו לחדשי השנה (במדבר כח, יד) - חדש והבא קרבן מתרומה חדשה, כלומר חדש ניסן שהוא ראשון ועולתו מתרומה חדשה. ולפיכך היו משמיעין באדר, באדר, שדורשים קודם לפסח ל' יום (מגילה כט, ב). ומשחרב בית המקדש אנו¹⁷² משמיעים בזכירה, לקיים מה שנאמר (הושע יד, ג) ונשלמה פרים שפתינו¹⁷³. ופורענות עמלק. דכתיב (דברים כה, יז) זכור את אשר עשה לך עמלק, ולא תשכח. ועוד אמרו רבותינו: מלחמה לה' בעמלק מדור דור (שמות יז, טז) - מהי המלחמה, זה שמזכירים רעתו בכל דור ודור¹⁷⁴. ופרה אדומה. יש מפרשין משום דכתיב בה עולם, שנאמר (במדבר יט, כא) והיתה להם לחוקת עולם, כלומר תזכרו לעולם¹⁷⁵. אבל קשה למה קודם פסח, ושמעתי דלכך מזכירין אותה קודם הפסח, לפי שאנו אומרים בשנה שניה שרף משה את הפרה, וקודם הפסח שרף אותה, לטהר כל טמא נפש, כדי שיעשו הפסח בטהרה. ובאותו פרק ששרפה תקנו חכמים להזכירה. והחדש הזה לכם.

171. בכ"פ: "לבער חמץ".

172. בכ"פ: "אנו מזכירין בשמיעה".

173. כע"ז כתב החינוך (סוף מצוה קה): "ועכשיו בעונותינו שאין לנו מקדש ולא שקלים, נהגו כל ישראל לזכר הדבר לקרות בבית הכנסת בכל שנה ושנה פרשה זו". וכ"כ הלבוש (סי' תרפה): "היו משמיעים באדר הסמוך לו שיביאו שקליהם בר"ח ניסן, ואנו משלמין פרים שפתינו בקריאת הפרשה". אך במקראי קודש העיר עליו דבמגילה (כט, ב) משמע שגם בזמן ביהמ"ק היו קורין פרשת שקלים כדי להודיע שיביאו שקליהם, וכן מפורש ברש"י (שם כט, א, ד"ה קורין בפר' שקלים).

174. לא מצאנו דרשה זו בספרי חז"ל שבידינו, וראה בפסיקתא רבתי (סוף פיס' יב): "אמר להם הקב"ה, בני אין לכם אלא להיות קוראים פרשת עמלק בכל שנה, ומעלה אני עליכם כאילו אתם מוחים שמו מן העולם".

175. הב"י (או"ח סי' תרפה) מביא מתוספות בברכות (יג, א, ד"ה בלשה"ק) שקריאת פרשת פרה היא חיוב מן התורה (לפנינו בתוס' ליתא, אך כ"ה בדפוס ונציה ר"פ, וכ"כ בתוס' ר"י שירליאון ותוס' הרשב"א ותוס' הרא"ש), והמג"א תמה ע"ז היכן רמזו חיוב זה, ולכאורה כאן נתגלה לנו שטעמם ומקורם של הראשונים הוא מהכתוב "והיתה להם לחוקת עולם". ויתכן שהם שאבו את הדברים ממדרש חז"ל שנתעלם מאתנו, וראה כע"ז בילקוט פתרון תורה פר' חוקת (עמ' 175): "שאמר לו הקדוש ברוך הוא יהו קוראין לפני פרשה בזמנה ... בשלישי פרה אדומה שיהו טהורין, שאף על פי שבית המקדש חרב וקרבתו בטלו - פרת חטאת אינה בטילה, שנאמר והיתה לכם לחקת עולם". וראה בערוך השולחן שכיון לזה מדעתו: "ולענ"ד נראה דיש לזה רמז בתורה, דהנה בפרשת פרה אדומה כתיב באמצע הפרשה (במדבר יט, י) והיתה לבני ישראל וגו' לחקת עולם, ודרשינן בספרי (פיס' קכד) שתהא נוהגת לדורות, ע"ש דאפר פרה אינו תלוי במקדש, דגם בזמן האמוראים היה להם אפר פרה, כדאמרינן (חגיגה כה, א) חבריא מדכן בגלילא. ובסוף פרשה (פסוק כא) כתיב עוד והיתה להם לחקת עולם, ומיותר הוא, אלא דאתי לענין קריאת הפרשה אף בזמן דליכא אפר פרה".

בפרשת החדש שמעתי כרשב"ג, דא' (פסחים ו, א) שואלין בהלכות הפסח קודם לפסח שלוש יום, רשב"ג אומר שתי שבתות, לפי שהקב"ה היה מדבר עם משה בראש חודש ניסן ומזהירם על מעשה פסח, והם שתי שבתות. לפיכך תקנו פרשת החדש¹⁷⁶. ובתלמוד ירושלמי (מגילה פ"ג ה"ה) אר', בדין הוא דליקדים פרשת החודש לפרשת פרה, שהרי בשיני בניסן שרף משה הפרה, אלא מפני טהרת ישראל הקדימו להזכירה. ואע"פ שפעמים שמזכירים {אותו} קודם ראש חודש¹⁷⁷, מכל מקום סמוך ראש חודש הוה.

אֲבָחַנְתָּ מוֹמִיִּם, מִלְּהַגִּישׁ בְּעַל מוֹם מוֹמִי אָדָם וּמוֹמֵי בְּהֵמָה.

בְּרִית מֶלַח שְׁלֹא לְהַשְׁבִּית, לְהַקְרִיב אוֹתָהּ עַל כָּל קָרְבָּן.

גַּם בְּלִילָה וּפְתִיתָהּ קְמִיצָה וְהַקְטָרָה, הַקְרָבָה וְהַגִּשָּׁה קִבְּלָהּ וְהִזָּהּ.

דִּין הַבְּכוֹר לֹטֵל פִּי שְׁנֵיִם, וּמִשְׁפָּט אִישׁ כִּי יָמוּת וּבֶן אֵין לוֹ.

הַנֶּצִּים יַחַד לְקֹץ כַּף שׁוֹלַחַת יָד בְּמִבוֹשָׁיו, מִגֶּרֶה מְדוּן, וְכָלִי גִבֹּר עַל אִשָּׁה וְשִׁמְלַת אִשָּׁה עַל גִּבֹּר.

וְהַקְרָבָה גִּרִי צֶדֶק לְגוֹר יַחַד, וְלִקְיָם חֲקִיִּם כְּמִחְפְּשֵׁי מִפְּרֶךְ צוֹעֲנִים, וְלֶחֶן גִּרִי שְׁעַר וְלִהְיָאֲכִילֵם נִבְלֹת.

וְרִיקַת דָּם וְהַקְטָר חֲלָבִים, לְשֹׁרֶף בָּאֵשׁ בְּבִקְרָא כָּל הַנֶּאֱכָלִים לְיוֹם אֶחָד.

חֶרֶם וְחֵלָה וְשִׁמְן שֶׁרָפָה לְתַת לִכְהֵן, וְהָאֵשׁ הַמּוֹשֵׁב מִמֶּי שְׁאֵין לוֹ גּוֹאֵל.

אֲבָחַנְתָּ מוֹמִיִּם. להבחין {אם} היה {בו} מומין מלהגיש בעל מום, מומי אדם ומומי בהמה. מומי אדם: דכתיב {ויקרא כא, יח} כי כל איש אשר בו מום לא יקרב {איש עור או פסח או חרום או שרוע, וכתיב {שם, כא} כל איש אשר בו מום מזרע אהרן {הכהן} לא יגש להקריב {וגו'} את לחם אלהיו}. ומומי בהמה: דכתיב {שם כב, כ} כל אשר בו מום לא תקריבו כי לא לרצון יהיה לכם. ברית מלח שלא להשבית. שנאמר {שם ב, יג} וכל קרבן מנחתך במלח תמלח {ו} לא תשבית מלח ברית וגו'. להקריב אותה על כל קרבן. ואמרינן במסכת מנחות {קו, ב}: האומר הרי עלי קרבן עצים לא יפחות משני גורים, ומקריב עליו מלח. גם בלילה ופתיתה קמיצה והקטרה. אילו נוהגים במנחות: בלילה - דכתיב {במדבר ז, יג, ועוד} כלולה בשמן למנחה. פתיתה - {שנאמר} {ויקרא ב, ו} פתות אתה פתים. קמיצה - {שנאמר} {שם ה, יב} וקמץ הכהן ממנה מלא קמצו. והקטרה - {שנאמר} {שם ב, ב} והקטיר הכהן את אזכרתה. הקרבה והגשה. {שנאמר} {שם ח, ה} והקריבה אל הכהן והגישו אל המזבח. קבלה והזייה. שהיה מקבל במזרק, שנאמר {שם א, ה} והקריבו בני אהרן הכהנים את הדם, ואותה הקרבה קבלה הוא. וכך במסכת זבחים {לב, א} מקבלה ואילך מצות כהונה, שנאמר והקריבו בני אהרן וכו'. והזייה. שנאמר {ויקרא טז, יט} והזה עליו מן הדם באצבעו. דין הבכור ליטול פי שנים. שנאמר {דברים כא, יז} כי את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים. משפט¹⁷⁸ איש כי ימות ובן אין לו והעברתם את נחלתו לבתו {במדבר כז, ח}. לפיכך נקט משפט, כי גם זה בסוף אותה פרשה {פסוק יא} כתוב: והיתה לבני ישראל לחקת משפט. הנצים יחד לקוץ כף שולחת יד במבושיו. דכתיב {דברים כה, יא} כי ינצו אנשים

176. עיין בפני יהושע (מגילה כט, א).

177. לכאורה כוונתו להקשות שנמצא שמקדימין את פרשת החודש יותר מב' שבתות לפני הפסח.

178. כ"ה במחזורי ורמייזא דרודן ובודפשט, ובשאר המחזוריים הנוסח 'משפט'.

יחדיו איש ואחיו וגו' ושלחה ידה והחזיקה במבושיו, וקצותה את כפה. ומגרה מדון. שלא תגרו מדון זה בזה, ואהבו זה את זה, שנאמר (ויקרא יט, יח) ואהבת לרעך כמוך. וכלי גבר על אשה. דכתיב (דברים כב, ה) לא יהיה כלי גבר וגו', ולא ילבש גבר שמלת אשה. והקרבנות גירי צדק לגור יחד. (שנאמר) (ויקרא יט, לג) וכי יגור אתך גר בארצכם, וכתיב (שם, לד) כאזרח מכם יהיה לכם הגר הגר אתכם ואהבת לו כמוך. ולקיים חוקים כמחופשי מפרך צוענים. כמו אותו דור שיצאו (חופשים מעבודת פרך) מצריים, {על שם צוען (במדבר יג, כב)}, כדכתיב (דברים ו, כג) ואותנו הוציא משם, והוא שאנו אומרים באגדה¹⁷⁹ בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים. לחון גירי שער ולהאכילם נבילות. דכתיב (שם יד, כא) לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתנה ואכלה, באלו (דברים) מודים ר' יהודה ור' מאיר (פסחים כא, ב)¹⁸⁰. זריקת דם. (שנאמר) (ויקרא ג, ח יג) וזרקו בני אהרן את דמו. והקטרת חלבים ואימורים. דכתיב (שם ד, כו) ואת כל חלבו יקטיר המזבחה. לשרוף באש בבקר כל הנאכלים (ליום אחד). כי אם ליום ולילה עד חצות, דכתיב בתורה (שם ז, טו) ובשר זבח תודת שלמיו ביום קרבנו יאכל, ובנזיר כתיב (במדבר ו, יג) ביום מלאת ימי נזרו, וילפינן איל נזיר מתורה¹⁸¹. וגם באיזהו מקומן (זבחים פ"ה מ"ו) תנן: התורה ואיל נזיר קדשים קלים, שחיטתן בכל מקום בעזרה, ודמן טעון שתי מתנות שהן ארבע, ונאכלין בכל העיר לכל אדם בכל מאכל ליום ולילה עד חצות. חרם וחלה ושמן שריפה לתת לכהן. חרם: דכתיב (במדבר יח, יד) כל חרם בישראל לך יהיה. חלה: דכתיב (שם טו, כ) ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה וגו'. ושמן שריפה: דכתיב (שם יח, ח) ואני הנה נתתי לך את משמרת תרומותי, ואמרו חכמים (שבת כה, א) בשתי תרומות הכתוב מדבר, אחת תרומה טהורה ואחת תרומה טמאה, ואמר לך רחמנא לך - שלך תהא, להסיקה תחת תבשילך וכו'. האשם המושב <ממי> שאין לו גואל. והוא גזל הגר, דכתיב (במדבר ה, ח) ואם אין לאיש גואל, אמרו רבותינו (ב"ק קט, א): וכי יש שום איש בישראל שאין לו גואל, אלא בגזל הגר הכתוב מדבר, וכתיב (במדבר שם) האשם המושב לה' לכהן.

טמאים לנפש אדם לעשות פסח שני, וכל הוצאת בשור חוצה ושכירת העצם.

יציקת שמן המשחה על ראש כהן גדול למלא ידיו לכהן תחת אביו.

פל מעשה יום הפפורים לעשותן פתקנן, לכפר על חטאתינו אחת בשנה.

לקום מפני שיבה ולהדר פני זקן, אזהרה שלא תלך רכיל ושלל לעמד על דם רע.

מצנות דין החובל בכתביו לחיבו פתמשה דברים בנזק וצער ורפוי ושבת ובשבת, ונוגף אשה הרה לשלם דמי ולדות.

נקימה ונטייה להרחיק מלב, ושוכב עם נחירת להביא איל אשם.

שרט לנפש וכתבת קצקע, קרחה והקפת ראש והשחתת פאת זקן.

ערך ומפליא בנדר ותמורת בהמה בבהמה, איתנן זונה ומחיר פלג לתעב מדביר קדש.

פועל הבא בקמת רע שלא להניף חרמש, ושכיר הבא בכרם שלא לתן אל פלי.

179. של פסח.

180. עיין לעיל בביאור לחרוז טרפה להשליך ונבלה למכור לנכרי.

181. נראה שהכוונה לגז"ש 'ביום - ביום', אך בספרי חז"ל שבידינו לא מצאנו דרשה כזו, ועיין בזבחים (לו, א).

צנאת בוֹצֵר הַכֶּמֶץ לְהַשְׁאִיר עוֹלָלוֹת, וְחֻבֵּט זֵיתִים שֶׁלֹּא לְפָאֵר אֲחֵרָיו.

קָרָב בְּחֵלֶל חֶרֶב וְנוֹגַע בְּמָת אוֹ בְּעֵצִים אֲדָם אוֹ בְּקֶבֶר יִטְמָא שְׂבַעַת יָמִים, לְהִזּוֹת עָלָיו מִי הַנֶּגְדָה בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי.

טמאים לנפש אדם לעשות פסח שיני. כדכתיב (שם ט, י) איש איש כי יהיה טמא לנפש וגו', וכתוב (שם, יא) בחדש השני בארבעה עשר, ואומר (שם, יב) ככל (חוקותיו וכלל משפטי) [חקת הפסח] יעשו אותו. בל¹⁸² הוצאת בשר חוצה ושבירת העצם. דכתיב (שמות יב, מו) לא תוציא [מן הבית] מן הבשר חוצה ועצם לא תשברו בו. יציאת שמן המשחה על ראש כהן גדול למלא ידיו לכהן תחת אביו. דכתיב (ויקרא כא, י) והכהן הגדול מאחיו אשר יוצק (שמן) על ראשו שמן המשחה ומלא את (ידיו) [ידו] ללבוש את הבגדים וגו', וכתוב (שם טז, לב) וכפר הכהן אשר ימשח אותו ואשר ימלא את ידו [לכהן] תחת אביו (לכהן). כל מעשה יום הכיפורים לעשותן כתיקונן¹⁸³. כדאיתא במסכת (יומא) [הוריות] (יב, ב): כל עבודת יום כיפורים אינה כשרה אלא בו. לכפר על חטאותינו אחת בשנה. כדכתיב (ויקרא טז, לד) לכפר על [בני ישראל מכל] חטאתם אחת בשנה. לקום מפני שיבה. דכתיב (שם יט, לב) מפני שיבה תקום. [ולהדר פני זקן. שנאמר] (שם) והדרת פני זקן. ואזהרה¹⁸⁴ שלא תלך רכיל ושלא לעמוד על דם רעך. שאם ראה חבריו טובע בנהר או ליסטיין באין עליו ויכול להצילו - על זה נאמר (שם, טז) לא תעמד על דם רעך (סנהדרין עג, א). מצות דין החובל בחבירו לחייבו בחמשה דברים נזק וצער וריפוי ושבט ובושת. כך מתחיל פרק החובל (ב"ק פ"ח מ"א), ומפרש כולוהו התם. נזק היכי דמי: שמין כמה אדם שוה בלא אותו אבר, כגון שחתך ידו או רגלו, ואותו נזק יתן לו. וכן צער: רואין כמה אדם יטול {אם נתחייב} ויסבול צער ידו או (צער) {לקטע בסם} (גמ' שם פה, א). וריפוי ושבט: כדכתיב (שמות כא, יט) רק שבתו יתן ורפא ירפא. בושת: הכל לפי המבייש והמתבייש. ונוגף אשה הרה לשלם דמי וולדות. כדכתיב (שם, כב) ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה וגו'. נקימה נטירה להרחיק. שנאמר (ויקרא יט, יח) לא תקום ולא תטור. וא' (יומא כג, א) מאי נקימה: האומר לחברו השאיליני קרדומך ולא השאילו, למחר יבא בעל הקרדום ויאמר השאיליני מגלך - לא תאמר לו איני משאילך כדרך שלא השאלתני קרדומך, זוהי נקימה. ואיזו היא נטירה: שאפילו משאיל לו מגלו אין יכול לומר לו איני כמוך שלא השאלתני קרדומך, זו היא נטירה. ושוכב עם נחרפת להביא איל אשם. כדכתיב (ויקרא יט, כ) ואיש כי ישכב את אשה [שכבת זרע] והיא שפחה נחרפת וגו', וכתוב (שם, כא) והביא את אשמו. שרט לנפש וכתובת קעקע. ואמרין במסכת מכות (כא, א): אמר רב מלכיה אסור לאדם ליתן אפר מקלה על [גבי] מכתו, מפני שנראה ככתובת קעקע. קרחה והקפת ראש והשחתת פאת זקן. לאוין הם כתובים, לא תשימו קרחה (דברים יד, א)¹⁸⁵, ו{כתיב} (ויקרא יט, כז) לא תקיפו פאת ראשכם ולא תשחית [את] פאת זקנך. ובמסכת מכות¹⁸⁶ {יליף} שריטה של כהנים משריטה של ישראל, מה התם על מת אף כאן על מת וכו', וילפינן קרחה דכהנים מישראל ודישראל מכהנים,

182. כ"ה ברוב המחזורים, אך במחזור כ"י אוקספורד 1033 ובמח"נ הנוסח 'ובל'.

183. בכ"פ הגירסא 'כתיקנן', וכ"ה בכל המחזורים שלפנינו, אך במחזור רי"פ (עמ' 623) מציין מקור אחד שבו כתוב 'כתיקונן'.

184. כ"ה במחזורי דרודן ובודפשט. בכ"פ הגירסא 'ואזהרת', וכ"כ במחזור ורמייזא. בשאר המחזורים הנוסח 'ואזהרת'.

185. בכ"פ: "לא (תשימו) [יקרחו] קרחה בראשם [ופאת זקנם לא יגלחו ובבשרם לא ישרטו שרטת]" (ויקרא כא, ה).

186. לפנינו במכות נמצאת ילפותא כזו רק לענין קרחה ולא לגבי שריטה, אך בתו"כ פר' אמור (פ"א פ"א) איתא: "ומה שריטה האמורה בישראל אינו חייבים אלא על המת, אף שריטה האמורה בכהנים לא יהיו חייבים אלא על המת".

כדאמ' התם (מכות כ, א). ערך מפליא¹⁸⁷ בנדר. דכתיב (ויקרא כז, ב) איש כי יפליא נדר בערכך נפשות לה'. האומר ערכי עלי או ערך פלני עלי נותן כפי מה שכתוב בתורה [אפילו מנוול ומוכה שחין (ערכין ב, א). (ותמורה) [ותמורת] בהמה בבהמה. שנאמר (ויקרא כז, י) ואם המר ימיר בהמה [בבהמה והיה הוא ותמורתו יהיה קדש. אתנן זונה ומחיר כלב לתעב מדביר קודש. שנאמר (דברים כג, יט) לא תביא] אתנן זונה ומחיר כלב בית ה' וגו'.] פועל בא¹⁸⁸ בקמת ריע שלא להניף חרמש. {שנאמר} {שם, כו} כי תבא בקמת רעך וגו' וחרמש לא תניף, ומתרגמין ארי תיתגר, לפיכך יסד פועל. ודווקא פועל {ע' בב"מ פז, ב} אבל שאר בני אדם לא. לפי שאם נכנס אדם בשדה חבירו, אם ברשותו נכנס והוא מניחו ליקח, למה לא יקח בין בידו ובין בחרמש. ואם שלא ברשותו נכנס - אפילו בידו אינו רשאי ליקח, ועובר משום לא תגזול (ויקרא יט, יג)¹⁸⁹. הרי שאינו מדבר אלא שאדם מכניסו לעשות ולתקן שדהו, ואינו יכול למחות בידו שלא יאכל משום לא תחסום (דברים כה, ד)¹⁹⁰. {ושכיר שבא בכרם שלא [ל]יתן אל כלי. שנאמר (שם כג, כה) כי תבא בכרם רעך ואכלת ענבים כ[נפשך] שבעך ואל כליך לא תתן.} צוואת בוצר כרם¹⁹¹ להשאר עוללות. {שנאמר} {שם כד, כא} כי תבצר כרמך וגו'. {והובט זהים שלא לפאר אחריו.} (ו) כי תחבט זיתך לא תפאר אחריו (שם, כ). קרב בחלל חרב ונוגע במת או בעצם אדם או בקבר יטמא שבעת ימים. דכתיב (במדבר יט, טז) וכל אשר יגע על פני השדה בחלל חרב או במת וגו'. להזות עליו מי הנדה ביום השלישי וביום השביעי. {שנאמר} {שם, יט} והזה הטהור על הטמא ביום השלישי וביום השביעי.

ראית נגעים להחליט ולהסגיר, בהרת וצרכת שאת וספחת.

שחין ומכנה ונתקי ראש וזקן קרחת וגפחת, וכל בהק לטהר.

תורת צמר ופשטים בגד השתי והערב, לקרע ולשרף ולכבס שנית.

תוצאת משרת אל מחוץ למחנה, לטהר המצרע בעץ ארז ואזוב ובשני תולעת.

שחיטת צפור אחת ושלוח אחת, תגלחת שער ראשו וזקנו וגבות עינו.

ראש בהונות ידיו ורגליו להציק בשמנים, ותנוף אָזְנוֹ לחטא בְּדָמִים.

קירות בתיים לטהרם מנגע, ועפר נתיצה להשליך אל חוץ.

צנאת טמאת הזב ונבלות דנה, זכה נדה ויולדת לטהרם בקרבן.

פתוי לב איש אם יראה קרי, יבא במים עת לפנות ערב.

על ראש כהנים שלא להעלות פָּרֶע, וכל ישפירו נפש עת יבואו לאהל.

187. כ"ה במחזור ורמייזא. בכי"פ הגירסא 'ומפליא', וכ"ה ברוב המחזורים.

188. כ"ה ברוב המחזורים, אך במח"נ כתוב 'פועל הבא'.

189. ראה במדרש הגדול דברים (כג, כה): "כי תבא בכרם רעך - בפועל הכתוב מדבר. או אינו מדבר אלא בכל אדם, (ו) כשהוא אומר לא תגזול הרי כל אדם אמור, הא מה ת"ל כי תבא בכרם רעך - בפועל הכתוב מדבר", ועייש"ע.

190. בב"מ (פח, ב) מבואר שאין ציווי על חסימת אדם, אך ברמב"ם (הל' שכירות פי"ג ה"ב) משמע שזהו רק פטור ממלקות ולא היתר לכתחילה, ובפירושו למשנה (ב"מ פ"ז מ"ב) כתב הרמב"ם בבירור: "רצה בזה שלא תהא חסימה כלל לא לשור ולא לאדם", וכ"כ הטור (חו"מ ריש סי' שלז). [אמנם בספרי דברים (פיס' רפז) מפורש: "שור אי אתה חוסם, חוסם אתה את האדם".]

191. כ"ה במחזורי רוביגו ורודן ובודפשט. בכי"פ הגירסא 'הכרם', וכ"ה במחזור כ"י אוקספורד 1033 ובמחזור ורמייזא ובמח"נ.

סנפיר וקשקשת בנפשות המים, ועוף טמא לשקץ ולאכל מנתר.
 נתיצת פסל ומצבה ואלהי מסכה, גלולים ופסילים כל יעלו על לב.
 מורא וכבוד אב ואם, הרחקת חמוד בתיים ותאנות נשים.
 לעזוב שכחה ולהניח פאה, להפקיר לקט ופרט לעני ולגר.
 כל חובר חפר ודורש אל המיתים, מעונן ומנחש ומכשף ומעביר למלך,
 יוצר שונאם והם תועבת נפשו, כל תדרוש מהם פן לשחת תורש.
 טבל וערלה נדאי ודמאי ומחקן ועושק ותשוּמַת יד, וכל תאכלו על הדם.

ראיית נגעים להחליט ולהסגיר. כדכתיב (ויקרא יג, ד) והסגיר הכהן את הנגע שבעת ימים. להחליט. שהוא חייב בתגלחת וצפרים {כדכתיב במסכת מגילה (פ"א מ"ז, עיי"ש) אין בין מצורע דהסגר למצורע מוחלט אלא תגלחת וצפרים}. בהרת וצרכת שאת וספחת. כולם כתובים בפרשת אשה כי תזריע: אם בהרת לבנה היא (ויקרא יג, ד), צרכת השחין היא (שם, כג), {שאת לבנה (שם, י)}, ואם פשה תפשה המספחת וגו' (שם, ז). ואמר רבותינו (נגעים פ"א מ"א): מראות נגעים שנים שהן ארבע[ה]. בהרת שאת הן נקראו אבות, ויש להם תולדות. בהרת עזה כשלג, שנייה לה כסיד ההיכל. שאת כצמר לבן, שנייה לה כקרום ביצה. וספחת נקראת שנייה {של בהרת ושנייה של שאת, לשון חיבור}, וכתוב (ש"א ב, לו) ספחני נא אל אחת. ומקרא מפקי' שלזו יש ספחת ולזו יש לה ספחת, {דכתיב (ויקרא יד, נו) לשאת (או) [ו]לספחת דידה, והדר סמכינהו (שם) ולספחת ולבהרת (ע' בשבועות ו, ב)}. שחין ומכוה. שנאמר (ויקרא יג, יח) ובשר כי יהיה בו בעורו שחין ונרפא, וכתוב (שם, כד) כי יהיה בעורו מכות אש. {נתק¹⁹² ראש וזקן. שנאמר (שם, כט) כי יהיה בו נגע בראש או בזקן, ואו' (שם, ל) נתק הוא. קרחת וגבחת. שנאמר (שם, מב) בקרחתו או בגבחתו. וכל בהק לטהר. דכתיב (שם, לט) בהק הוא פרח בעור טהור הוא. תורת צמר ופשתים. דכתיב (שם, מז מח) בבגד צמר או בבגד פשתים, או בשתי או בערב. לקרוע. דכתיב (שם, נו) וקרע אותו מן הבגד {או מן העור}. לשרוף. דכתיב (שם, נב) ושרף את הבגד. ולכבס שנית. דכתיב (שם, נח) וסר מהם הנגע וכבס שנית וטהר. תוצאת משרת אל מחוץ למחנה. דכתיב (שם יג, ג) ויצא הכהן מחוץ למחנה, ומשרת זה כהן. לטהר מצורע בעץ ארז ואזוב ושני תולעת, ושחיטת ציפור אחת ושילוח אחת. הכתוב מדבר בפרשת זאת תהיה תורת המצורע (שם, ד - ז), וכסדר הן שם כתובים¹⁹³. פיתוי לב איש אם יראה קרי. דכתיב (שם טו, טז) ואיש כי תצא ממנו שכבת זרע וגו'. על ראש כהנים שלא לעלות¹⁹⁴ פרע. דכתיב (שם כא, י) את ראשו לא יפרע - בכהן גדול נאמר, ובשאר כהנים נאמר ביחזקאל (מד, כ) ראשם לא יגלחו ופרע לא ישלחו, גם משה הזהיר (ויקרא י, ו) ראשיכם אל תפרעו. ואמרינן (תענית יז, א; סנהדרין כב, ב) כהן גדול מסתפר מערב שבת לערב שבת, כהן הדיוט אחד לשלושים יום. כל ישכירו נפש עת יבאו לאהל. דכתיב (ויקרא י, ט) יין ושכר אל תשת אתה ובניך אתך בבואכם אל אהל מועד וגו'. סנפיר וקשקשת בנפשות המים. כדכתיב בפרשת ויהי ביום השמיני (שם יא, ט - יב). ועוף טמא לשקץ ולאכל מנתר. כדכתיב (שם, יג) את אלה תשקצו מן העוף, וכתוב (שם, כא) אשר לו כרעים ממעל לרגליו לנתר. נתיצת פסל ומצבה. יוצר שנאם והם תועבת נפשו. דכתיב (דברים יח, יב) כי תועבת ה' כל עושה אלה. טבל. דבר שאינו

192. בכי"פ הגירסא 'ונתקי', וכ"ה במח"נ. בשאר המחזורים הנוסח 'נתקי'.

193. גם שאר המצוות הנזכרות כאן עד 'זבה נדה וילדת לטהרם בקרבן' כתובות בסדר זה בפרשת מצורע.

194. כ"ה במחזורי ורמזיאו רוביגו ודרודן. בכי"פ הגירסא 'להעלות', וכ"ה במחזור כ"י אוקספורד 1033 ובכ"י בודפשט ובמח"נ.

מתוקן {קורא טבל}, שלא ניטלה ממנו תרומה. {וערלה. שנאמר {ויקרא יט, כג} שלש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל. וודאי. שניטלה ממנו מעשרו בודאי.} דמאי. כגון שלקח תבואה מעם הארץ, והוא ספק מעושר ספק אינו מעושר¹⁹⁵. {ומתוקן. שניתקן מכל וכל מתרומה וממעשר.}

אֶת שֵׁם הַמִּיחָד שֶׁלֹּא לִקְלָל ... טְמֵאת אֲרֻבָּעָה סְפִיקוֹת וְסוּד הַשְּׁסוּעָה, וּמַעֲשֵׂר רִאשׁוֹן וְקֶרֶבֶן נְשִׂאִים.

יְפִי חֶלֶק כְּחֶלֶק וּמִמֶּכֶר אֲבוֹת. וּפְרָשֶׁת הַמֶּלֶךְ ... נְגִיחָה וְנִגְיָפָה נְשִׂיכָה רְבִיצָה וּבְעִיטָה.

{את שם שלא לקלל וכו'}. טומאת ארבעה ספיקות. שנאמרו בתינוק (תוספתא טהרות פ"ג ה"ח – ה"י, עיי"ש)¹⁹⁶. הכיצד, תינוק שהנחתו אמו נקי שאינו מלוכלך והלכה לה, אותו תינוק טמא¹⁹⁷, ספק {שמא שום} אשה נידה נשקתו, כי מנהג נשים שנושקות התינוק¹⁹⁸, ומיירי בתינוק שאינו זז ממקומו אלא יושב במקום שמושיבין אותו. ותינוק אחר שכבר הולך כאן וכאן גם הוא ספק טמא, ואין אוכלין על גביו טהרות. ושמעתי שגם זה משום שמא אשה נדה נשקתו. ויש מפרשים מפני שדרך תינוק כזה שנוטל כאן וכאן, שמא הלך לו אצל אשפה, ודרכו לטפח באשפה, ומצא שם שרץ ונגע בו, ולפיכך טמא. ואו' ר' שלכך נקרא שמו עולל, שמטנף ומעולל לעצמו, לשון ועוללתי בעפר קרני (איוב טז, טו)¹⁹⁹. תינוק שיש בו דעת לישאל גם הוא טמא²⁰⁰ מספק, וברשות היחיד ספיקו טמא וברשות הרבים ספיקו טהור, גם זה משום אשה נדה טמא מספק. ושמעתי שלכך טמא שמא טימאוהו שום אדם במשכב זכור, כדא' {במסכת קידושין} בפ' עשרה יוחסין (מ"ג) לא ילמוד רוק סופרים, הרי לך שנחשדים בכך²⁰¹. תינוק שיודע לשמר גופו אוכלין על גביו טהרות, וידיו טמאות מספק, לפי שיש תינוק שיודע לשמור גופו ואינו יודע לשמור ידיו, לפי שידיו עסקניות (טהרות פ"ז מ"ח)²⁰². וסוד השסועה. באילו טריפות (חולין ס, ב) או' ששסועה מין חיה היא. ולא נשנו במשנה תורה כי אם חיות מפני השסועה ובעופות משום דדא וראה אחת היא (שם סג, ב). ומעשר ראשון. שנותנין ללוים. וקרבת נשיאים. אע"פ שקרבן נשיאים לא היה כי אם בימי משה, מכל מקום חושב אותו עם שאר מצות הכתובים בתורה. יופי חלק כחלק וממכר אבות. דכתיב {דברים יח, ח} חלק כחלק יאכלו לבד ממכריו על האבות. כלומר ברגל היו כל משמרות שוות בקרבנות החג, ולא היתה המשמרת של אותה שעה יכולה לימחות, שיש לכולם חלק בקרבנות החג שהיו (סוכה נה, ב). {חוץ} מתמידין נדרים ונדבות הבאין באותה שבוע, שהם היו [של] משמרת העומדת באותה שבוע (שם נו, א). ופרשת המלך. כדכתיב {דברים יז, טז} {לא ירבה לו סוסים}, לא ירבה לו נשים, {וכסף וזהב} [לא ירבה לו מאד], וכל אותה פרשה. נגיפה נגיפה ורביצה ובעיטה. נגיחה: בקרן, כדא' בבבא קמא (ב, ב) {שנאמר} {מל"א כב, יא} ויעש לו צדקיה בן כנענה קרני ברזל ויאמר [וגו'] באלה תנגח את ארם וגו'. נגיפה: בגוף, והיא תולדה של קרן. נשיכה: שנשכה אדם או שברה כלים בנשיכתה, וגם היא תולדה דקרן. {והתם

195. בכ"פ: "ספק אינו מתוקן ספק מתוקן".

196. חרוז סתום זה נתבאר ע"י מפרשי הפיוט בדרכים שונות. וראה בספר האגודה (טהרות פ"ג) שנקט כדברי המפרש כאן: תניא בתוספתא ארבע ספיקות בתינוק הנחתו אמו ומצאתו כמו שהוא ... זהו שיסד באזהרת (ראשית) [אתה הנחלת] טומאה ארבע ספיקות".

197. כ"ה אליבא ר' יהודה שם, אבל לדעת ת"ק טהור.

198. בכ"פ: "מנהג נשים לנשק התינוקות".

199. כ"כ רש"י בתהלים (ח, ב).

200. בכ"פ: "מטמא".

201. ג"ז שיטת ר' יהודה, אבל חכמים סוברים שלא נחשדו ישראל על כך {עיי' בקידושין פב, א}.

202. בכ"פ: "שידים עסקניות הן".

(ב"ק שם) פריך, נשיכה תולדה דשן היא, ומתרץ שן יש הנאה להיזיקה. { רביצה: שרבעה על הכלים ושיכרה, או על תינוק והזיקתו, גם זו תולדה דקרן היא, שאין הנאה להיזיקה. בעיטה: שבעטה ברגלה והיזיקה, ותולדה דקרן גם זו, שאין הנאה להיזיקה. {ופריך התם, בעיטה תולדה דרגל היא, ומשני רגל היזיקה מצוי וקרן אין היזיקה מצוי.}

תורה לשמר תעודה לנצר ... פן ימכר איש את בתו לאמה כצאת העבדים בל יוציאנה ... כגוס סממנים וסדר פטומים, ושמך ממלח וקטרת הסמים. וריעות ולולאות קרסים וקרשים, ויום ויכריחים וצמודים ונאונים ויתדות למשכן ... אהל מועד לנטותו בחסד ... הורית בית דין ושבועת בטוי ופר הבא על כל המצות, אשם ודאי ואשם תלוי. וקרבן אהרן ובניו לחצות בפקר ובערב, מרפקת תפיני מנחת כהן וכהנת ... סדר עבירים, להעניק לעבד ולאמה ... צאת עבד עברי בשנה השביעית, ואם יאהב אדונו יהיה לו עבד עולם עד שנת היובל ... כהנים במומים לפסל ולנים בשנים.

{תורה לשמור וכו'.} כצאת העבדים כל יוציאנה. שלא יוציאנה בשן ובעין {קידושין טז, א.} {והולך ומונה כל מלאכת המשכן שצוה המקום, עם שאר מצות.} אהל מועד לנטותו בחסד. שמעתי בחסד [בלוים], שנאמר בהן {דברים לג, ח} וללוי אמר תומיך ואוריך לאיש חסידך, הרי שהלויים קרויים חסידים, ולויים היו נוטים אהל מועד, דכתיב {במדבר א, נא} ובנסע המשכן יירידו אותו הלויים ובחנות המשכן יקימו אותו הלויים וגו'. {או לנטותו בחסד, בששת ימי המעשה היו מקימים האוהל, אבל בשבת ובליילה לא היו מקימים {ע' ביבמות ו, א; שבועות טו, ב; מכילתא פר' ויקהל מס' דשבתא פ"א}. וסימן לדבר {לא היו מקימים} בחס"ד, בגימ' ע"ב שעות יש בששת ימי המעשה, ביום ולא בלילה. כך קבלתי.} הורית ב"ד. שאם הורו בית דין והיתירו האסור מביאים פר {הוריות פ"א מ"ה}, והוא נקרא פר העלם דבר. ושבועת ביטוי. נפש כי תשבע לבטא בשפתים {ויקרא ה, ד}. ופר הבא על כל המצות. דכתיב {שם ד, ג} אם הכהן המשיח יחטא וגו'. לפיכך קוראו על כל המצות, שהוא התיר עבודת אלילים²⁰³, שכל המודה בה ככופר בכל התורה {ספרי דברים פ"ס נד}. ופר העלם דבר ופר הבא על כל המצות הן הן פרים הנשרפין {זבחים פ"ה מ"ב, ועוד}. אשם תלוי. קורא אותו שנאמר {ויקרא ה, יז יח} ולא ידע ואשם ונשא עונו, והביא איל {אשם} תמים מן הצאן {בערכך לאשם} וגו'. שאם אכל חלב ואינו יודע אם אכל חלב או שומן, מביא אשם תלוי {כריתות פ"ד מ"א}, ומגין לו מן {האיסורין} {הייסורין} {גמ' שם כו, ב}, עד שנודע לו ויביא חטאת. וקרבן אהרן ובניו. דכתיב {ויקרא ו, יג} זה קרבן אהרן ובניו וגו' עשירית האיפה וגו' מחציתה בבקר ומחציתה בערב. מרבכת {תביאנה} תופיני. {שנאמר שם, יד} מורבכת תביאנה תופיני מנחת פתים. מנחת כהן וכהנת. {וכתיב שם, טז} כל מנחת כהן כליל תהיה. סדר עיבורים להעניק לעבד ואמה. דכתיב {דברים טו, יד} הענק תעניק לו מצאנך וגו', וכתיב בתריה {שם, יז} ואף לאמתך תעשה כן, ועל הענקה נאמר {קידושין יז, ב}. עבד עולם עד היובל²⁰⁴. וכך אמרו רבותינו {מכילתא פר' משפטים מס' דנזיקין פ"ב}: ועבדו לעולם {שמות כא, ו} - עד היובל. לפי שנ' שנים נקראים עולם, ומגלן משמואל הרמתי²⁰⁵, נר' לי אהרן כהן כך הפירוש דשמואל: דכתיב

203. צ"ע, הא כהן משיח שחטא בע"ז מביא שעירה כהדיוט {הוריות ז, א}. ופר הבא על כל המצות היינו ששגג והורה היתר לעצמו בכל שאר עבירות שזדונון כרת {עין ברש"י מגילה ט, ב, ד"ה פר הבא על כל המצות}.

204. בכל המחזוריים שלפנינו כתוב 'עד שנת היובל', אך במחזור ר"פ (637) מציין לכמה כ"י שבהם חסרה תיבת 'שנת'.

205. ראה במכילתא {שם}: "ועבדו לעולם - עד היובל ... רבי אומר, בא וראה שאין העולם אלא חמשים שנה, שנא' ועבדו לעולם", והדברים סתומים, אך במדרש לקח טוב {שמות כא, ו} מובאת גירסא ברורה יותר:

גבי שמואל (ש"א א, כב) וישב שם עד עולם, ושמואל לא היה חי כי אם נ"ב שנים (תענית ה, ב; סדר עולם פי"ג), וב' שנים היה יונק משדי אמו, ואם כן נ' שנים קורא הפסוק עולם, שנאמר עד עולם. כהנים במומים לפסול ולויים בשנים. לויים שנפסלו, דכתיב (במדבר ח, כה) ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה ולא יעבד עוד, ואמרי' במסכת חולין (כד, א) הני מילי במשכן אבל בבית עולמים אין נפסלים אלא בקול.

תשמח לוי ביום שמחתך ... שם מלך ליחד שחרית וערבית ... ציווי על הפרוס ... וימים שמונה עשר ולילה אחד לגמור בהן את ההלל, ובגולה עשרים ואחד יום ושני לילות ... המליכהו עליך ביום הזכרון ... הודע ולא הודע ושעירי עבודה זרה ושעירי רגלים ושעירי ראשי חודשים ושעירי יום הכפורים ... שהיה דרסה חלדה הגרמה ועקור ... הנשחט חוץ לזמנו וחוץ למקומו. נזק וחצי נזק ועשרים גרה. וכשקבלו פסולין וזרקו את דמן, הנתנין למעלה שנתנין למטה שנתנין למעלה, הנתנין בפנים שנתנין בחוץ, והנתנין בחוץ שנתנין בפנים, והפסח והחטאת והאשם ששחטן שלא לשמן אם עלו לא ירדו. בביאה ובכסף ובשטר לקנות בהן את האשה. שדה אחזה ושדה מקנה. רשומות קמוצות, פתוחות וסתומות, נוטריקון, קלות וקמורות. אזכרת מקרא מגלה, נעצרת ויום טובות, ראיה חגיגה ושמחה והקהל ותקון גדול.

{תשמח לוי ביום שמחתך וכו'}. שם מלך ליחד שחרית וערבית. כלומר לקרא קריאת שמע, דכתיב (דברים ו, ז; יא, יט) ובשכבך ובקומך. ציווי על הסירוס. דכתיב (ויקרא כב, כד) ובארצכם לא תעשו. וימים שמנה עשר ולילה אחד לגמור בהן את ההלל. כלומר כגון ח' ימי החג וח' ימי חנוכה ולילה הראשונה {של פסח} ויום טוב הראשון של פסח ויום טוב של שבועות. ובגולה אחד ועשרים יום ושני לילות. ב' ימים של פסח²⁰⁶ וב' ימים של שבועות וט' ימי החג {ימי חנוכה} הרי כ"א. המליכהו עליך ביום הזכרון²⁰⁷. שתאמרו לפניו מלכיות (ר"ה טז, א). שעירי ע"ז. נאמרו בויקרא (ד, כז) ואם נפש אחת תחטא בשגגה מעם הארץ בעשותה [אחת] ממצות ה' אשר לא תעשינה וגו', וכתיב (שם, כח) והביא [קרבנו] שעירת עיזים וגו'. {ושאר שעירי עזים} הנימנים כאן נאמרו בפרשת פנחס (במדבר פכ"ח ופכ"ט). שהייה דרסה חלדה הגרמה ועיקור. הלכה למשה מסיני הן, וגם מקרא מפיק להו בשחיטת חולין (עיי"ש כז, א, וברש"י ד"ה דלא לשוייה גיסטרא). חוץ לזמנו. כדכתיב בשלמים (ויקרא ז, יז) והנותר [מבשר הזבח] ביום השלישי באש (תשרף) [ישרף]. חוץ למקומו. כמו חטאת נאכלת לפני מן הקלעים (זבחים פ"ה מ"ג), ואם יוצא חוץ נפסל ביוצא, וכן כולם. נזק וחצי נזק {ועשרים גרה}. שור תם משלם חצי נזק {שנאמר (שמות כא, לה) (וחצית) [וחצו] את כספו}, ושור מועד משלם נזק שלם {שנאמר (שם, לו) שלם ישלם שור תחת השור}. הניתנים למעלה שנתנין למטה. כלומר אותם דמים שדינם לתת למעלה מחוט הסיקרא ונתנם למטה פסולין, {ואותן שדינם למטה מחוט הסיקרא ונתנו למעלה פסולין}, ובמסכת זבחים (כז, ב) מפרש הכל. הניתנים בפנים שנתנם בחוץ. כגון פר ושעיר של יום הכיפורים שהיה נותן דמם על בין הבדים ועל הפרכת ועל מזבח הזהב (זבחים פ"ה מ"א), שאם לא היה נותן בפנים כי אם בחוץ פסולין. הניתנים בחוץ. כגון עולה חטאת ואשם שניתנים בחוץ [שנתנם] בפנים.

"רבי אומר בא וראה עולם עד חמשים שנה, שנאמר וישב שם עד עולם". וראה גם בדעת זקנים מבעלי התוספות (שמות שם): "ועבדו לעולם - עד עולמו של לוי, דהיינו יובל חמשים שנה. וכתיב גבי שמואל שהיה לוי וישב שם עד עולם, ושמואל חי נ"ב שנה, ובן שתי שנים היה כשהביאתו אמו בית ה', א"כ ישיבת עולמו חמשים שנה" (וע"ע בירושלמי ברכות פ"ד ה"א).

206. בכ"פ: "ב' לילות של פסח הראשונות".

207. בכ"פ: "ביום הראשון".

הפסח והחטאת והאשם ששחטן שלא לשמן, אם עלו לא ירדו. כך שנינו במסכת זבחים (פ"א מ"א): כל הזבחים שנזבחו שלא לשמן כשירים חוץ מפסח וחטאת ואשם. ואם עלו לא ירדו (גמ' שם כז, ב). בביאה בכסף ובשטר לקנות בהם את האשה. ואמרין בקידושין (ט, ב): בביאה מנלן, אמר קרא (דברים כב, כב) כי ימצא איש שוכב עם אשה בעולת בעל, מלמד שעל ידי שכיבה²⁰⁸ נעשה לה בעל. בכסף מנלן, גמר קיחה קיחה משדה עפרון, {כי יקח איש אשה (שם כד, א), וכתוב התם (בראשית כג, יג) [נתתי] כסף השדה קח ממני (קידושין ב, א)}. בשטר מנלן, דכתיב (דברים כד, א ב) {וּכְתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתוֹת וְנָתַן בִּידָהּ [ושלחה מביתו,] ויצאה {מביתו והלכה} והיתה {לאיש אחר}, מקיש הויה ליציאה, מה יציאה בשטר אף הויה בשטר (קידושין ה, א). רשומות. כלומר יש דברים בתורה שהן רשומות²⁰⁹, כמו את הרשום בכתב אמת (דניאל י, כא). קמוצות. ויש דברים שהם כמו כקומץ יד שהוא מעט. כי יש דברים שיש להם מעט סמך מן התורה, כדתנן במסכת חגיגה (פ"א מ"ח, עיי"ש) היתר נדרים פורחים באויר, מקרא מועט והלכות מרובות. פתוחות וסתומות. ויש דברים מפורשין היטב, ויש דברים סתומים שלא ידע אדם שום טעם בהם, כגון פרה אדומה שעליה נאמר (קהלת ז, כג) אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני (יומא יד, א; קה"ר ז, כג [ד]), וכל דבר שנאמר בה חוקה אין בה טעם {וכן חזיר ושעטנז}. נוטריקון. אנו דורשים בתורה, כגון פח"ז (שבת נה, ב) יר"ט (שם קה, א) ושכמותן. קלות וחמורות. וכולם ניתנו מהר סיני. {אזכרת מגילה ועצרת ויום טבוח (לבא)}. שאם לא קיבלו התורה היו נטבחים (שבת קכט, ב). וכולם חכמים עושים משתה²¹⁰, ועל שם כך נקרא כמו כן יום טבוח, דכתיב (בראשית מג, טז) וטבוח טבח והכן, כדאמ' ²¹¹עבידנא יומא טיבוחא לרבנן דאי לאו הכי²¹² כמה נחמן איכא בשוקא. ראייה. עולת ראייה. חגיגה. שלמי חגיגה. שמחה. שלמי שמחה. והקהל. דכתיב (דברים לא, יב) הקהל את העם וגו', שקורין פרשת הקהל²¹³. ותיקון גדול. כדתנן בסוכה (פ"ה מ"ב) שמתקנין תיקון גדול לשמחת בית השואבה.

אז שש מאות ושלש עשרה מצות, פרוש ענשן ומתן שְׂכָרָן, אַמְרוֹת טְהוֹרוֹת מְזַקְקוֹת שְׂבָעִתִּים, צְרוּפוֹת פְּקֻסָּף וּבְחֻנוֹת פְּנֵהָב. אֶהוּבִים שְׁמֵרוֹם, עֲמוּסִים חֲקוּרוֹם, בְּכָל לֵב נִצְרוֹם, בְּחֻכְמָה דְּרָשׁוֹם. אֶת אֵלֶּה תִּזְכֹּר לְגוֹי אֱלֹהִים מְעֻזָּנוּ, וְתִרְצֶה לְגוֹי וְתִמְלֹא מִשְׁאֲלוֹתֵינוּ. עֲלִינוּם

208. בכ"פ: "שע"י בעילה".

209. דהיינו, כתובים בפירוש בתורה (עיין ברש"י סנהדרין קד, ב, ד"ה דורשי רשומות, ובשיטמ"ק שם).

210. בכ"פ: "שהיו תלמידי חכמים עושין אותו יום משתה".

211. נראה שהכוונה למ"ש בפסחים (סח, ב): "רב יוסף ביומא דעצרתא אמר עבדי לי עגלא תלתא. אמר אי לא האי יומא דקא גרים כמה יוסף איכא בשוקא". וראה בשבת (קח סוע"ב וק"ט רע"א): "ואמר אביי, תיתי לי דכי חזינא צורבא מרבנן דשלים מסכתיה עבידנא יומא טבא לרבנן", ובקידושין (לג, א): "אי לאו תורה כמה נחמן בר אבא איכא בשוקא". ועיין בספר משיבת נפש של ר' יוחנן לוריא מאלזאס (ויקרא כג, טו): "גם מנהג בכל מדינת אשכנז, שביום השבועות מזמין הראש לתלמידים ולבחורים לסעודה ומרבים בסעודה, ולא נתברר לי טעם למה. וג"ל שיום שבועות נקרא יום טבוח, שאם לא קבלו התורה היו כולם נהרגים. ואמר רב כהנא אעביד י"ט לרבנן, שאלמלא קבלת התורה כמה נחמן איכא בשוקא. וזה שכתב בפייט בסוף אזהרת (ראשית) 'עצרת ויום טבוח ראייה חגיגה שמחה והקהל ותיקון גדול', שמענין שעצרת ויום טבוח תרי עניינים. ובמסכת חגיגה מתניתין וגמרא (יז, א) משמע שעצרת נקרא יום טבוח על שם הקרבנות חגיגה ראייה ושמחה. ואין בידי להשוות הדיעות לעת הזאת, וצ"ע".

212. בכ"פ: "דאי לאו יומא הדין".

213. יתכן שצ"ל: "פרשת המלך" (עיין בסוטה פ"ז מ"ח), ובכ"פ אין כלל את התיבות "פרשת הקהל".

שֶׁשׁוּ וְתַתְּנוּנִים עָלָיו, בְּקִבְלָת כָּלָה כְּתִבַּת חֶתֶן, תֵּאָר כָּלָה מְאֹד נִתְעַלָּה, בְּקִבְלָת יוֹם זֶה
עֲשֵׂת הַדְּבָרוֹת.

[אז²¹⁴ שש מאות. אז בשעת מתן תורה נתת תרי"ג מצות²¹⁵, ופירשת עונשן. ז' עונשין בתורה, אילו הן: סקילה שריפה הרג²¹⁶ וחנק וכרת מיתה ומלקות. ומפורש בהלכות גדולות (סי' עו הל' הספד) כמה בסקילה, וכמה בשריפה, וכמה בהרג וחנק, וכמה בכרת, וכמה במיתה בידי שמים, וכמה במלקות. ומתן שכרן. לקלה²¹⁷ כגון שילוח הקן - למען ייטב לך בעולם הזה והארכת ימים בעולם שכולו ארוך (דברים כב, ז; קידושין לט, ב; חולין קמב, א)²¹⁸, כמו לחמורה כגון כיבוד אב ואם שכתוב בה כמו כן בדברות האחרונות (דברים ה, טז) למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך. אמרות טהורות. דכתיב (תהלים יב, ז) אמרות ה' אמרות טהורות. מזוקקות שבעתים. פתר מנחם (מחברת מנחם עמ' 80) עניין היתוך הוא, ומטר לא נתן ארצה (שמות ט, לג), וכן וישב מצרף ומטהר כסף וטהר את בני לוי וזיקק אותם כזהב וכסף (מלאכי ג, ג). ואני אומר²¹⁹ כי הסרת הסיגים והבדיל כולן עד שינקו לגמרי נקרא זיקוק, כעניין ואצרוף כבוד סיגין ואסירה כל בדילין (ישעיה א, כה). צרופות ככסף. לשון מקרא (זכריה יג, ט): וצרפתים כצרוף [את] הכסף ובחנתים [את] כבחון הזהב. ועל ידי מי הן מזוקקות וצרופות - על ידי חכמי ישראל שדיקדקו את המשנה, פעמים מסיק מתניתין יחידאה היא, מתנית' מני דפלוני היא ורבים פליגי עליה, ופעמים מחלוקת דמתניתין וסתם דברייתא הלכה כסתם, וכן עיניינים הרבה. ועל זה שנינו (סוטה כב, א) התנאים מבלי עולם²²⁰. זהו שמפרש והולך: אהובים שמרום. חכמי ישראל שאהובים להקב"ה, דכתיב (דברים ז, יב) והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה [ושמרתם] וגו', וסמך ליה (שם, יג) ואהבך וברכך והרכך. עמוסים חקרום. לשון שמעו אלי בית יעקב [וכל שארית בית ישראל] העמוסים מני בטן הנשואים מני רחם (ישעיה מו, ג). עמוסים דומיא לנשואים, ועמוסים על (חמוריהם) [החמורים] (נחמיה יג, טו), אבן מעמסה (זכריה יב, ג). ופתרונו העמוסים ונשואים על הקב"ה מני בטן אמותיהן, כמו שמפרש שם (ישעיה שם, ד, עיי"ש ברד"ק) והולך: [ו]עד זקנה אני הוא

214. הקטע הבא אינו מופיע בפירוש ראב"ח, אך הוא נמצא בכי"פ, ובאופן מתוקן יותר בכ"י המבורג 152 בסוף פירוש ר' אפרים מבונא לאזהרות אתה הנחלת. קרוב לומר שאף קטע זה שייך למפרש הקדום ולפירוש האזהרות דידן, והוא שימש כמקור לכי"פ וכי"ה, ומשום מה נשמט קטע זה מפירוש ראב"ח. אולם יתכן גם שבפירוש הקדום לא היה ביאור לאז שש מאות, וסופר כי"פ השלים את החסרון ע"פ מה שמצא בפירוש ר"א מבונא. (קשה לדעת אלו חלקים מתוך פירוש ר"א מבונא הם שלו ואלו שאובים ממקורות שקדמו לו, עיין בערוגת הבושם ח"ד עמ' 39 ובמבוא למהדורת הפקסימיליה של כי"ה 152 עמ' י).

215. עיין בשיהש"ר (א, ב [ב]) באריכות.

216. בכי"ה: "וסיף".

217. ראה בירושלמי פאה (פ"א ה"א): "השוה הכתוב מצוה קלה שבקלות למצוה חמורה שבחמורות. מצוה קלה שבקלות זה שלוח הקן, ומצוה חמורה שבחמורות זה כיבוד אב ואם, ובשתיהן כתיב והארכת ימים".

218. לפנינו בקידושין כתוב: "למען ייטב לך - לעולם שכולו טוב, ולמען יאריכון ימיך - לעולם שכולו ארוך" (וכע"ז בחולין), אך גירסת הר"י מלוניל והריבב"ן בחולין היא "למען ייטב לך - בעולם הזה", וכ"ה במדרש אגדה (דברים כב, ז) איתא: "למען ייטב לך - בעולם הזה, ואחר כך והארכת ימים לעולם שכולו ארוך וחיים".

219. בכי"פ: "ויש אומרים".

220. שם מבואר: "מבלי עולם ס"ד, אמר רבינא שמורין הלכה מתוך משנתן", ופירש"י: "שמבלין עולם בהוראות טעות, דכיון דאין יודעין טעמי המשנה פעמים גורמין שמדמין לה דבר שאינו דומה. ועוד יש משניות הרבה (במשניות) דאמרין הא מני פלוני הוא ויחידאה היא ולית הלכתא כוותיה. ועוד שאינן יודעים במחלוקת תנאים הראשונים הלכה כדברי מי, הלכך מורין הוראות טעות".

ועד שיבה אני אסכול אני עשיתי ואני אשא [ו]אני אסכול ואמלט. חקרום. שהקשו ותרצו עד שהוציאו הדבר לאור²²¹, והעמידהו כההוא תנא דקיימא לן כוותיה, פלוני ופלוני הלכה כפלוני. את אלה. חכמי ישראל תנאים ואמוראים וגאונים וכל צדיקי עולם. תזכור לנו. את צדקתם. ותמלא כל משאלותינו. להושיענו ולגאלינו. עליונים ששו. מלאכים. אע"פ שמתחילה אמרו (תהלים ח, ב ה) מה אנושי תזכרנו וגו', תנה הודך על השמים - זו תורה, סוף כשראו שרצה הקב"ה אמרו (שם, י) ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ, כדמפ' בפרק ר' עקיבא (שבת פח, ב ופט, א). כתובת חתן. היא תורת משה שבה נכנסה לחופה (ע' בתנחומא פר' עקב סי' יא; פסיקתא דר"כ יט, ד), כאמור (ירמיה ג, יד) שובו (אלי) [בנים שובבים נאום ה'] כי אנכי בעלתי בכם, וכתוב (ישעיה נד, ה) כי בועלייך עושייך. תואר כלה. זו היא כנסת ישראל. מאוד נתעלה. בזיו שכינה, שירד וקשר לכל אחד ואחד עשרה כתרים²²² בקבלת יום זה עשרת הדברות.}

אזהרת ראשית [ליום שני]

אֲזַהֲרֶתָּה רִאשִׁית לַעֲמֹד נִתְּנָה, מִצּוֹת עֲשֵׂה וּמִצּוֹת לֹא תַעֲשֶׂה.
בְּמִסְפָּר בְּמִפְקָד הֵם שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְשִׁשִּׁים וְחָמֵשׁ, כְּנֶגֶד יְמוֹת הַחֹמָה.
גַּם מִצּוֹת עֲשֵׂה מֵאֲתֵים וְאַרְבָּעִים וְשִׁמּוֹנָה, כְּנֶגֶד אֲכָרִים שְׁבָאָדָם.
דּוֹק וְחֹלֵד הַעֲדָתְךָ בְּנוֹ עַל שְׂכָרְךָ וְעֹנֶשְׁךָ, הַחַיִּים וְהַטּוֹב וְהַמְּנוֹת וְהָרַע.
הוֹרִיתָ לָנוּ עֲשֻׁרֵת הַדְּבָרוֹת, וְקִשְׁרָתְךָ לָנוּ עֲשֻׁרָה כְּתָרִים.
וּבְשָׁנֵי לוחוֹת חֻקֶּיךָ, וּשְׁנֵי עוֹלָמוֹת הִנְחַלְתָּם. עַל יְדֵי נֶאֱמָן נִתְּנָם, וּבֵין שְׁנֵי כְּרוֹבִים הִנְחַתָּם.
זָרוּז מִקְרָא וְתִרְגוּם תּוֹרָה וְנִבְיָאִים שְׁמוֹנָה, וּכְתוּבִים מְשֻׁלָּשִׁים אֶחָד עֶשֶׂר.
חֻקֵּי הֶלְכוֹת וּסְדָרִים שְׁשָׁה, וְעֲלִיָּהֶם תִּלְמוֹד שְׁלֹשִׁים וְשָׁשָׁה.
טַעֲמִים שְׁלוֹ (נ"א טַעֲמֵי מְשֻׁלוֹ) שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים, וַיְהִי שִׁירֹ חֲמִשָּׁה וְאַלְף.
יְחִידָה נְתוּנָה לְשִׁשִּׁים רְבּוּא, לְעַם אֲשֶׁר בָּחַר מִשְׁבָּעִים לְשׁוֹנוֹת.
כְּתוּבָה בְּאוֹתִיּוֹת עֶשְׂרִים וְשִׁתִּים, וְגַם בְּשֵׁם הַמִּפְרָשׁ בְּשִׁבְעִים וְשִׁתִּים.
לְכָל אֶחָד וְאֶחָד שְׁלֹשָׁה כְּתָרִים, כְּתוּבִים בְּאַצְבָּע אֱלֹהִים מְעֲשֵׂה אֲדוֹן.

ראשית. זו תורה, שנאמר (משלי ח, כב) ה' קנני ראשית דרכו וגו'. דוק וחלד העדת²²³ על שְׂכָרְךָ וְעֹנֶשְׁךָ²²⁴, החיים. דכתיב (דברים ל, יט) העדתי בכם היום את השמים ואת הארץ [החיים והמות נתתי לפניך]. וסמך על מה שדרשו רבותינו (ספרי דברים פיס' שו, וע' ברש"י דברים לב,

221. בכ"פ: "לאמתו".

222. כמ"ש הפייט באזהרת ראשית: "הורית לנו עשרת הדברות, וקשרת לנו עשרה כתרים".

223. בכ"פ הגירסא 'העדת בנו', וכ"ה במח"נ.

224. כ"ה במחזורי ורמייזא בודפשט ונירנברג. בכ"פ הגירסא 'עונשן ושכרן', וכ"ה במחזור כ"י אוקספורד 1033 ובמחזורי רוביגו ודרודן.

(א): לפיכך העיד משה [שמים²²⁵ וארץ] שאם יקיימו את התורה - השמים יתנו טלם והארץ תתן את יכולה (ע"פ זכריה ח, יב), ואם חס ושלום לא יקיימוה יתקיים בם מה שכתוב בה (דברים יז, ז) יד העדים תהיה בו בראשונה²²⁶ להמיתו, דכתיב (שם יא, יז) ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן יכולה, וזהו שיסד על שכון ועונשן. ועליהם תלמוד שלשים וששה. הן ל"ו כריתות שהם בתורה (כריתות פ"א מ"א)²²⁷. {ע"א: ל"ו מסכתות, כדאמ' (מגילה כח, ב; נדה עג, א) הליכות עולם לו (חבקוק ג, ו) – אל תיקרי הליכות אלא הלכות²²⁸}. טעמים שלו²²⁹ שלשת אלפים. פסוק הוא במלכים (א ה, יב) וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף. ושמעתי מר²³⁰, ששלמה המלך דיבר שלשת אלפים משל. וזהו שאנו אומרים במסכת סוכה (כח, א) ובשאר מקומות (ב"ב קלד, א): אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח²³¹ לא מקרא ולא משנה ותלמוד והלכות ואגדות וממשלות שועלים וכובסים ושיחת דקלים ושידים ומלאכי השרת. וכולן נמסרו למשה בסני, ואתא שלמה ואסמכינהו אקראי, שכל ספר משלי הם משלים, ואין לך פסוק במשלי ובקהלת שאין לו משל²³². ואינם בדינו, כדא' (בבבא בתרא) [בסנהדרין] (לח, ב; לט, א, עיי"ש): ואין אנו בדינו אלא שלשה, אבני צדק מאזני צדק (ויקרא יט, לו), אבות יאכלו בוסר (יחזקאל יח, ב), צדיק מצרה נחלץ (משלי יא, ח). ובכל משלי וקהלת לא תמצא ג' אלפי פסוקים (ע' בשיהש"ר א, א [יא]), אלא מקצתן כתב ומקצתן לא כתב, וכן²³³ א' בקהלת (יב, יב): עשות ספרים הרבה אין קץ וגו'. וכתיב (שם, ט) ויותר שהיה קהלת חכם עוד לימד דעת את העם ואיזן וחקק (ו) תיקן משלים הרבה, והפ' ²³⁴ ביותר ממה שכתב - לימד הכונה לעם. עתה תוכל לידע שמשלים שלו (היו) שלשת אלפים, וכך הפירוש טעמים שלו שלשת אלפים, וכולם ניתנו למשה בסני. ויהי שירו. שיר השירים. ויש בו חמשה חומשים כמו בחומש, שהוא נדרש על כל מה שכתוב בתורה²³⁵. ואלף.

225. המוסגר נוסף בכ"י אליסנדריה.

226. בפירוש ראב"ח כתוב כאן: "ברכה לראש", וצ"ב.

227. מסתבר שיש כאן חסרון כלשהוא, וראה בפירוש הדרת קודש (שדבריו שאובים מהראשונים מפרשי הפיוטים): "ועליהם התלמוד שיש בו ל"ו מסכתות שיש להן גמרא ... ועשו חכמים מספר המסכתות ל"ו כנגד ל"ו כריתות שבתורה. ומי שלומדה יזכה לעדן שהוא ל"ו יותר גדול מן העוה"ז, ועליו נאמר פסוק (ישעיה ל, יח) אשרי כל חוכי ל"ו, וכתיב הליכות עולם ל"ו".

228. עיין בפירוש התפילות לרוקח (עמ' רצב): "ושמתם את דברי אלה על לבבכם ... אלה בגימ' ל"ו, ועליהם תלמוד שלשים וששה, זהו הליכות עולם ל"ו, אל תקרי הליכות אלא הלכות, ל"ו מסכתות הם". וראה אריכות גדולה בענין זה במילואים לספר גימטריאות (מאמר ב).

229. כ"ה ברוב המחזורים, אך במחזור רוביגו ובמח"נ הגירסא 'טעמי משלו', ועיין במחזור רי"פ (עמ' 646). בפירוש ר' אפרים מבונא (כ"י המבורג 152) כתוב: "טעמי משלו. בכל הספרים כתוב טעמים שלו, אבל טעמי משלו נראה עיקר, כלשון המקרא בשלמה (ע' במל"א ה, יב ג): וידבר על העצים שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף, ונדרש בפ"ב דעירובין (כא, ב) ובפסיקתא דפרה (פדר"כ פיס' ד; פס"י) על התורה. והסופרים שגו מתחלה להמשיך מ"ם דמשלו אצל יו"ד דטעמי".

230. בכ"י פ: "מרבתי", ובכ"י אליסנדריה: "ושמע מ"ר שעל שלמה נאמר שדיבר ג' אלפים משל".

231. בכ"י אליסנדריה: "שלא הניח מפיו לא מקרא ולא משנה ולא מדרש ולא תלמוד והלכות ואגדות וממשלות שועלים ממשלות כובסין שיחת דקלין ושיחת שדים ושיחת מלאכי השרת"

232. בכ"י אליסנדריה: "ואין לך פסוק במשלי ובקהלת שאין לו משל, כגון אבות אכלו בוסר, צדיק מצרה נחלץ".

233. בכ"י אליסנדריה וכ"י פ: "וכן מוכיח בקהלת".

234. בכ"י פ: "וכן הפירוש: ויותר ממה שהיה קהלת חכם עוד לימד את העם משלים שתיקן", ובכ"י אליסנדריה: "ועוד לימד משלים הרבה שתיקן".

235. בכ"י אליסנדריה: "שיר השירים יש בו חמש חומשי תורה, שהוא נדרש על כל מה שבחומש". נראה שמקור הדברים הוא במדרש לקח טוב (שיה"ש א, א): "אבא מרי ז"ל דרש: שיר השירים - שיר היוצא

הוא לשון לימוד כמו החרש ואאלפך חכמה (איוב לג, לג). כתובה באותיות בעשרים ושתים. כ"ב אותיות יש בתורה. וגם בשם המפורש בשבעים ושתים. כך שמעתי, ג' פסוקים יש בויהי בשלח (שמות יד, יט - כא): ויסע מלאך, ויבא בין מחנה מצרים, ויט משה, ובכל אחד ואחד יש בו ע"ב אותיות, ומהן יוצאין ע"ב שמות (ע' ברש"י סוכה מה, ב, ד"ה אני והו; מדרש לקח טוב שמות יד, כא), ובכל שם יש בו ג' אותיות, והוא שם המפורש שבו קרע משה הים²³⁶, וזהו שא' לכל אחד ואחד שלשה כתרים.

מֶלֶךְ הַדָּרָה בְּרוּב נִזְרָאוֹת, אֲזַהֲרָה בְּשֵׁם קִדְשׁוֹ, וּבְשֵׁם יִשְׂרָאֵל יִכְנָה.
נִקְרָא שְׁמוֹת שְׁבָעִים, וְעָמֹ בְּחַר מְשָׁבָעִים, וְשָׁמוּ מַעֲלָה לְמַעֲלָה מְשָׁבָעִים.
סִדְרָה בְּסִמְנִים וּבְמִסְוֹרוֹת, וּבְדִקְדּוּקֵי תְּקִירוֹת, בְּדִינֵי מְמוֹנוֹת וְדִינֵי נִפְשׁוֹת.
עֲטִיפַת הַזֵּין, צִהֲלָה וְרָנָה, יִרְאָה וּנְבוּאָה, הַגִּיּוֹן וּמְלִיצָה, תְּפָאֶרֶת וְשִׁמְחָה.
פְּרָקֵי אֲגָדוֹת וְעֲרָכֵי עֲנִינּוֹת, דִּקְדּוּקֵיהֶן וְדִקְדּוּקֵי סִפְרֵים.
צוּר כְּתָבָם בְּסוֹד שְׁלִישִׁים, וּנְתָנָם בְּאַהֲבָה לְזֶרַע הַמִּקְדָּשׁ.
קִבְלָה שְׁלִישִׁי בַּחֲדָשׁ הַשְּׁלִישִׁי, וּנְתָנָה יַחַד לְזֶרַע יִשְׂרָאֵל.
רִאשִׁית וְאַחֲרִית חֻקּוֹק בְּתוֹכָהּ, וְהַעֲדִיד עֲלֵיהֶם שְׁמִים וְאָרָץ.
שִׁירָה פֶּתַח עָנֹו עַל זֹאת וְאָמַר שִׁירוֹת הַרְבֵּה, וּפָץ וְאָמַר אֵין בְּאֵל יִשְׂרָאֵל.
תּוֹרָה תְּמִימָה הַנִּחִיל אֲדוֹן לְשִׁבְטִים, בְּדִי לְהַכְנִיסָם בְּגֵן עֵדֶן לְעוֹלָמִי עוֹלָמִים. תּוֹרָה תְּמִימָה
נִתְּנָה לָכֶם, עָמִי וְנִחֲלָתִי, בְּדִי שְׁאֵתָן לָכֶם שֶׁכָּר טוֹב בְּעוֹלָם הַזֶּה וְנִחֲלָק טוֹב לְעוֹלָם הַבָּא.
דְּבָרֵי אֱמֶת וְחֻקֵּי צֶדֶק וְשִׁבְלֵי טוֹב וְנִחֲלָו עוֹשִׂיהֶם לְעוֹלָם וָעֶד.

מֶלֶךְ הַיִּדְרָה בְּרוּב נִזְרָאוֹת. הַיִּדְרָה הַתּוֹרָה בְּנוֹרָאוֹת הַרְבֵּה. אֲזַהֲרָה בְּשֵׁם קִדְשׁוֹ. כְּלוּמָר, הַזֶּה הִירָא
הַקִּבְ"ה אֶת יִשְׂרָאֵל בְּשֵׁמוֹ שִׁישְׁמָרוּ אֶת הַתּוֹרָה, כְּדַכְתִּיב בַּהֲרַבָּה מִקּוֹמוֹת אֲנִי ה' (וִיקְרָא יח, ו כא,
וְעוֹד), וִירָאֵת מֵאֲלֵהֶיךָ (שם יט, יד לב, וְעוֹד)²³⁷. וּבִשְׁם יִשְׂרָאֵל יִכְנָה. וְכִינָה שְׁמוֹ עִם יִשְׂרָאֵל, דְּכַתִּיב
(בְּרִאשִׁית לה, י) וִיקְרָא [אֶת] שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל²³⁸. וְגַם מִפְּרִשִׁין וּבִשְׁמוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל נִקְרָאֵת הַתּוֹרָה, דְּכַתִּיב
(דְּבָרִים לג, ד) תּוֹרָה צוּה לָנוּ מֹשֶׁה מוֹרֶשֶׁה קְהִילַת יִעֲקֹב, מִה נִחְלָה שְׁאֵדָם מוֹרִישׁ לִבְנוֹ שְׁלוֹ כֵךְ
יִשְׂרָאֵל מוֹרִישִׁין תּוֹרָתָן זֶה לִזֶּה [שְׁזֶה²³⁹ מוֹסֵר לִזֶּה וְזֶה מוֹסֵר לִזֶּה], כְּדַתְנֵן (אֲבוֹת פ"א מ"א) מֹשֶׁה
קִיבַל תּוֹרָה מִסִּינִי וּמִסְרָה לִיהוֹשֻׁעַ וְכו'. וְכֵךְ דְּרִשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ (ע"ז יט, א): כִּי אִם בַּתּוֹרָה ה' חִפְצוֹ
(תְּהִלִּים א, ב) - זִכָּה בּוֹ נִקְרָאֵת עַל שְׁמוֹ, שְׁנִאֲמַר (שם) וּבַתּוֹרָתוֹ יִהְיֶה יוֹמָם וּלְיָלָה, שְׁאִינוֹ כַּתּוֹרָה ה'.

מחמשה חומשי תורה, וכך הוא אומר וידבר שלשה אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף, חמשה - שהוציאו
מחמשה חומשי תורה, ואלף - שאלפו את ישראל". (וראה בהקדמת המלבי"ם לשיה"ש: "השיר הקדוש
הזה ... נחלק לחמשה חלקים או חמשה שירים", עיי"ש באורך).
236. עיין בפירוש הסידור לרוקח (עמ' קלא ועמ' תפב) ובפירוש הרוקח עה"ת (שמות יד, טז).
237. בכי"פ: "כדכתיב ויראת מאלהיך אני ה'".
238. בכי"פ נוסף כאן: "פתרונו ובשמו ישראל נקראתי", ואולי הכוונה בזה לפרש את סופו של הפסוק בישעיה
(מד, ה) שעל פיו נוסד חרוז זה: "זה יאמר לה' אני וזה יקרא בשם יעקב וזה יכתוב ידו לה' ובשם ישראל
יכנה".
239. המוסגר נוסף בכ"י אליסנדריה.

אלא כתורתו, הרי לך שנקראת על שמו. סידרה בסימניות²⁴⁰ ובמסורות. וזהו שאמ' (ירמיה לא, כ) הציבי לך ציונים - עשה סימנים בתורה (עירובין נד, ב), כדאמ' בתלמוד {בכמה מקומות} וסימניך, בשחיטת חולין {סב, ב} {אמ' וסימניך} עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית, ובמסכת כתובות {ו, א} אמרין וסימניך אילו מקילים לעצמם ואילו מקילים לעצמם, {וכן בכל התלמוד}. וכן²⁴¹ יש הרבה דברים בתורה שלא ניתנו בפרהסיא כי אם במסורת, כדתנן (אבות פ"ג מ"ג) מסורת סייג לתורה. וגם שמעתי שיש דברים שלא ניתנו ליכתב בפרהסיא כי אם במסורת, כדאמ' בפרק עשרה יוחסין (קידושין ע"א, א) אמר רבה בר בר חנה שם בן ד' אותיות חכמים מוסרים אותו לתלמידיהם פעם אחת בשבוע וכו'. וא' רבא סבר למדרשיה בפירקא, א"ל ההוא סבא לעלם כתיב (שמות ג, טו). ועוד דאמ' התם אמר רב שם בן ארבעים ושתים אותיות אין מוסרין אותו אלא לצנוע ועומד בחצי ימיו ואינו כועס ואינו משתכר ומעביר על מדותיו. וגם במסכת חגיגה {בפרק אין דורשין} (פ"ב מ"א) אמרין אין דורשין בעריות בשלשה ולא במרכבה ביחיד. הרי לך דברים הרבה שלא ניתנו כי אם למסור זה לזה. בדקדוקי חקירות בדיני ממונות ובדיני נפשות. כאשר²⁴² פירש' באתה הנחלתה²⁴³. עטיפת הזיין צהלה ורינה. אני אהרן ב"ר חיים הכהן זצ"ל שמעתי מדרש על זה: הספר הלחם והסייף יצאו כרוכין מן השמים, ולכך לחם באמצע ספר וסייף, לומר אם לומדים התורה ומקיימים המצוות הרי הלחם, ואם לאו הרי הסייף²⁴⁴. ומוכח לה התם (בבראשית רבה [בויקרא רבה] {לה, ו} מקרא דכתיב (ישעיה א, יט כ) אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו, ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו, היינו ממש כמו המדרש. ועוד א' במסכת ע"ז {יז, ב}: אי סיפרא לא סייפא. ועתה מתפללים הקהל כך: עטיפת הזיין צהלה ורינה, כלומר הזיין זהו הסייף שיצא מעוטף וכרוך מן השמים, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתהא צהלה ורינה, כלומר שנקיים תורתך²⁴⁵. ויש מפרשים: עטיפת הזיין, אילו ב' כתרים שנתנו מלאכי השרת בראש כל אחד ואחד משרא, אחת כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע (שבת פח, א). וראשון עיקר נראה לי, כי היאך מיושב עטיפת הזיין על פירוש זה²⁴⁶. (אז) צור כתבם בסוד שלישים. דברי תורה שהן משולשים, תורה ונביאים

240. כ"ה במח"נ. בכ"י אליסנדריה הגירסא 'בסימניך' וכ"ה במחזורי רוביגו דרודן ובודפשט, ובכ"יפ הגירסא 'בסימנים' וכ"ה במחזור כ"י אוקספורד 1033 ובמחזור ורמייזא.

241. בכ"יפ: "ובמסורת. זה סייג לתורה. וע"א שמעתי שיש דברים בתורה שלא ניתנו בפרהסיא כי אם במסורת".

242. בכ"יפ: "כדמפ' באתה הנחלתה, מפ"ק דפסחים (יב, א) כיצד היו בודקין וכו'". ובכ"א כתוב רק: "כולהו מפר' בכיצד היו בודקין את העדים".

243. עיין לעיל בפירוש האזהרות, בחרוז זיקוק בית דין בדרישה וחקירה.

244. ראה בספרי דברים (פיס' מ): "רבי שמעון בן יוחי אומר, כבר ומקל ירדו כרוכים מן השמים. אמר להם, אם עשיתם את התורה הרי כבר לאכל ואם לאו הרי מקל ללקות בו. היכן פירוש של דבר, אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו כי פי ה' דבר. רבי אלעזר המודעי אומר, ספר וסייף ירדו כרוכים מן השמים. אמר להם, אם עשיתם את התורה הכתובה בזה, הרי אתם ניצולים מזה, ואם לאו הרי אתם לוקים בו", וכע"ז בויקרא רבה (לה, ו).

245. בפירוש לקדושתת אופז מאז של יום ראשון של ראש השנה, בחרוז 'תפן במכון לכס שבת, שעון ומוסר כעלו במחשבת, רם תהי אונן קשבת, קול שופר שעות מנושבת' כותב ראב"ח: "ע"א, שעון ומוסר הן חרב וספר תורה שירדו כרוכין. ואני אהרן כהן ראיתי במדרש, הספר והסייף והלחם ירדו כרוכין מן השמים. ולכך הסייף באמצע ספר ולחם, לומר אם זכו בתורה ובמעשים טובים הרי הלחם, ואם לא זכו הרי הסייף. והיינו דכתיב אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו. ועכשיו מתפלל שליח ציבור שיהא לנו הספר לטובה, שיתן לנו לחם וכו'". עיין גם בדעת זקנים מבעה"ת (שמות יט, יז) ובפירוש רבינו חיים פלטיאל (דברים א, ב).

246. בכ"יפ כתוב: "עטיפת הזיין. כדאמרין <הספר> והזיין יצאו כרוכין זה בזה, כלומר מי שלא יעסוק בזה

וכתובים²⁴⁷. ראשית ואחרית חקוק בתוכה. משה נכתב בראש המצות, שנאמר (שמות יב, א ב) ויאמר ה' אל משה [וגו'] החדש הזה לכם ראש חדשים וגו', והיא מצוה ראשונה {ובו היה ראוי להתחיל התורה (תנחומא ישן פר' בראשית סי' יא; וע' ברש"י בראשית א, א)}. ובסוף התורה כתיב (דברים לג, א) וזאת הברכה אשר ברכך משה איש האלהים. ויש אומרים ויאמר ה' אליו זאת הארץ אשר נשבעתי (שם לד, ד), וזה היה דיבור אחרון שדיבר אליו. כדי שאתן לכם שכר טוב בעולם הזה וחלק טוב לעולם הבא.

סליקו קרוב"ץ של שבועות ש"ל

ביכור לשבועות (מתוך המעריבת 'אלהים ביתה מושיב יחידים' הנהוגה בק"ק וורמייזא)

אָשׂא דְּעֵי לְמַחְזֵק אֶזְכָּרָה יְמֵי עֲלוּמִי, בְּהַשְׁתַּלְשְׁי עֲלִיתִי מֵהַ יְפוּ פְעָמִי, גְּדוּדָה בְּתוֹךְ מַחְנֵנוּת מְשֻׁפָּנוֹת יִשְׁיִשִׁי וְחֻקֵּי, דְּהָרוֹת אֶבְיָרִי וְנִנְהָ שִׁיר תְּמִימִי, הַשְׁתַּחֲוֹת וְלִרְאוֹת בְּכָלִיל וְחֲגֵי שְׁלָמִי, וּבִרְאשִׁית מִיָּנִי שְׂבַע הָרַקְדָּשׁ לְהַכְפִּיר מִתְּחוּמִי (נ"א לְהַכְפִּיר תְּחוּמִי).

זָרְזוּ לְהַקְדִּים מַעְצָרַת חֲבִב מְצוּה בְּשַׁעְתּוֹ, חֵק בְּכוּרָיו עַד הַחֵג הַבָּאָתּוֹ, טַעוֹן קָרָא שְׁשֶׁה בְּקוֹל נְעִימָתּוֹ, יָצָא וְהַשְׁתַּחֲוָה וְשָׁב דְּרָךְ בִּיאָתּוֹ, כָּלֵל וְעָטָר בָּם מִזְבַּח אֲדָמָתּוֹ, לְהַתְנַאֲוֹת בְּקָלְתִּי כֶסֶף וְכֶסֶלִי גִצָּר כְּפִי הַשְׁגָּתּוֹ.

מְלָאוּ יְמֵי הַחֵג נִתְעַצֵּל בַּמְצוּה, נִפְסַד מְלָקָרָא וְעַד תְּשִׁיעִי יָבִיא חוֹכָה, סוֹף מִהְבִּיא בַּעוֹר לְמוֹ נִתְרַבָּה, עוֹד תִּבְנֶה בְּתוֹלַת יִשְׂרָאֵל בְּחֻבָּה, פָּנִים לִרְאוֹת כְּמֵאֵז מִנְחוּתִיָּה לְעֶרְבָה, צִיּוֹן מְכָלֵל יְפִי חֲרֻבוֹתִיָּה לִישָׁבָה.

אשא דעי למרחוק. לקיים מצות שהייתי עושה למרחוק ולימים מקדם. אזכרה ימי עלומי.

ידקר בזה דמתחייב בנפשו. והיינו דאמרינן אי סייפא לא ספרא אי ספרא לא סייפא. ויש שמפרשין, אם כן מה עניין צהלה ורינה אצל עטיפת הזיין, [אלא] זהו שנתעטפו בכתרים שנתנו מלאכי השרת בראש כל אחד ואחד מישראל, אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע, צהלה ורינה היה להן ולהקב"ה. וזהו שנאמר (שמות לג, ו) את עדיים מהר חורב, ומתרג' ית תיקון זייניהון, מלשון זיין. כדאמ' במדרש (ע' בתנחומא ישן פר' וארא סי' ט; עירובין נד, א): אילמלא שעשו ישראל את העגל (לא) [אין] לך כל אומה ולשון ולא מלאך המות שולטת בהן, ועל זה המדרש יסד צהלה ורינה.

בכ"י אליסנדריה כתוב: "עטיפת הזיין צהלה ושמחה. פי' זוהי התורה שירדה מן השמים עטופה בזיין. וא"ר אלעזר תורה וחרב ירדו מן השמים בשעת מתן תורה, כלומר זכו לתורה ואם לא תזכו לחרב. והיינו דאמר ישעיה אם תאבדו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו. כלומר מי שלא יעסק בתורה ידקר בסייף, שהוא מתחייב בנפשו. והיינו דאמרינן אי סייפא לא ספרא ואי ספרא לא סייפא. ושמעתי פרשנים שמקשים, א"כ מה צהלה ושמחה היתה להן ולהין. ונראה לפרש עטיפת הזיין צהלה ושמחה, שזהו ויהי נועם (תהלים צ, יז; צא, א-טז), שהאומרו ז' פעמים ביום כאילו הוא עיטוף כלי זיין, שאינו צריך כלי זיין אחר. והקב"ה מסרו בשעת מתן תורה. ותדע, כל האלפא ביתא תמצא בויהי נועם זולתי אות ז', ללמדך שהאומרו ז"פ - כלי זיין הוא לו (עיי' בתשב"ץ קטן סי' רנז, וע"ע בספר המחכים סדר מוצאי שבת; אורחות חיים ח"א סדר תפלת מוצ"ש אות ד). וזהו שאמרו רבותינו (ש"ל) [ז"ל] (שוח"ט צא, א): שיר של פגעים משה אמרו בשעה שעלה לרקיע. ותדע כי בסיני נמסר לו ויהי נועם, שהרי דרשון[הו] רבותינו (תו"כ פר' שמי פ"א טו, ועוד) על גמר מלאכת המשכן, שכת' בו (שמות לט, מג, עיי"ש ברש"י) ויברך אותם משה, מה בירכס, אמרו ויהי נועם ה' עלינו, ואם לא נמסר לו מנא הוא ידע, אלא וודאי מפי הגבורה למדו. וזהו צהלה ושמחה".

247. בכ"י אליסנדריה נוסף: "וכמו (הנה) [הלא] כתבתי לך שלישים במועצות ודעת (משלי כב, כ)".

בזמן שהבית קיים, שהיתי עולה לרגל, כדמפרש ואזיל. הפייט על שם המקרא תפס שמדבר בעולי רגלים, אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי כי אעבור בסך אדם עד בית אלהים בקול רינה ותודה המון חוגג (תהלים מב, ה), ופשט המקרא כך הוא: זאת²⁴⁸ אנכי זוכרת ונפשי משתפכת, בזוכרי עליית הרגל שהיתי עוברת בגדודי בני אדם ומידדה אני עמהם עד בית אלהים. סך לשון חשבון. סך לשון מחיצת בני אדם²⁴⁹. סך לשון צבים, ועגלות צב - שהיו מחופות כסוכה, בלשון אגדה קפסטאות ואסקופטי. ד"א אלה אזכרה - את זה אזכרה לא נאמר אלא אלה, אמרה כנסת ישראל נזכרת אני מה שכתוב (במדבר כט, לט) אלה תעשו לה' במועדיכם (שוח"ט מב, ד), ועל זו האגדה תפס הפייט. בהשתלשלי עלייתי. שהיתה עולה לרגל ג' פעמים בשנה. מה יפו פעמי. האומות היו מקלסים אותי ואומרים מה יפו פעמיך בנעלים (שיה"ש ז, ב)²⁵⁰. גדודה בתוך מחנות משכנות ישישי וחכמי. כמו שפירשתי לעיל. דהרות אבירי. אלו העגלות המרקדות בדרכים. דהרות לשון ריקוד כמו מדהרות (שופטים ה, כב, עיי"ש ברש"י). [ונוה שיר] תמימי. ונוה לשון נוי הוא, כלומר כשהיו משוררים <בנעימות> קול כשעולים לרגל, כמו שאמרנו בקול רינה ותודה המון חוגג. השתחוואות וליראות בכליל בחגי שלמי. כדא' בחגיגה (ו, ב): ג' מצוות נצטוו לישראל בעלייתם לרגלים, עולת ראייה שהיתה כולה כליל לגבוה, ושלמי חגיגה ושלמי שמחה. וראשית²⁵¹ מיני שבע. בעצרת היו מביאים ביכורים מז' המינים (ביכורים פ"א מ"ג), דא' גבי הבאת הביכורים והיה כי תבא אל הארץ (דברים כו, א), בשבח ארץ ישראל ארץ חיתה ושעורה (שם ח, ח), מה להלן ז' מינים אף כאן ז' מינים חייבים בביכורים (ע' במנחות פד, ב; ירושלמי ביכורים פ"א ה"ג; ספרי דברים פס' רצו). והיכן הייתי מביאה ביכורים בהר הקדש להבכיר מתחומי²⁵². להבכיר לשון ביכורים. מתחומי - מתחום ארץ ישראל הייתי מביאה אותן ולא מחוצה לארץ. זורז²⁵³ להקדים מעצרת חיבב מצוה בשעתו. כלומר מי שהיתה לו חביבה המצוה לעשותה בזמנה, היה לו להקדים ולהביא ביכורים מעצרת. חק ביכורים²⁵⁴ עד החג הבאתו. כלומר אם לא הביאם כי אם בחג²⁵⁵, וכן אמ' במסכת ביכורים (פ"א מ"ו) מעצרת ועד החג הוא מביא וקורא, דכתיב (דברים כו, יא) ושמחת בכל הטוב - כל זמן שמחה, וזהו מעצרת ועד החג, שעוסקים בקצירה ובצירה ושמחים (פסחים לו, ב, עיי"ש ברש"י ד"ה ה"ג שמחה כתיב בהו). מחג ועד חנוכה מביא - שעדיין פירות באילן, ואינו קורא - שעבר זמן שמחה. טעון קרוא ששה בקול (נעמתו) [נעימתו]. ששה מקראות היה קורא מן הפרשה (ע' בביכורים פ"ג מ"ו): ארמי אוכד אבי, וירעו אותנו, ונצעק אל ה', ויוציאנו ה', ויביאנו אל המקום, ועתה הנה הבאתי (דברים כו, ה - י). יצא והשתחוה ושב דרך ביאתו. בשעת יציאתו העירה (ו)השתחוה נגד ההיכל (ביכורים שם) ושב לעקיבו אותו²⁵⁶ שער שנכנס. כלל ועיטר בם מזבח אדמתו. היה מגיחן לפני המזבח, דכתיב (שם, י) והנחתו לפני מזבח ה' אלהיך. [ועיטר -] לשון חז"ל (ר"ה לא, ב; ביצה ה, א) כדי לעטר ירושלים בפירות. להתנאות

248. מכאן עד 'ואסקופטי' מועתק מפירוש רש"י לתהלים בשינויים קלים.

249. לפנינו ברש"י כתוב: "סך - לשון חשבון סך בני אדם, ד"א סך לשון סכך וסוכה, כלומר בעגלת צב שהיו מחופות כמין סוכה, ושמך בלשון אגדה (ע' בשוח"ט מב, ד) סקפסטאות ואסקופטי".

250. כתוב זה נדרש אודות עולי הרגלים בסוכה (מט, ב) ובחגיגה (ג, א) ובשיה"ש"ר (ז, ב).

251. בכ"י אוקספורד 1103 כתוב 'ובראשית', וכ"ה במחזורי רוביגו ורמייזא ודרודן.

252. כ"ה במחזור רוביגו, ואילו מחזורי ורמייזא ודרודן גורסים 'להכביד תחומי', וראה ביאור גירסא זו במחזור רי"פ (עמ' 42).

253. בכ"י אוקספורד 1103 כתוב 'זורזו', וכ"ה בכל המחזוריים.

254. בכ"י אוקספורד 1103 'ביכוריו', וכ"ה בכל המחזוריים.

255. הלשון משובש, ונראה שר"ל שמי לא הזדרז להביא הביכורים בעצרת לכה"פ יזהר להביאם עד החג.

256. נראה שיש כאן חסרון כל שהוא, ואולי צל"ג 'ושב, ועקיבו לאותו שער שנכנס', דהיינו שלא יחזיר פניו מכנגד הקודש, ועיין בימא (נג, א).

בקלתי כסף וזהב, והעניים בסלים של עץ (ביכורים פ"ג מ"ח). מלאו ימי החג נתעצל במצוה נפסד מלקרוא. ולהבין²⁵⁷ ביכוריו - ועד תשיעי יביא חובה. ואע"פ שאינו קורא חייב להביא עד חנוכה, ואם עבר חנוכה ולא הביא מבערין (שם פ"ב מ"ב). עוד תבנה בתולות²⁵⁸ ישראל בחיבה. ויתקיים בהם אהבת עולם אהבתיך [על כן משכתיך חסד, עוד אבנך ונבנית בתולת ישראל] (ירמיה לא, ב ג). פנים ליראות כמאז מנחת²⁵⁹ לערבה. לקיים מה שנאמר (מלאכי ג, ד) וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות.

קרב (נ"א קרב) העמר מאביב חדש החרב במדינה, רחוקים החרב מחצות בחזקת זריזי פהנה, שוב עד חמשים בעזרה לא הכשר למנה, תשורת שתי הלחם עד יונפו נכונה, אודותם אגידה ואדברה בתוך עדת מי מנה, בזכר ימי חגנו ובית מרפיד דוד חנה.

רגילים בעבודת הקדש מבשר זורזו בעשייתן, הכשרה סלתן מכל ארצות ובמבחר לקרב חובתן, מקמס וזונחה אלפא לסלת מנחתן, הלכות לישא ואפיה אחת נאחת מצותן, פבור המלך להדר ברב עסקן ומלאכתן, נקטפות בשבעה ארץ וברחב ארבעה לנאותן.

מצות הקאתן מן הארץ ומאיפה, יוציאו ממנה עשרון באחת עשרה נפה, ובהעלות אבק גזבר בודקה וחוזר ומנפה, מחמץ ואופן ומתוכן בורר שאור יפה, מביאין (נ"א מביאין) אצל כבשים במזרח על בסמוך להניפה, וקנאן השם לכהנים ובהם כחם יפה.

כאשר שמענו פן נחזה בעיר ה' אלהינו, יכוננה עד עולם סלה מעפר להקמנו, נקדמך בחדושי מנחה בקרבנות ראשיתנו, ביתך נהלך ברגש בהתמיד שלוש רגלינו, לאדריך בשירי דוכן לוינו וכהנינו, כי פדה ה' את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו.

{קירב²⁶⁰ העומר מאביב. בפסח.} חדש הותר במדינה. שהעומר היה מתיר החדש במדינה (מנחות פ"י מ"ו). רחוקים הותרו מחצות בחזקת זריזי כהונה. כדתנן (שם מ"ה): הרחוקים הותרו מחצות, חזקה שאין מתעצלין יותר מחצות בהקרכת העומר. שוב עד חמשים (בעזרה) לא הוכשר למנה. לא היו מקריבים מנחות מן החדש, עד שהיו מביאין שתי הלחם בעצרת. וזה שאומר תשורת [שתי] הלחם עד יונפו נכונה. כדתנן במסכת מנחות (שם מ"ו): אין מביאים מנחה מן החדש קודם שתי הלחם, שנאמר בשתי הלחם (ויקרא כג, טז) מנחה חדשה - שתהיה חדשה לכל המנחות (מנחות פג, ב). ובית מרפיד. על שם רפידתו זהב (שיר"ג ג, י). קירית חנה. זה בית המקדש, שנאמר (ישעיה כט, א) {הוי²⁶¹ אריאל אריאל} קירית חנה דוד. רגילין בעבודת הקדש. אילו הכהנים. מבערב זורזו בעשייתם. מערב יום טוב היו אופין שתי הלחם, שאפיתן אינה דוחה לא שבת ולא יום טוב, כדא' במנחות (פי"א מ"ב ומ"ט). הוכשר (לכל) [סולתן מכל] הארצות²⁶². בדיעבד, אבל לא לכתחילה, מצותן להביא מתבואה הגדילה בארץ ישראל²⁶³. ובמזבח²⁶⁴ לקרב

257. ר"ל, אבל מלהביא ביכוריו לא נפסד, וחייב להביא עד חנוכה.

258. כ"ה במחזור ורמייזא. במחזורי רוביגו ודרודן כתוב 'תבנה בתולת'.

259. בכ"ז אוקספורד 1103 'מנחה'. מחזורי רוביגו ודרודן גורסים 'מנחותיה', ומחזור ורמייזא 'מנחתה'.

260. נוסף בכ"ז 1103.

261. נוסף בכ"ז 1103.

262. כ"ה במחזור דרודן. במחזור רוביגו הגירסא 'הוכשרה סולתן מכל ארצות', ובמחזור ורמייזא 'הוכשרו'.

263. עיין במשנה במנחות (פ"ח מ"א) ובגמרא (פג, ב) וברש"י (ד"ה כל הארצות) ובירושלמי שקלים (פ"ד ה"א).

264. במחזורי רוביגו ורמייזא כתוב 'ובמזבח', ובמחזור דרודן 'וכמו בחר', ועיין במחזור ר"פ (עמ' 44).

חובתן. שני כבשים הבאים עמן, <ומניפים> עמן, כדכתיב באמור אל הכהנים (ויקרא כג, יח – כ). מכמס וזנוחה²⁶⁵ אלפא לסלת מנחתן. כדאמ' במנחות (פ"ח מ"א) הוכשר מכל ארצות²⁶⁶. מכמס וזנוחה - ב' כפרים היו בארץ ישראל ששמן כך, ומגדלים להם תבואה חשובה, ומשם היו מביאין שתי הלחם. כשם שהאל"ף ראשונה לאותיות, כך אילו טובות מכל ארץ ישראל (רש"י מנחות פג, ב ד"ה אלפא)²⁶⁷. נילושות אחת ואחת ונאפות אחת אחת, משום שנאמר (משלי יד, כח) ברוב עם הדרת מלך²⁶⁸. נקטפות בשבעה ארך ורחב ד' לנאותם. כדאמ' במסכת מנחות (פי"א מ"ד): שתי הלחם ארכן שבעה טפחים ורחבן ד' טפחים. מצות הבאתן מן הארץ ומאיפה יוציאו ממנה עשרון וכו'. מאיפה של קמח היה בא, ומניפים אותן בי"א²⁶⁹ נפה עד שמוציאים שני עשרונים, עשרון לחלה (שם פ"ו מ"ו ומ"ז). ובהעלות אבק²⁷⁰ גזבר בוררה²⁷¹. אמרין במסכת מנחות (פ"ח מ"ב, עיי"ש) הגיזבר בורר אותה אם היה עושה²⁷² מעשה סלת, ועשה ממנו שאר לחמץ (שם פ"ה מ"א). מביאים²⁷³ אצל הכבשים במזרח²⁷⁴ על בסמוך להניפה. והיניף הכהן אותם על לחם הביכורים תנופה לפני ה' על שני (ה)כבשים (ויקרא כג, כ), ואמ' במס' מנחות (סב, א) על - בסמוך, ולא שישם הלחם על הכבשים ממש. <ותנופה היתה> במזרחו של מזבח (מנחות פ"ה מ"ו). וקנאן השם. וא' במסכת מנחות (מה, ב, ועיי"ש ברש"י): קנאן השם ונתנם לכהנים, דכהנים זכו משולחן גבוה. ובהן כחן יפה. בשתי הלחם יותר מכל קרבנות (ע' במנחות עד, ב), שהרי חטאת ואשם (ו) אימורים למזבח וחטאת העוף דמה למזבח, אבל שתי הלחם כולם לכהנים.

סליק

265. במחזור ורמייזא 'מוכמס וזוניחא', ועיין במחזור רי"פ (עמ' 44).
266. לכאורה יש כאן חסרון, וצריך להשלימו ע"פ המשנה שם: "וכלן אינן באים אלא מן המובחר, ואיזהו מובחר מכמס ומזוניחה אלפא לסולת ... כל הארצות היו כשרות אלא מכאן היו מביאים".
267. בכי"א 1103 כתוב: "כך מכמס וזנוחה ראשונים היו לכל העירות שבארץ ישראל להביא תבואה לצורך שתי הלחם".
268. כלומר, ריבוי העוסקים בעבודה הוי הדרת מלך. השוה לזבחים (יד, ב) ומנחות (סב, א).
269. לפנינו במשנה כתוב 'בשתיים עשרה', וצ"ע.
270. בכי"א 1103: "אבק דק".
271. כל המחזורים גורסים 'בודקה'.
272. בכי"א 1103: "אם עשויה מעשה סולת".
273. במחזורי ורמייזא ודרודן 'מביאין', ובמחזור רוביגו 'ומביאין'.
274. כ"ה במחזור דרודן. במחזור ורמייזא כתוב 'ובמזרח', ובמחזור רוביגו חסרה תיבה זו, ועיין במחזור רי"פ (עמ' 45).

הרב ישראל ברוך סאלאוויצקי

תשובה פרשנית מאחד מגאוני בבל

למסכת קידושין נד, ב - נו, ב

בקטלוגים של דפי וקטעי הגניזה הקהירית קיימת חלוקה לפי תוכן: פירושים לתלמוד, פסקי הלכות וכי"ב. חלוקה כזו יש בה משום תועלת גדולה, שכן היא מקלה על החיפוש. אך בה במידה, במקרה של קטלוג שגוי היא מרחיקה את הסיכוי שהקטע ייחשף.

תשובת גאון זו מצאה את מקומה בקטלוג תחת הקטגוריה של פירושים לתלמוד, אך במסגרת איסוף וליקוט דפי הגניזה מפירוש רבנו חננאל למסכת קידושין, בדקתי את דפי הגניזה שקוטלגו כפירושים למסכת קידושין ומצאתי ביניהם שני דפים כפולים השייכים לתשובת גאון.

חלק מן התשובה פורסם בעבר ופנים חדשות באו לכאן. אורך התשובה המקורית אינה ידועה לעת עתה, ובקטעים החדשים נוסף כפול מהחומר שהיה ידוע עד עתה.

כתבי היד

שני הדפים הראשונים (Cam. T-S f3.30) פורסמו כבר על ידי לוי גינצבורג, 'גאוניקה' ח"ב, נוא יארק תרס"ט, עמ' 130-132 [ומשם ע"י ב"מ לזין, אוצר הגאונים, קידושין, ירושלים, ת"ש, סימן שיא], והם כוללים חלקים משתי תשובות: הדף הראשון ותחילת הדף השני הינם פירוש לגמרא קידושין נד, ב-נו, ב. המשך הדף השני (סימן יב בקובץ המקורי) הוא פירוש לגמרא סוטה כט.

לימים פרסם פרופ' שרגא אברמסון 'צירופי תשובות גאונים', בתוך 'ספר היובל מנחה לא"ש, לכבוד הרב אברהם ישעיה דולגין שליט"א', ירושלים תשנ"א, עמ' 203-210, עוד שני דפים חיצוניים לדפים שפרסם גינצבורג (Cam. T-S NS 310.74). הדף הראשון שפרסם אברמסון גם הוא פירוש לקידושין נד, ב. אולם ראשית התשובה עדיין חסרה. הדף השני הוא המשך פירוש לסוטה כט. גם היא סופה עדיין חסרה. בין שני הדפים שפרסם גינצבורג חסר הפירוש מתחילת נה, א עד נו, ב.

שני הדפים הכפולים שמצאתי עכשיו (Cam. T-S f5.85. Cam. Misc. 20.175) הם הדפים האמצעיים החסרים אצל גינצבורג והם משלימים את התשובה עד סופה, כך שלפנינו פירוש רצוף לדפים נד, ב-נו, ב. כפי שהגאון כותב בסוף התשובה, הוא התבקש על ידי השואלים לכתוב את גירסת הגמרא עם פירושה. זה לשונו: "והרי פירשנו את השמועה פסקא פסקא באר היטב אחר שכתבנו את הגירסא כאשר ביקשתם".

[חצי גבורים - פליטת סופרים, חוברת ח', אלול תשע"ה]